

VIGILIA

FELELŐS SZERKESZTŐ:

SÍK SÁNDOR

BABBOS FERENC
GÁL FERENC
HAITS GÉZA
HOLENDA BARNABÁS
HORVÁTH RICHÁRD
JAMMES, FRANCIS
KÁLDI JÁNOS
MÁNDY IVÁN
ÖLBÉY IRÉN
PROKOPP GYULA
RAJZ MIHÁLY
SZEGBALMI ELEMÉR
SZIGETI ENDRE

írásai

1962 MÁJUS

Ára 5 forint

TARTALOM

	Oldal
<i>Horváth Richárd</i> : Hitünk és emberségünk	257
<i>Francis Jammes</i> : „Négysoros” verseiből (<i>Szedő Dénes</i> fordításában)	259
<i>Gál Ferenc</i> : Krisztus jelenléte az egyházban	261
<i>Ölbey Irén</i> : Tavaszi este, Gyermek játszadozik (Versek)	270
<i>Szeghalmi Elemér</i> : Két irodalmi korszak pillére. (Centenáris megemlékezés Ambrus Zoltánról)	271
<i>Káldi János</i> : Rábaparti elégia (Vers)	279
<i>Haits Géza</i> : Mozart belső élete	282
<i>Babbos Ferenc</i> : Fénykép (Vers)	286
<i>Mándy Iván</i> : Lépcsők (Elbeszélés)	287
<i>Babbos Ferenc</i> : Gondolkodó (Vers)	290
<i>Mihelics Vid</i> : Eszmék és tények (Az erkölcsi megítélés elvei Teilhard de Chardin tanításában)	291
<i>Egls István</i> : A kis út (A kirándulók misehallgatási kötelezettségéről) ...	295
N A P L Ó	
Május az ígéretek hónapja (<i>Rajz Mihály</i>) 297; Tabuk a katolicizmusban? (<i>Szigeti Endre</i>) 298; A 70 éves Louis de Broglie (<i>Holenda Barnabás</i>) 301; Az olvasó naplója (<i>Rónay György</i>) 303; Színházi krónika (<i>Dorombly Károly</i>) 307; Képzőművészet (<i>Dévényi Iván</i>) 311; Zenei jegyzetek (<i>Rónay László</i>) 314; A Konstantinápolyba került korvinák megtalálásának századik évfordulója (<i>Prokopp Gyula</i>) 317; Jegyzetlapok (r. gy.) 319	297

Felelős szerkesztő:

S í k S á n d o r

Szerkeszti: *Mihelics Vid*

Főmunkatársak: *Dorombly Károly, Pfeijer János, Radó Polikárp*

Felelős kiadó: *Saad Béla*

Kiadja a Vigilia munkaközösség.

A szerkesztő a hét első három napján fogad az Új Ember szerkesztőségében (V., Kossuth Lajos u. 1.), lehetőleg az időpont előzetes megbeszélése alapján. Kéziratokat Budapest 4. Postafiók 152. címre kell küldeni. Kéziratokat nem őrzünk meg és nem adunk vissza. Kiadóhivatal: Budapest V., Kossuth Lajos utca 1. A Vigilia postatakarékpénztári csekk-számla száma: 37.343. Külföldi előfizetések: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest V., József nádor tér 1. Ugyfélszolgálat.

Megjelenik minden hónap elején.

Ára: 5.— forint.

HITÜNK ÉS EMBERSÉGÜNK

A „homo faber”, a fűrő-faragó-cselekvő-alkotó ember, úgy, ahogyan mindig inkább elszakad a természettől, mindig inkább a városokba húzódik, olyan körülmények és dolgok közé, amelyeket önmaga készített: e dolgok visszfényeként lassankint csak önmagát, az embert látja. Nehezebben néz a dolgokon túlra. Ez az ember keresi önmagát. Úgy látja és vallja, hogy már sokban meg is találta. Nem az Isten léte, vagy nemléte érdekli elsősorban, hanem az, hogy ki ő, mire képes, milyen lesz a jövője? Milyen lesz önmaga ebben a jövőben? Azoknak a tanúbizonysága az Istenről és az istenakarta rendről, akik azt mondják magukról, hogy bíznak az Istenben, sokban megromlott, hamis lett, torzzá vált és a támadás, az ellentét sokban ez ellen a megromlott bizonyág ellen van, benünk is és körülöttünk is.

Tudományos, politikai, erkölcsi téren új humanizmus van kialakulóban. Az ember a felelős a saját sorsáért is és a világ sorsáért is, egészen. Nem egy felső hatalom, hanem ő maga. A vallás ennek az új humanizmusnak a szemében csak teher, fölösleges félelmek oka, mely az embert egy felsőbb lény alattvalójaként tartja s így nem tud eljutni teljes emberségéhez. Nem arravaló az ember, hogy ő alkalmazkodjék, hanem arra, hogy minden őhozzá alkalmazkodjék. Nem akar helyzetek szolgája lenni, hanem erejével, tudásával, technikájával, gazdasági hatalmával ő akarja megteremteni a helyzeteit, át akarja alakítani az életet és a világot, hogy minden őt szolgálja. Ezen az ő saját útján akar eljutni teljes emberségéhez. Erkölctana nem ismer bünt és mégkevésbé bünt a mi „eredeti bűn”-ünk értelmében és a vele járó konzekvenciákat. Ismeri azonban a felelősséget: önmaga, a saját külön embersége előtt és a közösség, a közösség érdekei előtt, amiben benne van az egyén érdeke is. Az ember ártatlan, ha nem is minden konkrét esetben, de magában emberi létében. Emberi teljességet, az emberség teljességét akarja, tisztán természetes úton és természetes eszközökkel, Isten nélkül. Az ember eljuthat önmagában is a teljes világossághoz és bizonyossághoz, énjének mélységeiben és ennek egész kiművelésében. Megsejtve, felfedezve, egybeépítve még legfeljebb azt is, amit a tudatalatti részünk rejteget. De ezeken túl sohasem lépve. Ez az erkölctan az emberi élet egyes eseteit nézi, oldja meg és tárgyalja. Az emberség és a közösség érdekeinek motívumaiból, minden abszolútum nélkül. Minden relatív és esetleges, minden mozog és minden változó, bizonyos szempontból, az erkölcsi szemlélet szerint.

A technika embere nem metafizikus. Joga van szerinte mindenkinek szabadon kialakítania világképét. Joga van neki is és joga van a hívő embernek is. A hit viszont, a vallás önmagában nem zárja ki a technikát, annak a szeretetét, felhasználását, megbecsülését. Csak a félreecsúszott, a félreértett hit teheti ezt. Helyesnek kell lennie azonban a kozmoszról kialakított fogalmunknak is. Éppen a tudásunk révén, bizonyos értelemben, kisebb lett a kozmosz, mert kevesebb lett a titka. De ugyanakkor nagyobb is lett jóval és komplikáltabb, és mégis egyszerűbb és csodálatosabb, nem is elsősorban dimenzióinak roppant nagyságaiban, hanem éppen legparányibb részében, az atomban.

Az atom maga egy parányi naprendszer: középpontjában áll a protonokból és neutronokból — közös néven nukleonokból — álló atommag és körötte keringenek az ezerszer könnyebb súlyú, negatív töltésű elektronok. Az egyes alkotórészek számának változása szerint változik maga az

elem is, a legegyszerűbb hidrogéntől a legsúlyosabb nobeliumig. Az állandó atomrészek mellett léteznek olyan elemi részecskék is, amelyek az atomhoz tartoznak, de ezek élettartama a másodpercnek egy milliomod része, vagy ha nincs elektromos töltésük, a másodpercnek mindössze százbilliomod része. Azonban mind a magrészecskék és kísérőik, az elektronok, mind a végtelen rövid életű elemi részecskék alapjában véve valamennyien egy és ugyanazon anyagból állnak s ugyanaz az anyag van a lékezésnek különféle „stationárius” állapotában. Nincs többféle anyag, csak egy egységes anyag van, állandóbb, vagy kevésbé állandó lézési állapotban. Ebből az egyetlen építőkockából épül fel az egész világmindenség. Egy anyagból épül fel a Föld és az emberi agy sejtje, a penicillin és a gyémántacél, a levegőben úszó porszem és a csillagködök. A végtelenül gazdag anyagi világ végeredményében egyetlen építőkőből, egyfajta egységes anyagból épül fel és a végtelen változatosság ennek az egyetlen anyagnak különféle lézési állapota: ez a modern fizika egyik meglepő tanítása és eredménye.

Mindenképpen „nagyobb” lett azonban tudásával az ember is. Persze, ha ez az ember az Istent valamelyik csillagon keresi, helyhez kötve az Ő országát, akkor nem fogja megtalálni. Az Isten szellem, aki átjár mindent, akiben „élünk, mozgunk és vagyunk”. (Ap. Csel. 17, 28.) A mikrokozmoszok milliói éppenúgy, mint a makrokozmoszoké is. Ezek még mérhetetlenül többek, mint amit mi most tudunk róluk. És mérhetetlenül többek annál is, amit maga a holnap embere fog tudni róluk. De ez a tudás jó. Ez az út Istentől szabott feladat útja. A tudás öröm. A még nagyobb tudás még nagyobb öröm. Nem zárkozhatunk azonban bele a tudásunk mai mértékébe, akármilyen nagy is legyen ez a mérték, de a holnapiba sem: — ezt valljuk mi, amikor hiszünk, magával a hitünkkel is.

Mindig ott lebeg és nyugtalanít előttünk a kérdés: az egésznek megfelelő oka után.

Látóhatárunkat a természettudományok mind szélességben, mind mélységben roppant kitérítik és kitágítják. S ezek a tudományok leszakadtak már régen egészen a kinyilatkoztatásról, de még a bölcselétről is, ami útjukat, módszereiket illeti. Az ő útjuk az értelem és tapasztalat útja. Az egyes esetek megismerése, rendszerezés és bizonyos következtetés. Minél több az adat, annál jobb a rendszerezés és annál meszebb mehet a következtetés. A „megfelelő végső ok”-ra adott felelet kisében azonban, a mi felfogásunk szerint, hatókörükből, mert az több, mint az egyesek összessége. Több, mint a mérhetetlenül kitérített határokig futó szavak.

A határok messzesége megszedíthet és a feleletem inogni fog. Természetes, hogy ezek a határok a primitív embernél, az Oszövetség embereinél, a középkor, de még a kapitalizmus emberénél is sokkal összehúzottabbak voltak. De még széthúzottabbak lesznek a holnap emberénél. A „megfelelő végső ok” esetében azonban nem is ez a döntő. Erre feleletet már a filozófia, illetőleg a kinyilatkoztatás ad. A mi felfogásunk szerint ahol az értelem már nem tud tovább lépni, ott kezdődik a hit útja. Az Isten ugyan a legfőbb értelem is és minden tudás teljessége, de ez is csak emberi szó róla. Nem elég erős és hatalmas arra, hogy a valóságát elbírja és elhordozza.

A technika a ma emberét sokban függetlenítette a természettől és annak urává tette. De ugyanakkor nagyon magához is kötötte. És ember-társaihoz. Azok teljesítményeihez. Megbízhatóságukhoz. Hűségükhöz. Lelkiismeretességükhöz. Ehhez az egész bonyolult gépezethez, ami a termelést, az ipart, a kereskedelmet, a társadalmat, az államot jelenti. Az élet

előrehaladása nem is annyira a gépekben van, mint az emberi szívekben és lelkekben. A gépek pontosak általában és megbízhatóak. De nem biztos, hogy ilyenek az emberi szívek és lelkek. Már pedig fontos, hogy ilyenek legyenek, mert a gépek, az apparátus csak pontos és megbízható szívek és lelkek esetén pontosak és megbízhatóak. Ha nagyobb, ha nagy lett is az ember, ennek a fontossága nem lett kisebb, sőt.

Ezért fontos az, hogy ne közöny, ne formalizmus, ne uralom, ne a lét értelmetlenségének érzése legyen a szívekben és a lelkekben, hanem a bizalom, a szeretet, a munka megbecsülése, a reménység, az életkedv és az öröm, a békesség és a jóakarát. Mi mindent helyeslünk, ami ezeket valóban szítja, ébrentartja és gyarapítja. Mi azonban a természetes esz-közökön túl — amik jók és helyesek — rámutatunk állandóan legfőbb motívumunkra is, emberi létünk és hitünk alappilléreire: az Istenre is. Mert mindezek, éppen a szívekben és lelkekben, összefüggnek már szorosan a lét és nemlét, az élet és a halál problémáival. És a halál problémáját a legmegnyugtatóbban megoldani a hit tudja. Minél nagyobb és minél hatalmasabb az ember, annál kevésbé szeret elmúlni.

Az értelem az, ami az embert minden földi lénytől megkülönbözteti és föléjük emeli. De mellette nem szabad elhanyagolnunk azt sem, amit magunkban „szívnek” nevezünk. A kettő szorosan összefügg. Ha az értelemben nincsen rend, megzavarodik a szívnek a rendje is. De ez viszont is nagyon igaz. Csak mindkettőnek a békessége adja az élet békességét. Minden ember erre törekszik. Kell, hogy törekedjék. Mi is. Kell, hogy törekedjünk.

FRANCIS JAMMES „NÉGYSOROS“ VERSEIBŐL

ERDEI SZAMÓCA

*Csöpp szív — sötétvörös —, zöld gallérkával ékes,
megértőbb vagy te, mint a morc emberi szív:
nem habozol magad nyújtani a szegénynek,
ki útmentén megáll néhány pillanatig.*

ELSZAKADÁS

*Tették tegnapelőtt halottukat a sirba
Ma rászánják maguk, hogy hazatérjenek.
Mennek — apa s leány —, és egyikük se tudja,
halottuk él-e, vagy maguk haltak-e meg.*

ATYAI TANÁCS

*Nagy s kis gyermekeim, ha végképp elmegyek,
ne búslakodjatok nagyon. A temetőbe
csak derült napokon jertek ki. Ott lesznek
igazán veletek, oly napsütött a földje!*

KIENGESZTELŐDÉS

*Megejtő tisztaság! A büntetett gyerek
búsul irdatlanul, s nem tudja, mi felett.
Szomjas. Pléh poharát felém remegve nyújtja.
Igyál, kicsim, a könny arcod bemaszatolta!*

A HASPERRENI VÁSÁR NAPJÁN

*E vén baszk férfiú szempárja kínai.
Képtelen pápaszem tanyázik csempe orrán;
ekkép vész szem elől, ülvén kordéja ormán,
padul keskeny malacketrec szolgál neki.*

PASZTORI SÍRVERS

*Omer csipetnyi sót adott juhainak.
azzal tekintetét az úrbe meresztette,
s már itt se volt. Minap még ő kísért el este,
mikor iránytalan bolygtam az ég alatt.*

A HALOTTVÍVŐKHÖZ

*Ide temessetek, sarjaimhoz közel
s nőm mellé, kérkedő szobroktól messze távol.
Kereszt, és semmi más, cserje se óvja álmom:
eső mosdasson és felszél sirasson el.*

A BELSŐ SZÁRNY

*Mily erő emeli, nem tudja azt a kánya.
Lám, a poeta is épp ily vakon bukik
sötét mélyeibe, amíg a napvilágra
ki nem jut; s keze közt im, egy rózsza virít.*

ISTEN

*Mint madár, ha fia a fészekből kihull,
s étek híján halál leskel a kivetettre:
a végtelenbül úgy emlékeztet az Úr
nagy vijjogással a megfeszült szeretetre.*

SZENT SÁR

*Ismerem, mi a titka
zsenidnek, földi szív!
Rög vagy, mely istenadta
könnyel keveredik.*

SZÜZMÁRIÁS ÜVEGABLAZ

*Nem látni pontosan, mert a hajnal ködének
fátyola terül a rózsás táj fölibe,
vajon, kit ott ama kopottas ács kísérget,
a csacsin-ülő Szűz, nem kósza csillag-e.*

A TÖLGY APASÁGA

*Nem a zivatar a fő-megpróbáltatása,
s nem a villámcsapás, mitől szíve szakad:
hanem hogy el talál pusztulni a madárka,
kihullván fészekből, kit ágán tartogat.*

SÍRKERTBEN

*Istenhez harsogó vig verőfény alatt,
lúdtollnál vakítóbb falak közt heverő,
aranygonddal hímes vetés a temető,
hol veszteg, hús padon várjuk a holtakat.*

Szedő Dénes fordításai

KRISZTUS JELENLÉTE AZ EGYHÁZBAN

A teológia kerigmatikus iránya arra törekszik, hogy a dogmatika megállapításait az igehirdetés számára közvetlenül felhasználhatóvá tegye s így a gyakorlati vallásos életet is táplálja. Tudatában van annak, hogy szabatos fogalmazást csak a hagyományos fogalmakkal lehet adni, de az előadásba beleviszi a szentírás életszerűségét. Az apostolok és evangélisták tanításában az ember tulajdonképpen nem a természetfeletti renddel találkozik, hanem a személyes Istennel, tettei nem pusztán jócselekedetek és erények, hanem Isten személyes szolgálata. Krisztus intézkedése folytán vallásos életünket az egyház keretében éljük, s a jogi szervezet, az intézményesség gyakran eltereli figyelmünket attól az igazságtól, hogy ez a keret belső tartalma szerint, a Krisztussal való személyes találkozást nyújtja.

Karl Adam hangulatosan írja le azt az intézményesítést, ami minden emberi társaság életét részben stabilizálja, részben nehézkessé teszi: „Az isteni sugallat őseréje végetért Krisztussal és apostolaival. A kinyilatkoztatás helyére lépett a kapott tanítás közlése, a próféta ihletet felváltotta a teológiai okoskodás. Krisztus igehirdetésének félelmetes dinamizmusa helyet adott a rendszernek, s szabatos fogalmazásnak. Jézusnak és apostolainak élettől duzzadó ígét a dogmák szilárd vázába foglalják. Az erkölcsnek és az új szeretetnek élményét erkölcsi szabályokba szorítják bele. Megszületik az egyházi teológia az iskolai üzem minden formaságával, definícióival, sziporkázó szillogizmusaival. A tudomány az evangéliumban erjedő életet fogalmakba, tételekbe zárta, s a kinyilatkoztatás isteni alakjára rányomta az emberiség bélyegét. Az egyház úgy lép a hívó elé, mint a tárgyilagos tekintélyi berendezkedésnek, hatalomnak, tételeknek, törvényeknek a szövevénye” (*Die eine Kirche*, 1939, 41). Ezen a látszaton akart segíteni a *Mystici corporis* enciklika (1943), amikor az egyházat újra elsősorban hitigazsággként állítja elének Krisztus titokzatos testének képében. Azóta a teológiai irodalom fő szempontjának tartja annak kiemelését, hogy az ember az egyház hitében, szentségeiben, szervezetében valóban Krisztussal, az üdvösség szerzőjével találkozik. Csak az utolsó tíz esztendőből elég Rahner, Schmaus, de Lubac, Leclercq, Semmelroth és Soiron műveire utalni.

Az egyház alapításából kitűnik, hogy Krisztus nem elégedett meg valamilyen isteni segítség hangoztatásával, hanem személyes jelenlétét ígerte: „Veletek vagyok minden nap, a világ végéig” (Mt. 28, 20). „Aki titeket hallgat, engem hallgat” (Luk. 10, 16). E kijelentéseket lehetne csupán az apostolokra és hivatali utódaikra vonatkoztatni, de Szent Pál egyenesen arról tanúskodik, hogy a megkeresztelt ember tagja Krisztus testének (1 Kor. 12, 27), a hit által ő él bennünk (Ef. 3, 17), a keresztségben őt öltjük magunkra (Gal. 3, 27), az ő életét éljük (Gal. 2, 20). Figyelembe kell venni, hogy az isteni ígért hatékony szó, s létre is hozza, amit jelent. Az egyház nem jelképet ért Krisztus jelenlétén. A *Mystici corporis* enciklika kereken kimondja ma is: „Az egyház által maga Krisztus keresztel, tanít, kormányoz, feloldoz s az egyház áldozatát is ő maga mutatja be.” A megtestesülésnek tehát Krisztus történeti cselekményein kívül az is célja volt, hogy természetfeletti módon velünk maradjon s az üdv történetet irányítsa. Nem arról van szó most, hogy Krisztus istenségével jelen van az egyházban, hanem arról, hogy embersége szerint itt van. Ez az igazi misztérium. Találóaan jegyzi meg Grillmeier, hogy Istennek a

megtetesülésben ez volt a fontos: igazi emberként belépni az emberiség életébe, hogy valóságos emberi szívből szálljon az ég felé a tökéletes hódolat és engedelmesség (*Fragen der Theologie*, 297). Krisztus megdicsőült emberségének jelenlétére a szentírási alapot Szent Pál adja, amikor „életető léleknek” nevezi őt (1 Kor. 15, 45). Ő, a „mennyei ember”, eszközli, hogy követői átalakuljanak képére és hasonlatosságára. Hogyan kell értelmezni jelenlétét és hogyan egyeztethető össze különleges segítségével a földi egyháznak sokszor nagyon is emberi arculata?

Az újszövetségi üdvrend Krisztuson nyugszik

A kinyilatkoztatás két kegyelmi rendről beszél. Az egyik a paradicsomi állapotban valósult meg, s abban állt, hogy az ember természetfeletti kiváltságokat kapott Istentől. Léte az ember szabadakarától függött, tehát Isten feltételesen adományozta, s a bűnnel veszendőbe is ment. Ezután jött a megváltás rendje, ahol a kegyelmet nem közvetlenül Istentől kapjuk, hanem Krisztus emberi természetén keresztül. Ő az egyetlen közvetítő, nélküle senki nem juthat Istenhez (1 Tim. 2, 5). Hitünk szerint nélküle nem lehet véghezvinni olyan cselekedetet, aminek természetfeletti hatása vagy örök érdeme lenne (Ján. 15, 5). A bűnbeesés, illetőleg a Megváltó megígérése óta nem volt ember, akit ne az ő kegyelme segített volna a hitre, imádságra, bűnbánatra, szeretetre stb. Isten elővételezte a kereszttáldozatából folyó kegyelmeket, de nem tudjuk, hogy milyen mértékben adományozta. Teljes alkalmazásuk csak a Szentlélek eljövételével kezdődött.

Szent Pál így írja le az újszövetségi üdvrendet: „Az Atya Krisztusban áldott meg bennünket minden mennyei és lelki áldással. Benne választott ki a világ teremtése előtt, hogy szentek és feddhetetlenek legyünk előtte. Szeretetből eleve arra rendelt, hogy — akaratának tetszése szerint — Jézus Krisztus által fogadott fiaivá legyünk... Benne van vére által megváltásunk, bűneink bocsánata, kegyelme bősége arányában... Elhatározta, hogy az idők teljességével Krisztusban mint főben foglaljuk össze mindent, ami a mennyben és a földön van. Benne vagyunk hivatva az örökségre” (Ef. 1, 3—11). Isten öröktől fogva a Krisztuson nyugvó üdvrendet akarta, hiszen tudta, hogy a paradicsomi üdvrend elvész. Itt a lényeg az, hogy Krisztus képviseli az emberiséget, ő vállalt felelősséget az Istennek kijáró tiszteletért, az ő érdemei révén kaptuk a bűnök bocsánatát. Az emberi bűn nem lehet olyan mérvű, hogy elhomályosítsa Krisztus érdemeit. Viszont neki mint tanítónak tanítványokra, mint főpapnak megszentelendőkre, mint királynak alattvalókra van szüksége. Küldetése, méltósága nem lenne tökéletes tanításának és kegyelmeinek hatékonysága nélkül. Krisztus csak az egyházzal együtt teljes, az egyház az ő teljessége (Ef. 1: 23). Isten előre tudta és előre kiválasztotta mindazokat, akik kegyelmét felhasználják megigazulásra és üdvösségre.

A teológusok nem sok haszonnal vetik fel a kérdést, hogy Krisztus csak a bűn orvoslására jött-e, vagy bűn nélkül is bekövetkezett volna-e a megtetesülés. Döntő feleletet úgysem tudnak adni. Sokkal hasznosabb annak kimutatása, hogy a mostani üdvrendnek felülmúlhatatlan értékei vannak. Úgy látszik, ezzel a világrenddel Isten öröktől fogva irgalmas szeretetét akarta megmutatni. Az ember bűnére a Megváltó megígéréssel válaszolt s az erkölcsileg botladozó embernek maga akart orvosa lenni. Nem úgy kell ezt értelmezni, hogy azért akarta az elesett emberiséget, hogy irgalmasságát gyakorolhassa felette. Teremtésének célja, ahogy válásunk tanítja, nem a bűnös ember, akin megkönyörülhet, hanem a sze-

mélyes szabadsággal megáldott ember, akiről azonban tudja, hogy csak irgalmas szeretetének melegében érheti el célját, mert legnagyobb kiváltságát, a szabadakaratot nem tudja hordozni. A megváltás rendje változatos és gazdag. Megnyilvánul benne az érdemtelen ember visszafogadása, a gyenge iránti részvét, a botladozó megerősítése, a sértés elengedése. A bűnnel az ember a lét rendjében teszi magát gyökértelenné, mint ahogy ez a gondolat központi problémája lett *Kierkegaard*nak és a maguk módján az existencialistáknak is. A vétkező azzal az akarattal fordul szembe, amely a létben hordozza őt. A bűnbánó tehát messzebből jön és sokkal jobban átéli a kiszolgáltatottságot, mint aki nem volt távol az Istentől. A szeretetnek külön árnyalata, az önátadásnak, a magáról való lemondásnak egészen sajátos lelki hangulata keletkezik azoknál, akik nem hivatkozhatnak jogra, érdemre, csak a megbocsátó és türelmes atyai szeretetre. A függés mégsem koldús-lét, mert az ellentét feloldódik Krisztusban. Benne éppen a fiúság, az Atya iránti tisztelet testesült meg. Neki minden tette dicsőítés, hála, engedelmesség. S mivel ő az emberiség főpapja és feje, azért benne az egész emberiség tekint vissza Istenre. Imájában, engesztelésében ott van minden ember, aki azonosítja magát az erkölcsi renddel. Ő konkrét tényező minden ember üdvösségében, azokéban is, akiknek a lelkiismeretükön kívül nincs más útmutatójuk, s csak a vágykeresztség révén érik el céljukat. A hozzá való tartozás tehát nemcsak a teológiának, hanem az egyéni hitnek is kérdése.

A megváltás rendjének a bűn feletti győzelmét a szentírás ezzel az egyszerű mondattal fejezi ki: „Amikor elhatalmasodott a bűn, túlaradt a kegyelem” (Róm. 5, 20). A teljes értelmezés messzire vezetne, de annyit legalább ki kell olvasni belőle, hogy nincs olyan bűn, ami nem találna bocsánatot, nincs olyan ember, aki nem kapna elég kegyelmet üdvösségének megszerzésére, és hogy a kegyelem bőségét kapják azok, akik a hittel és keresztséggel Krisztushoz kötötték sorsukat.

Jogi kapcsolat Krisztus és az egyház között

Krisztus emberi természete szerint Isten felségjogainak képviselője. Hatalmának forrása az isteni küldetés (Ef. 1, 22). Amikor mint az egyház alapítója és feje intézkedik, jogainak tudatában teszi: „Minden hatalmat én kaptam a mennyben és a földön, elmvén tehát tegyetek tanítványommá minden népet” (Mt. 28, 20). „Amint engem küldött a Atya, én is úgy küldelek titeket” (Ján. 20, 21). Mint fő azonosította magát egyházával, de milyen mértékben? Kétségtelenül nem olyan fokban, mint ahogy őbenne az isteni személy hordozta az emberi cselekedeteket. Benne nem lehetett erkölcsi fogyasztkozás, hiszen emberi tettei, az isteni én cselekedetei voltak. Mégis, mivel a halandó emberi természetet vette magára, megtestesülését Szent Pál „önkiüresítésnek” mondja (Fil. 2, 7). Önkiüresítése sokkal nagyobb egyházában. Elküldte azt történelmi útjára, felelősséget vállalt érte, de tagjait meghagyta önálló személyeknek, szabadakaratukat nem kötötte meg. A tagok jócselekedetei az egyéni érdemen kívül az egyház dicsőségét is szolgálják, viszont gyarlóságaik, bűneik az egyház arcát fátyolozzák be. Az is nyilvánvaló, hogy az egyház hivatalos ténykedésében sem lehet mindent kivétel nélkül Krisztus tevékenységének mondani. Egy-egy előjáró visszaélhet hatalmával, az igehirdetés egy-egy pap szájában mellékvágányra terelődhet, sőt egész csoportok leválhatnak az egyház testéről. Tehát jogos a kérdés, hogy mivel azonosította magát Krisztus, miért vállalt felelősséget?

A tanítás vonalán legegyszerűbb volna azt állítani, hogy Krisztus eredeti tanítása megtalálható a szentírásban, hiszen az apostolok ott rögzítették, amit mesterüktől átvettek. Viszont Krisztus maga nem az írásra, hanem az élő tanításra utal: Aki titeket hallgat, engem hallgat. Az egyház kezdettől fogva élő tanítással terjedt és a szentírás is az élő tanítás eszköze lett.

Fontos eligazítást ad Szent Pál az 1 Kor. 2, 10—16-ban: Isten titkait csak Isten Lelke ismeri. Mi nem a világ lelkét kaptuk, hanem az Istentől eredő Lelket. Általa ismerjük meg, amit Isten nekünk ajándékozott, ő biztosít arról, hogy Krisztus szellemét hordozzuk. A Szentléleknek tehát fontos szerepe van az egyház hitének kialakításában, ő kölcsönzi a látás és értés karizmáját. Így Krisztus alakja nem vész el a történelem homályában, tanítása nem fakul el, nem vesztí el kapcsolatát az élettel. A főkéletes felismerés következik abból is, hogy az egyház Krisztus teste. A test a főből táplálkozik: „Ő egyeseket apostolokká tett... hogy istenszolgálatra neveljék a szenteket és felépítsék Krisztus testét, amíg mindnyájan el nem jutunk a hitnek és Isten Fia megismerésének egységére” (Ef. 4, 11—12). Krisztus megismerése tehát abból a hitből fakad, amit az általa rendelt tanítók hirdetnek.

Az egyház, kegyelmi berendezkedése mellett is emberekből álló társaság. Tagjai egyénileg az igazság keresésében élnek. Már az apostolok korában felléptek tévitanítók, s nemsokára megkezdődött a külön utakon járó csoportok kiválása. Krisztus, mint fő, nem kötötte meg a szabadságot. Elméletileg az egyes hívő is kaphatna különleges isteni segítséget, hogy az apostoli hagyományból felismerje Krisztus tanítását, de kérdés, hogy kap-e? Kinek a szava lesz az egyházban Krisztus kinyilatkoztatása? Szent Ireneus már a második század végén biztos igazságként hirdeti, hogy az apostoli hagyomány Krisztus ígérete miatt nem vesztet el. Megtalálható a püspökök egybehangzó tanításában, vagy a római egyházban, amellyel — elsőbbsége miatt — minden püspökségnek összhangban kell lennie. Lerini Szent Vince megfogalmazása szerint az a krisztusi tanítás, amit mindig, mindenki és mindenütt elfogadott. A negyedik század elején a püspökök gyűltek össze Nikeában, hogy megtárgyalják Árius tanainak eltérését az egyházi felfogástól. Ettől kezdve a zsinat mindig a püspökök tanácskozási helye. A jeruzsálemi zsinat az apostolok korában a Szentlélek segítségére hivatkozott (Csel. 15, 28), ugyanazt teszi később a II. nikeai és a trentói zsinat.

A püspökök a pápa vezetésével az apostolok örökösei: öröklik a hatalmat és a szellemet. Nekik szól az ígéret: Aki titeket hallgat, engem hallgat. Nem egyénekenként, hanem mint testületnek. A hit az ő tanításuk szerint alakul. Tanításuk természetét a zsinatok sorsa helyezi megvilágításba. Csak azokat a zsinatokat tartjuk törvényeseknek, amelyeknek tanítását az egyetemes egyház elismerte vagy pápai döntés jóváhagyta. Az első zsinatoknál nincs kifejezett pápai megerősítés, de döntéseiket az egyetemes egyház éppen azért fogadta el, mert a pápák nem tiltakoztak ellenük. Arra is volt példa, hogy a zsinat egyszerűen magáévá tette a pápai döntést (Kalkedon, 451: „Péter szólt Leó által”). Viszont a XV. században az egyetemesnek induló konstanci és bázeli zsinatok néhány határozatát a pápák visszautasították, s ezek nem vertek gyökeret az egyház életében.

Tehát biztos következtetésként megállapíthatjuk, hogy Krisztus leg-
alább azért a tanításért és intézkedésért felelősséget vállal, ami az egész egyház hitének és erkölcsi életének alapja. S mivel a hit az élő tanítás folyománya, azért krisztusi tanításnak kell elfogadni a zsinati döntéseket,

a pápák „ex cathedra” definícióit és mindazt, amit a pápával közösségben élő püspökök egyetemesen mint a szentírás és az apostoli hagyomány értelmezését tárják a hívek elé. A tanítóhivatal az isteni segítség mellett egészen emberi is marad. Nem mentesül a kutatástól, a különböző vélemények mérlegelésétől, számolnia kell azzal, hogy egyes kérdésekben csak a tanítás szerves kibontakozása hozza meg a világos látást. Igéretet csak arra kapott, hogy nem fog kinyilatkoztatott tanításként közölni olyan dolgokat, amik nem azok.

Misztikus kapcsolat Krisztus és a hívő között

A jelenlegi üdvrendben a kegyelem közlése nem valami tárgyi aján-dékozás, nem a megszolgált bér kifizetése. Aki a kegyelem révén megiga-zult, az a természetfeletti élet síkján a testi rokonsághoz hasonló vonat-kozába kerül Krisztussal: „Aki teljesíti mennyei Atyám akaratát, az mind testvérem, nővérem és anyám” (Mt. 12, 50). Ugyanezt érzékelteti a szólótó hasonlata. Gyümölcsöt csak Krisztusból, az igazi szőlőtőből sar-jadó élet hozhat. Azonban döntő tényező a személyes állásfoglalás, a hit és szeretet: „Maradjatok bennem, akkor én is bennetek maradok” (Ján. 15, 4). A felhívás arra utal, hogy a kapcsolatot szellemi síkon, a biológiai hasonlatok kizárásával kell elgondolni.

Szent Pál tanításában az egyház Krisztus titokzatos teste. A megiga-zultak organikus közösséget alkotnak a fővel: „Mindnyájan egy Lélekben egy testté lettünk a keresztség által” (1 Kor. 12, 13). Krisztus és az egy-ház egybetartozása a házassági egység természetfeletti őstípusa: „Férfiak, szeressétek feleségeket, mint Krisztus is szerette az egyházat és felál-doztá magát érte... Aki feleségét szereti, önmagát szereti. Hiszen saját testét senki sem gyűlöli, hanem táplálja és gondozza, akárcsak Krisztus az egyházat. Tagjai vagyunk ugyanis testének” (Ef. 5, 25—30). A jegyesi szimbólum értelmezésénél figyelembe kell venni, hogy az ember eszméjét csak a férfi és nő együtt tölti ki. Az üdvrendben Krisztus emberi alakjá-hoz ilyen szorosan hozzátartozik a megváltottak közössége. A belőle ki-áradó kegyelmi élet az egyházban válik termékennyé, amikor a keresztsé-gben és a többi szentségben Isten gyermekeivé teszi az embereket.

A főnek és a testnek a kapcsolata nem marad jogi síkon. Krisztus minden hívőnek az életében tényezővé válik; nem pusztán erkölcsi köve-telményeivel, hanem úgy, hogy személyiségét áthatja. Szent Pál a követ-kező kifejezésekkel érzékelteti a kegyelmi kapcsolatot:

Krisztus bennünk van: „Akiben nincs Krisztus Lelke, nem tartozik hozzá. Ha Krisztus bennetek van, a test ugyan halandó marad, de a lélek él a megigazulás következtében” (Róm. 8, 10). Az apostol azért imádkozik, hogy a hit által Krisztus lakjék az egyház tagjainak szívében (Ef. 3, 17). A megváltás nagy ajándéka az, hogy „Krisztus bennünk van, mint a meg-dicsőülés reménye” (Kol. 1, 17). A megkeresztelt ember földi élet-viszon-tagságaiban Krisztus szenvedését és halálát hordozza magán, de egyúttal a feltámadt Krisztus élete is megnyilvánul rajta. A kegyelemmel az ő szentségét és istenfiúi méltóságát birtokolja (2 Kor. 4, 11). A hívőnek fel kell ismernie, hogy Krisztus benne él (u. o. 13, 5). Tőle magától kaptuk az ígéretet, hogy kinyilatkoztatja magát annak, aki tanítását követi (Ján. 14, 21), tehát a hitbeli meggyőződés élményszerűvé válhat.

A személyi kapcsolat kétoldalú: a megigazult ember is *Krisztusban van*. A keresztség természetfeletti síkon megeleveníti rajta Krisztus sír-beszállását és feltámadását: „Egybenölvünk vele halálában és feltámadásá-ban... Azért úgy tekintétek magatokat, hogy meghaltatok a bűnnek,

de éltek Istennek Jézus Krisztusban” (Róm. 6, 5, 11). A tag annyira benne van a főben, hogy az üdvrendet Isten részéről befejezettnek kell tekinteni: „Krisztus Jézusban feltámasztott minket és vele együtt maga mellé ültetett a mennyben” (Ef. 2, 6). Aki Krisztusban van, az újjászületett, tehát „új teremtmény” (2 Kor. 5, 17). Természetesen az apostol nem Krisztus fizikai alakjába helyezi a megigazultakat, hanem a „misztikus Krisztusba”, aki a főnek és a tagoknak a közöisége.

A harmadik kép a *beöltözés Krisztusba*: „Mindnyájan, akik megkeresztelkedtetek, Krisztust öltöttétek magatokra” (Gal. 3, 27). Képének felöltése adja az új méltóságot, az istenfiúságot. Az erkölcsi életben is arra kell törekedni, hogy levessük a „sötétség cselekedeteit és Krisztusba öltözzünk”, vagyis az ő magatartásával járjunk a világban (Róm. 13, 13). A hitből és keresztvizből tehát mintegy új szellemi ruha fonódik az ember köré, s ennek birtokában Krisztus személyét képviseli, az ő vonásait hordozza. A kegyelem belső rejtettségében már megszűnik a test ősi koldúsága, amit az eredeti bűn okozott. Az ember a külső dísszel, a hatalom és méltóság jelvényeivel tudatlanul mindig az elvesztett istengyermeki kiváltság emlékét kergeti, de kielégülés nélkül. A hit meggyőz, hogy a kegyelem a „testi embert lelki emberré teszi” (Róm. 8, 9). Erőt ad arra, hogy erkölcsi síkon az értelemé és az akaraté legyen a vezető szerep, ne az ösztönös kívánságoké. A feltámadt testen a szellem ereje, harmóniája, épsége fog tükröződni, s ezáltal válik majd hasonlóvá a feltámadt Krisztus testéhez (Fil. 3, 21).

Az ismertetett szentírási kifejezések tehát személyes együttlétet, sőt egymásban-létet hirdetnek. De mit értsünk alatta mindennapi elképzelésünk és elgondolásunk szerint? Eleve meg kell jegyeznünk, hogy a szentírás nem tárgyi, hanem személyi kapcsolatot, s még hozzá természetfeletti kapcsolatot jelöl, ami kívül esik minden természetes elgondoláson. A térbeli magyarázatot a *Mystici corporis* és a *Mediator Dei* enciklika kifejezetten elveti: „Nem szabad azt gondolni, hogy Krisztus megdicsőült embersége valóságosan és huzamosan a hívőben marad.” A bensőséges kapcsolat nem követeli a test szerinti jelenlétet. A térbeli megoldás kizárása fölöslegessé teszi az olyan elképzelést, hogy Krisztus emberi alakja sokszorozódik vagy egyszerre különböző helyekhez köti magát. A valóságos test nála is saját dimenzióval egyszerre csak egy helyen lehet. Az oltári-szentségben sem úgy van jelen, hogy alkalmazkodik a térhez.

A megoldásra a Róm. 8, 9 mutat rá: „Akiben nincs Krisztus Lelke, az nem tartozik öhozá.” A jelenlétet tehát a Szentlélek eszközli. Egészen áthatja Krisztus emberségét és onnan árad szét a megkereszteltekre. Isteni mindenhatóságával fölötte áll a térnek és időnek, s érvényesíti bennünk Krisztus személyes hatását anélkül, hogy térben idehozná. A Fő és a tagok között tehát a Szentlélek a kegyelmi kapocs. Ebből következik, hogy Krisztus jelenléte is csak szellemi és kegyelmi lehet. *Söhngen* hitbeli jelenlétnek (*Glaubensgegenwart*) nevezi (*Wissenschaft und Wahrheit*, 10/1943/427), *Schmaus* inkább hatásszerinti jelenlétről (*dynamische Gegenwart*) beszél (*Dogmatik*, III/2, 53). A Szentlélek rányomja az emberre a Krisztussal való hasonlóság bélyegét. A lét rendjében, a személyiség síkján felemeli a természetfeletti rendbe, Isten fogadott gyermekévé teszi. Több ez, mint jogi aktus, hiszen a szentírás újjászületésnek nevezi. Nemcsak jogokat ad, hanem belső megszentelést. Mindezt azzal a céllal, hogy a Krisztushoz való hasonlóság a cselekedetekben, az élet alakításában is mutatkozzék. Az embernek ezt a hittartalmat tudatosítania kell, s a kegyelmi indítást cselekedetté váltania, különben mindez elásott talen-tum marad.

Krisztus tehát nem megdicsőült testével lakik az emberben, de azt sem lehet mondani, hogy Szent Pál valamilyen mennyei szféra módjára képzelte el őt. Az apostolnál Krisztus megmarad konkrét személynek és az ember is. A kegyelmi kapcsolat személyes találkozás, csak éppen a természetfeletti élet többletével. Szent Tamás a szeretet bevonásával igyekszik a jelenlétet magyarázni: „A hitbeli megismerés által a hit tárgya nincs jelen, hiszen a hit a távollevőre, nem a jelenlevőre irányul. Azonban a hiten alapuló szeretet miatt és a szeretet egyesülésében Krisztus jelen van. Ezért mondhatta az apostol, hogy a hit által Krisztus az ember szívében lakik” (C. *Gent.* III. 40). A jelenlét természetfeletti, érzelmeink nem fogják fel. Ebben az életben a kegyelmi világ és Krisztus csak a hitben a miénk. A lényeg nem is az élmény — bár abban a formában is jelentkezhet —, hanem az a meggyőződés, hogy személyiségünk és cselekedeteink Isten előtt új értéket kaptak.

A vallásban sokszor szó esik a megszentelő kegyelemről, s gyermekkori tanulmányaink alapján értjük alatta a lélek tiszta ruháját, az értelmet megvilágosító fényt, szóval mindig valamilyen adományt, amit Isten a lélekbe önt. Ez magában véve igaz, de nem a teljes igazság. A kegyelmet nem szabad „eltárgyasítani”. Az mindig Isten szeretetének, személyes jelenlétének gyümölcse. A kegyelmi megszentelés éppen abból ered, hogy a Szentlélek az embert egyesíti Krisztussal és az ő életének hordozójává teszi. Az életközösség a záloga annak, hogy a misztikus test tagjaiban mindaz megvalósul, amit a fő, Krisztus már elért. Megváltói győzelme akkor lesz teljes, ha övéit maga mellé veszi. Az ősegyház hite teljesen új élmény volt az emberek számára, s nagy lelki kiegyenlítődést hozott. A beteg elmondhatta, hogy Krisztussal szenved, a vértanú az ő sebeit hordozta. A hit arra intett, hogy az ember csak addig számíthat a Krisztussal való közösségre, amíg az ő szellemében jár. Az egyház történelmének legvonzóbb alakjai minden korban azok voltak, akik a felebaráti szeretetet a hitből fakadóan gyakorolták. Abban a meggyőződésben közeledtek szenvedő és rászoruló embertársukhoz, hogy benne magának Krisztusnak szolgálhatnak. A kivételezés, a társadalmi kiváltságok hangoztatása viszont a hit kiüresítése volt.

Krisztus jelenléte a szentségekben

A szentségekben még nagyobb az „eltárgyasítás” veszélye, mint a kegyelemnél. A látható szertartás könnyen válik formai kellékké vagy valamilyen részlet-cél elérésének eszközévé. A legtöbb hívő tudatában a keresztség az eredeti bűn eltörlése, a gyónás a bűnök bocsánata, a házasság az egyház áldása a házasulandókra. Sőt a teológiában is kevés szó esik arról, hogy a szentségek azért a kegyelem eszközei, mert létrehozzák a Krisztussal való találkozást és kapcsolatot. Pedig a szentírás nyelvén a keresztség misztikus módon belevonja az embert Krisztus halálába és feláldozásába (Róm. 6, 3–11). Szent Tamás le is vonja a következtetést, hogy a megkeresztelt ember úgy részesül Krisztus szenvedésének üdv-szerző erejében, mintha vele együtt maga is átment volna a szenvedésen és halálon (III. q. 69, a. 2). A szentírásnak az is világos tanítása, hogy az oltáriszentség szerzése, a szentmise, valóságos részesedés Krisztus keresztáldozatában.

Krisztus azért rendelte a szentségeket, hogy a megváltás kegyelmeit közvetítsék. Amennyiben az egyház Krisztus teste, birtokolja a Főnek összes kegyelmi javait. A tagok tevékenységének a Fő ad értelmet és értéket. Az egyház Krisztus főpapi tevékenységét folytatja a szentségek ki-

szolgáltatásával. Az egyes szentségek forma szerint más és más szempontot ragadnak ki a megváltás misztériumából, de belső tartalmukban a keresztdózatra irányulnak. Krisztus életének minden imáját és engesztelését összefoglalta a kereszten és úgy mutatta be az Atyának. Feltámadása és mennybemenetele már nem volt engesztelés és érdemszerzés, de hozzátartozik a keresztdózathoz, mint annak a jutalma. Joggal állítjuk tehát, hogy Krisztus műve egy és oszthatatlan, s a megváltás misztériumának nevezzük. Az egyház liturgiája ezt a misztériumot eleveníti meg, s a szentségekkel az embert valóban Krisztus megváltói érdemeiben részesíti (lásd: *Vagaggini: Theologie der Liturgie*, 1939, 86).

A kinyilatkoztatásból tudjuk, hogy Krisztus megdicsőült emberi természetére „az örök mennyei sátorban teljesíti szolgálatát” (Zsid. 8, 2), „mindenkor él, hogy közbenjárjon értünk” (u. o. 7, 25). Amikor az egyház a szentségekkel kegyelmet közvetít, Krisztus mennyei szolgálatának a vetületét valósítja meg. A szentségek lényegét csak Krisztus emberségéből lehet megérteni. A megváltás rendjében minden kegyelem rajta keresztül jön. Embersége már valamiképpen maga is kegyelem, hiszen fel van véve a Fiú személyes egységébe. Egészen természetfeletti és lényegében szent. Erő áradt ki belőle csodákra, megszentelésre, bátorításra, vigasztalásra. Az emberekkel való érintkezésben ő is jeleket használt. Emberek között a személyes hatás előfeltétele a testi közelség vagy érzékelhető jel: hang, írás, mozdulat. A szentségek Krisztustól rendelt jelek, amelyeket az egyház az ő megbízásából és helyetteseként alkalmaz, de a kegyelem mindig közvetlenül tőle jön. A szentségeket azzal a szándékkal rendelte, hogy az ember az üdvösség útján vele találkozzék és meghatározott természetfeletti célt valósítson meg. Minden szentségben benne van Krisztus kettős szándéka: az Atya megdicsőítése és az emberek megszentelése.

Az ember felé azt a kegyelmet közvetíti, amit jelképez. A keresztségi alámerítés Krisztus sirbaszállásának és feltámadásának jelképe. Az oltáriszentségben a test és vér jelképes különválasztása a keresztdózatra mutat. A házasságban a két személy kölcsönös önátadása jelképezi azt a szeretetet, amivel Krisztus feláldozta magát egyházáért, s a hatékony jelkép erejével a házastársak egymás felé tényleg kegyelmet közvetítenek. A megszentelés tehát úgy történik, hogy a szertartás belekapcsolja az embert Krisztus misztériumába. A bűnbánat szentsége például abból a szempontból egyesít Krisztussal, ahogy ő elviselte a bűnért járó ítéletet.

Itt kell újra felvetni a jelenlét kérdését. Krisztus halála történeti esemény: nem ismétlődhet, nem sokszorozódhat. Hogyan lehetséges mégis, hogy a szentségek felvevője belekapcsolódik, sőt valóságos kegyelmi hatását kapja. Hogyan lehetséges a tér és idő áthidalása? A misztérium megjelenítése szellemi módon, a szentség természetének megfelelően megy végbe, nem történeti módon. Krisztus halála és feltámadása éppen történetisége miatt nem mítosz. A liturgia nem ismétli, nem sokszorozza Krisztus cselekményeit, hanem hatékony jelképezéssel jelenlévővé teszi és az emberre alkalmazza. Biztos kinyilatkoztatott tanításként lehet állítani, hogy a szentség az isteni élet valóságát valamiképpen tartalmazza és közli. Az is kétségtelen, hogy az oltáriszentségben a kenyér és bor lényege valóságban átváltozik Krisztus testévé és vérévé, tehát ott megdicsőült embersége maradóan jelen van. A többi szentségben a cselekmény a jelkép, tehát azoknál csak átmeneti jelenlétről beszélhetünk, vagyis például a keresztség a kiszolgáltatás alatt valóban tartalmazza és közli Krisztus életét.

A teológusok igyekeznek további meghatározást is adni és szeretnék közelebről megjelölni a módot, ahogy az ember a megváltás kegyelmeit kapja. O. Casel úgy gondolta, hogy a szentség nemcsak a kegyelmet tartalmazza, hanem valóságosan megjeleníti a megváltás misztériumát. Nem úgy, hogy a múltból kiemelve a jelenbe hozza, hanem a múlt eseményt a szentségi síkon a jelenbe vetíti. Hasonlóan ahhoz, ahogy Krisztus a tér és hely megkerülésével jelen van az oltáriszentségben. Az elméletnek sok nehézsége van, főleg arról az oldalról, hogy úgy látszik, mintha Krisztus üdvszerző cselekedeteit elválasztaná a személyétől. Ezért mások más megoldást keresnek. Schmaus úgy gondolja, hogy a szentségeken keresztül a hívő Krisztus személyével kerül kapcsolatba, nem történeti cselekedeteivel. Azonban a megdicsőült Krisztus magán viseli sebhelyeit, emberi alakjában valahogyan állandósította a megváltás misztériumát. A mennyben a történelmi idő kategóriáján kívül van, de bármikor beléphet erejével, s aki vonatkozásba jut vele, az üdvszerző cselekedeteinek is hordozója lesz. Tovább fejleszté ezt a megoldást Schillerbeeck (*Fragen der Theologie heute*, 390). Krisztus emberi természete ellenére személyileg Isten: cselekedhet isteni és emberi természete szerint. Emberi cselekedeteinek a hordozója is az örök isteni személy, azért kereszthalála történeti egyszerűsége ellenére is örökké megmaradó valóság. Kereszthalalának közvetlen forrása ugyan embersége, de emberi természete képességeivel és cselekedeteivel együtt az isteni személyben létezik. Így kereszthalalának történelmi léte mellett misztikus léte is van, vagyis természetfeletti és időfeletti. A szentségek Krisztus akaratából ezt a természetfeletti valóságot közlik, s általa a megváltás gyümölcseiben részesítenek.

Eszmény és valóság

A szentírás utalásaiból tehát sok felemelő gondolatot lehet kiolvasni. De nem úgy vagyunk itt is, hogy az elmélet helyességét a valóság tükrében kell megítélni? Van-e valami tapasztalati eredménye annak, hogy Krisztus természetfeletti közösségbe lépett egyházával és tagjaival? Nem annyi a gyarlóság ott is, mint másutt? A feleletet a következő megfontolásokban kell keresni. Az emberek viselkedésének összehasonlításánál nagyon is helyénvaló az óvatosság. Krisztus ugyanis az egész emberi nem megváltója, s kegyelme áthatja az egész emberiséget. Ahol az emberek jóhiszeműleg követik saját meggyőződésüket, a lelkiismeretükre hallgatnak s a maguk módján szeretik Istent, az általuk végzett jót tulajdoníthatjuk Krisztus-kegyelmének. Nem mi vagyunk hivatottak eldönteni, hogy a hitnek legelemibb formája (hinni, hogy Isten létezik és ő a cselekedeteink bírója, Zsid. 11, 6) a vágykereszttség révén kit kapcsol az egyházhoz.

Különböztetve Krisztus a botrányokat egyházában is előre látta és ismerve az emberi természetet, szinte szükségszerűnek mondta (Mt. 18, 7). Amikor pedig szentséget rendelt a bűnök bocsánatára, vagy a Miatyánkba beleszótta a kérést a bűnök bocsánatáért, feltételezte, hogy egyháza tagjai is rászorulnak a bocsánatra. A megváltás rendje a természetet meghagyja természetnek, s Krisztus kegyelmi jelenléte az embert meghagyja embernek. A kegyelmi állapot eszchatologikus irányú, azaz a végső állapotra, a túlvilági dicsőségre irányul. Itt még elveszíthető, csak ott veszi egészen birtokba természetünket. Az egyház egysége, szentsége éppúgy érés, valóságos állapotában van, mint az egyes ember tökéletesülése. Szent Pál kifejezése szerint megváltásunk valóságos, de még a remény korában élünk (Róm. 8, 20). Krisztust csak a hiten keresztül érzjük el és csak a hitben birtokoljuk. Kegyelme is annyiban hat ránk, amennyiben hitünkkel tu-

datosítjuk jelenlétét és felhasználjuk erejét. A közösség szempontjából az egyes tagok tévedései, bűnei nemcsak botrányok, hanem igen sok alkalmat adnak a jóra, a kegyelem felhasználására. Megbocsátás, türelem, lelki erő, nagylelkűség, ellenségszeretet csak olyan közösségekben gyakorolható, ahol önzés és ellentmondás is akad.

A kegyelem elsősorban nem erkölcsi erő, hanem a személy megszentelése. Az embert a lét síkján Isten gyermekévé teszi és megadja neki a lehetőséget, hogy a hitéből éljen és kötelességeit Isten iránti szeretetből végezze. Isten csak felajánlja segítségét, ösztönöz is a jóra, de akarataunkat nem köti meg. A megváltás nem kapcsolja ki a teremtés legnagyobb adományát: a szabadságot, hogy magunk döntünk örök sorsunkról. A kegyelem nem szünteti meg az ösztönösséget, az egyoldalúságot, a testi és szellemi fogyatékoságot. Az ember természetfeletti síkon sem lesz automata. A földi élet megmarad az egyéni döntés és erkölcsi erőfeszítés időszakának. Feltételezve az akarat szabadságát világos lesz, hogy a megkeresztelt ember is élhet Krisztus nélkül, s feltételezve a kegyelem egyetemes kiadását, az is érthető, hogy az egyház jogi keretein kívül is találni krisztusi életet. Azonban a jogi keret is tőle van, a kegyelem eszközei, a szentségek az egyházban fejtik ki hatásukat, tehát Krisztus személyes erejének kisugárzását elsősorban ott kell keresni.

Két nyilvánvaló dologra lehet itt hivatkozni. Karizmának, természetfeletti hatásnak kell tulajdonítani azt, hogy az evangéliumi igehirdetés, az istentisztelet, a szentségek kiszolgáltatása a papság kezében két évezred alatt sem lett az emberi szeszély vagy rövidlátás áldozata, s hogy ez a tevékenység hitelt is talált minden korban, minden fajnál és a műveltség minden fokán. A másik, még meggyőzőbb bizonyíték az, hogy Krisztus felhívása: „Aki utánam akar jönni, tagadja meg magát és vegye fel a keresztjét” (Luk. 14, 27), nem maradt pusztába kiáltó szó. Szent Pál stílusában ezt az erkölcsi eszményt „a kereszt balgaságának” lehet nevezni, mégis nagy tömegek követik odaadással, szeretettel. Él bennük a bűnbánat szelleme s komolyan törekszenek az ösztönösség leküzdésére. Ahol szent dolog a házassági hűség, a gyermekek lelkének Isten felé irányítása, ahol többre tartják a megbocsátást, mint a szemet szemért elvet, ahol igyekeznek kincseket gyűjteni a mennyben is, nemcsak a földön, ahol az imádság tényleg a Teremtő előtti hódolat kifejezése, s az életnek ez a szellemi beállítása kiállja a test gyengeségének és az évszázadoknak bomlasztó hatását, ott joggal feltételezzük, hogy érvényben van az ígélet: Veletek maradok a világ végéig.

TAVASZI ESTE

*Fenn hold mereng. Csillog a tó.
Virágzik a galagonya.
Most menni, menni volna jó,
Isten tudja, meddig, hova.*

*Tündéri kék ködben ragyog
a csalogató messzeség.
Hallom az örök csillagok
s a végtelenség énekét.*

GYERMEK JÁTSZADOZIK

*Gyermek játszadozik s kacagása dalolva szökell fel,
mint ahogy a szirtek friss vize csörgedezik.
Gondtalanul játszik, futkos, röpköd, pedig anyja
meghalt vér s veríték közt, mikor ő született.
Álomi könnyű a szép, fénylő vers is, de a költő
sirva, a könnyein át róttá papírra a szót.*

Ölbey Irén

KÉT IRODALMI KORSZAK PILLÉRE

CENTENÁRIS MEGEMLEKEZÉS AMBRUS ZOLTÁN RÓL

Ambrus Zoltán irodalomtörténeti helyét a halála óta eltelt évtizedek alatt sem sikerült pontosan meghatározni irodalmunk rendszerében. Életműve még nem kristályosodott irodalmi múlttá, azt a félmúltat képviseli, amely kiváló értékeivel együtt hosszú időn keresztül kirekesztődött az irodalomkutatás köréből.

Ez a sors nemcsak Ambrust érte utol, hanem sok kortársát is. A századvég író-nemzedékéből csak elenyésző kisebbség futhatta végig zavartalanul pályáját, számos alkotás torzó maradt, ígéret a majdani nagy mű létrehozására. Szokás volt ezt a korszakot a töredékes művek időszakának nevezni s mialatt a feltárási munkák elsősorban a lezárt irodalmi korokat érintették, a múlt századforduló értékelése háttérbe szorult. Az irodalomoktatás anyagában a huszas-harmincas évek során ott szerepeltek az elmúlt századok szürke énekmondói és prédikátorai, a mestereiket tehetségtelenül utánzó Petőfi- és Arany-epigonok, az irredenta szellem dilettáns versfaragói, de a századvégi próza olyan kitűnő reprezentánsai, mint Ambrus Zoltán, *Justh Zsigmond*, *Thury Zoltán*, *Cholnoky Viktor*, *Lovik Károly*, *Színi Gyula*, *Cholnoky László* és *Török Gyula* kiszorultak a magyar irodalom perifériájára. Sehol sem csillant fel annyi biztató ígéret, mint náluk, hogy megrajzolják az új kor társadalmi tablóját, a modern ember elhelyezkedését a megváltozott viszonyok között. A *fin de siècle* kételyt, akarattalanságot árasztó légköre, a kiábrándult mesterek: *Schopenhauer*, *Renan*, *France* és *Lemaitre* szellemi öröksége, a klasszikus operettek erőtlén, flitteres hangulata, a tájékozódás látószögének beszűkülése erősen megnehezíti a teljessé érlelt művek létrehozását.

Az irodalmi műfajok keretei meglazulnak; egy merőben új életérzés kezd kialakulni, a rohamos fejlődésnek induló főváros lüktetése új irányt mutat a századvégi írónak. A nyelvnek és stílusnak is árnyaltabbá kell válnia, Eötvös nehézkes körmondatai, vagy Jókai túlhabzó romantikája, már nem fejezhetnék ki hiven a differenciáltabb embert és a különböző rétegek szövevényesebb életformáját. Egy sereg nehezítő körülmény a kor alkotóvilágában. És a létrehozott művekben mégis mennyi alig méltányolt érték rejlik. Igaz, hogy mindez nem egy hatalmas szintézis szembevető méreteiben, hanem elszórtan jelentkezik. Ritka művészi igényesség és elmélyült ábrázolásra való törekvés jellemzi ezeket a prózai alkotásokat, fogyatékoságaik is a kort tükrözik; egy átmeneti korszak szabálytalan erőverése tapintható ki bennük.

Az említett írók közül leginkább Ambrus valósítja meg koncepcióit. Életműve szerteágazóbb és mégis harmonikusabb pályatársainál, elbeszélő műveiben egy szélesebb ívű világkép, az ember bonyolultabb lelki világának hiteles rajza domborodik ki; a modern európai látásmód általa válik első ízben sajátossá és eredetivé irodalmunkban.

Regényeinek igazi jelentőségét a korabeli kritika nem ismeri fel: a túlzó, kritikátlan magasztalások és a részletek minuciózus fejtegetése között elsikkad a lényeg. Elsőnek *Schöpflin Aladár* veszi észre, hogy Ambrus új irányba terelte a magyar regény fejlődését. „A Jókai- és Mikszáth-féle regényt és novellát, amelyben a külső történet érdekessége és változatos-sága, szóval a mese volt a fontos, ő indította a tovább fejlődés útjára, hogy súlypontja áthelyezkedjék a belső történetre, a lelki élet végtelen

változatosságú, finoman penetráló és erősen elmélyedő rajzára, az egyes jellemző embertípusok s általuk az egész társadalom ábrázolására.”

Schöpfungin elsősorban Ambrus szellemi erejét, kulturáltságát, művészi és humanista szemléletének emelkedettségét veszi alapul. Jókai és Mikszáth írói jelentőségét, komoly értékeit nem vitatja el, de megállapítja, hogy műveik intellektuális színvonala csökkent Eötvös és Kemény Zsigmond regényeihez képest. Jókai és Mikszáth világnézete alig emelkedik felül az átlagos magyar ember világnézetének színvonalán. A nagyobb szellemi felkészültségű és elmélyültebb írói színvonal Eötvös és Kemény halálával megszakad és csak Ambrus állítja helyre: az új század küszöbén egy modern írói látásmód segítségével ábrázolja az embert és a lelki folyamatokat.

Az érvelés egyik-másik pontja vitatható: — Jókai és Kemény Zsigmond összehasonlításában ma már túljutottunk a régi Gyulai—Péterfy koncepción, amely Jókaitól a Stendhal- és Balzac-féle realista regényt kéri számon — a „világnézet” minőségét sem a hajdani mértékek határozzák meg —, de Ambrus értékeléséhez kétségtelenül Schöpfungin adja meg a helyes kiinduló szempontokat.

Modern prózánk szegényebb lenne Ambrus regényei nélkül; a szűkebb hazai viszonyok között az ő alkotásai foglalják magukba azokat a primér elemeket, amelyeket a franciáknál *Maupassant*, *Bourget*, *Anatole France* és *Gide* életműve jelöl. Nemcsak a művészi öntudat és erkölcs, az író hivatásának komoly, életreszóló vállalása fűződik nevéhez, hanem a korfordulók összekötőjének jelentős szerepe is: a XIX. század magyar regényét ő vezeti át az új század háborgóbb, örvényesebb vizeire.

Ambrus zánkózott, irodalmi és baráti közösségbe nem illeszkedő alakja szinte egyedülálló a maga korában. Eppen ezért kell megemlítenünk a kor katolikus folyóiratával való kapcsolatát, az *Élet* könyvsorozatában jelenik meg kitűnő színírálatainak gyűjteménye, a *Színházi esték*.

Hamis legendák nyomában

Ambrus emberi alakjának és munkásságának helyes értékelését sok végtelen bírálat és reális alapot nélkülöző „legenda” akadályozza. Még az igényesebb korabeli cikkekben is szép számban fordulnak elő túlzó és hitelt nem érdemlő közlések. A kritika a vázlatos felmérés munkáját sem végezte el, Ambrus megjelenő műveit tapintatos hangú recenziók kísérik, de a háttérből egyre több személyesítő legenda és valótlan adat kerül az irodalmi köztudatba.

Ambrust határozott, férfias lény, érett komolysága fiatalon tekintélyé avatja az írók körében. Tartózkodó modorával kevés barátot szerz, de nem is áhítja az emberek bizalmas közeledését. A kávéházi asztalok mellett a hosszúra nyúló beszélgetések sem oldják fel benne a magánembert, szelleme és önfegyelme a lagparásabb viták hevében is higgadtan őrködik belső indulatain. *Bródy* Sándor (aki az írot és az embert egyformán nagyrabecsülte Ambrusban) érdekesen ír a közösen eltöltött kávéházi éjszakákról. Az írók eleinte kivétel nélkül elismerték Ambrus szellemi primátusát, de egy idő múlva türelmetlenné váltak vele szemben, zavarta őket a hideg tökély és a szigorú kritikusi magatartás. Úgy tekintettek Ambrusra, mint az irodalom Szilágyi Dezsőjére; továbbra is tisztelték, élességeit zsebre vágták, de inkább félték tőle, mint szerették.

Az efféle gránitszerű egyéniség a kicsinyes emberi indulatok céltáblájául szolgál. Nem férközhetnek közelebe, ezért távolról dobálják meg; rejtélyesnek látják, ezért valótlan meséket szőnek személye és művei köré.

Ami Goethe és a fiatalabb német írók kapcsolatából is kitűnt: a szellemi erő olimpiai fölényre ritkán szerzi meg a pályatársak osztatlan rokonszenvét.

Ambrus első regényét, a *Midás királyt* a legendák szövevényes bozótja veszi körül. Irodalmi körökben hosszú időn keresztül emlegették, hogy a *Midás* könyvalakban való megjelenésének évében mindössze hét példányban kelt el; más forrás szerint az első esztendőben egy tucatot sem adtak el belőle. Olyan közlést is olvastunk, hogy a regény nagy terjedelme miatt nem talált kiadót és csak Kiss József részvételének köszönheti a megjelenését, aki fájlalta, hogy egy nagy csomó papír az asztalfiókban sárgul és porosodik.

A regény valójában annyi példányban fogyott el, amennyit kinyomattak belőle. Révai Mór János azért nem tette lehetővé az új kiadást, mert Ambrus műveinek egész sorozatát akarta eladni. A *Midás király* nem volt terjedős és nehezen értékesíthető munka, kiadása nem szorult pártfogóra. Egyedül a hasznossági elv nevében maraszthalhatjuk el az író, aki írásait üzleti fogások: reklám, interjúk segítségével nélkül kívánta az olvasók kezébe juttatni. Révai megerősíti, hogy Ambrus nagyon rosszul adminisztrálta magát; összes műveinek kiadása idején kiadói szempontból előnyösebb lett volna, ha teljesen ismeretlenül kerül a közönség elé.

Riedl Frigyes egyik tanítványa önálló dolgozatban mutatja ki azokat a reminiscenciákat, amelyek a *Midás királyt* és a *Ninive pusztulása* című hosszabb elbeszélést plágium-közelségbe sodorják. A dolgozat szerint a *Midás* több részletén erősen érezhető Rodenbach: *Bruge la Morte* című művének hatása. Ambrus nem olvasta Rodenbach regényét, de különben is: a *Midás* 1891 ősztől 1892 tavaszáig jelent meg a Magyar Hírlap hasábjain, amikor a *Bruge la Morte* még nem látott napvilágot.

A Thais-Ninive komplexum még nagyobb hullámokat kelt. Anatole France hatását Ambrus művére egyes kritikusok szerint az alapötlet egyezése, a történet szín pompás keretének hasonlósága és az ironikus hang rokonsága bizonyítja.

Ambrus maga így nyilatkozik e kérdésben: „Thais csakugyan nagy hatással volt, nem Ninivére, hanem rám: néhány órára dühössé tett és még sokáig bosszantott... Thais ugyanis éppen akkor került először a kezembe, amikor a Ninive nagy része már készen volt, de a vége még nem. Sajnos, elolvastam és éppen azért olvastam el, mert ahogy beletekintettem, már látnom kellett az én elbeszélésem meg a francia elbeszélés tárgyának és keretének hasonlóságát... Abban kerestem megnyugvást, hogy találok majd disztingválni tudó kritikusokra is, akik észre fogják venni, hogy Thaisban és Ninivében a tárgy meg a keret hasonlóságán kívül minden egyéb s kivált mindaz, ami fődolog, ami lényeges: — csupa különbözőség, hogy amit Ninive akar mondani, az éppen ellenkezője annak, amit Thais mond”. A tiszta szellemű író az irodalomtörténetben óva int a gyanúsítgatás és a detektiv-buzgóság túlzásaitól; a lényegyet kell meglátnunk és nem az apró egyezések miniatűrjeit.

A támadó cikkek mérgezett nyilai Ambrus személyét sem kimélik. Ezek a támadások nem frontálisak, lényeges emberi hibákat és botlásokat nem érintenek; céljuk az író tekintélyének aláásása. Ambrus hosszú időn át ügyet sem vet a személyeskedésekre, de aztán három koholmányra is reflektál egyik cikkében, amelyet csak halála után enged megjelentetni.

Révész Béla Ady iránti rajongásából fakadhat az a történet, amely

Ady Endre és Ambrus találkozását örökíti meg. Ambrus Molnár Ferenc és Révész társaságában ismeri meg Adyt és egy estét együtt töltenek az Ósbuda régi helységében. Révész állítása szerint Ady ezen az estén neki-
ront Ambrusnak és „cézári hirdetéssel” megleckézteti, kijelentve magáról, hogy a magyar irodalom legnagyobb költője.

Furcsa, hogy ez az epizód egyáltalában közlésre érett: Ady személyét kevésbé népszerűsíthette, Ambrusra nézve sértő volt és ami több: alapvetően hamis. Ambrus sohasem túrt el leckéztetéseket, különösen nem fiatalabb íróársaktól. Az est folyamán Ady játékos kedvében valóban összemérte magát nagy lírikusokkal, de senkit sem sértett meg társaságából. Ambrus egy-két szóval cáfolta Ady kijelentéseit (irodalmi kérdésekben nem ismert tréfát), de látva a költő boros állapotát, nem merült bele a vitába. A társaság tagjai a hajnali órákig együtt maradtak, ami az említett kínos jelenet után aligha történhetett volna meg; Révészén kívül egyikük sem emlékezett vissza az Ady és Ambrus közötti kollízióra.

A második legenda színes anekdóta-gyűjteménybe is beillene a következő címmel: milyen források alapján készül az irodalomtörténet? *Reviczky* Gyula néhány magyar írótól megkérdezte, melyik filozófiai irány követőjének vallják magukat. Ambrus, akit egyik filozófiai tan sem vonzott különösebben, azt felelte, hogy gondolkozása a pozitívizmushoz áll a legközelebb. *Reviczky* erre zsebkönyvébe Ambrus neve mellé beírta, hogy: *poz. Reviczky hagyatékából idővel előkerült ez a jegyzőkönyv is. Egyik barátja (el nem fogadott, vértelen drámák írója), aki nyilván ütni akart a színigazgatón és a kritikuson, cikket írt a költőről, amelyben többek között azt is közölte, hogy Reviczkynek rossz véleménye volt Ambrus Zoltánról, pozórnek tartotta. Hogy állításának nagyobb nyomatékot is adjon, az említett jegyzőkönyvre hivatkozott.*

A harmadik legenda terjesztője is titkos drámaíró volt, aki Ambrust az *Ignis* című silány, előadhatatlan dráma szerzőjeként mutatta be írásában. Ambrus szerinte, bár saját művével végig kilincselte az összes fővárosi színházat, Heródes módjára bánt el a magyar drámaírás tehetőségeivel.

Ambrus elámult a váratlan felfedezésen, hiszen legjobb tudomása szerint sohasem írt drámát. Tizenhárom éves korában *Ignis* címmel megírta ugyan egy gyermeki játék első felvonását pajtsái szórakoztatására, de nem hitte, hogy ennek valaha sajtóvisszhangja is támadhat.

Ambrust, a színigazgatót érte talán a legtöbb támadás. Közel öt esztendő igazgatósága alatt hiába emelkedett jelentősen a Nemzeti Színház művészi színvonala, hiába bővült remekművekkel a repertoár, (a gazdasági mérleg egyedül az ő vezetése alatt billent át a pozitív oldalra) működését irodalmi és színházi körökben egyaránt kudarcnak emlegették.

Évtizedek köztudatba ivódott, hamis legendáit nem könnyű eloszlatni. De a tények erejére támaszkodva meg kell kísérelni, nemcsak egy ember érdekében, hanem a leírt szó, az irodalom iránti tiszteletből is.

A polgár és a kultura fűzértánca

Ambrus — bármennyire is az elefántcsonttorony írójának vallja őt az egykori kritika — nem zárkózik el a kor égető problémáinak fölvetése elől, műveiben megpróbálja felrajzolni a századvég társadalmának koordináta rendszerét. A Midás intonációjában a társadalom ábrázolásának olyan igényével lép fel, amelyre kevés példát látunk a kor irodalmában. A regény bevezető része Ambrus egyik kritikusa szerint unalmas és elszürkített; ez a szürkesség valójában nem az író képességeit, hanem a kis-

polgári életet terheli, azt a beszűkült és reménytelennek látszó életformát, amelyben még a kibontakozás lehetőségét sem érezhetjük.

Ambrus több helyen rámutat azokra a részlet-igazságokra, amelyek nyomán fokozatosan kirajzolódik előttünk a polgári társadalom válsága. Az élet kevés jóval kecsesget és ezt a keserű tételt elsősorban a polgári lét napi kudarcainak bemutatásával igazolja. A szemérmes besurranások a zálogházba az utolsó ezüstkanalakkal, a végrehajtások drámai pillanatai, a háziúrral való egyoldalú küzdelem vagy a nő súlyos helyzete, akit gúzsbakötnek a társadalmi kötelek és megalázó, férj utáni hajtóvadászatra kényszerítenek — mind föllelhetők a Midás első fejezeteiben. Ambrus kutató szeme behatol a bérház belsejébe, ironikus és egyúttal szánakozó megjegyzései fényt vetnek az úri régiókba törekvő, de adósságai által szárnyaszegett kisember kilátástalan helyzetére. A máról holnapra történő vegetálás, a hitelezők elől való bujkálás, a meglévónél előnyösebb életforma színlelése, ez az örökösen megújuló rókatánc, leleplezi a társadalom valódi arculatát.

Ambrus észreveszi a társadalmi berendezkedés hibáit és tökéletlenségeit, sejtí, hogy bizonyos jelenségek egy új világ kialakulására mutatnak: szinte hallja a jövő kopogtatását az elvénhedt társadalom falán, de nem látja tisztán a kibontakozás irányát. Ha az új eszme gyengébb hatóerejű, csak az intézmények megmásítását teszi lehetővé és nem hozhat lényeges változást. Másrészt ott él benne némely emelkedett szellemű humanisták aggodalma a radikális iránnyal szemben, amely a legkevesebbé művelt réteg kezére játszhatja a legégetőbb kérdések megoldását. Közben egy-egy kitűnő észrevételt is tesz: elítéli például a nacionalizmus szűk ketrecében mozgó törekvéseket. A világ megváltoztatását helyesli, de mindezt az idealista utópia segítségével tartja elérhetőnek: a műveltség, a lelki megnemesedés által eljuthatunk a világ tiszta látásához, amely végül megszűntetne a földön minden nyomorúságot. Ambrus javító szándéka ott is érezhető, ahol az adott viszonyok között nem lát vagy nem láthat tisztán. A napi politika síkjára nem ereszkedik, mert a kor politikája nem a világnézetek szellemi küzdelmeit jelenti, hanem csak üres közjogi szócséplést. Ezen a téren Ambrus valóban tájékozatlannak mutatkozik, de menten érdeklődővé válik a kor jelentősebb problémáival kapcsolatosan, különösen akkor, ha ezek összefüggésbe kerülnek a művészet és az irodalom kérdéseivel.

Ambrust a művészet és az irodalom védelme nyílt, bátor kiállásra serkenti. A *Kultura fűzértánc* című kötetében a haszonleső írókalmárok között, veszélyben látja az irodalom ügyét és ezért megdöbbenő képet fest az irodalom parazitáiról, a pesti nagypolgárság és a vidéki nemesség műveletlenségéről. Az élethangú írás elsősorban a kultura és a népművelés hibáit pellengérezi ki, de fényt vet a vidék társadalmi állapotaira is. A balsikerű felolvasást követő fűzértánc szimbolikus kifejezése az évszázados elmaradottságnak, nálunk rendszerint ilyen parádéval ülték diadalt a csirájában elfojtott szellemi kezdeményezések fölött.

Ambrus Berzsényi-könyveiben egy újgazdag család életének jellemző vonásait gyűjti össze. Derűs és csípős hangú miniatűrjei mulattató és egyben elgondolkodtató bizonyítékok az arisztokratává átfestett kereskedő műveletlenségéről. Berzsényi báró esetében a költőkért és a színészetért való rajongás olcsó kis színésznők felkarolását jelenti; a festmény művészi értékét a rajta függő árcédula szabja meg; Berzsényi Dániel és Vörösmarty Mihály az ő tudatában — élő, fiatal költők, akiket még abban az esetben is támogatni kíván, ha nem járatosak az előkelő körök társaságá-

ba. Mindez ötletes játék, de az ötletszerű képek mögött ott látjuk a parvenük és pénzmágnások lápvilágának lidércfényeit is.

A Berzsenyi-könyvek utolsó sorozatában a mosolyt keltő, humoros hang keserűvé válik. Az író egyre bizalmatlanabban szemléli az új világot, már nem karikíroz, hanem világosan, kérdőzések nélkül mond bírálattal róla. Hosszú évtizedek alatt sikerült felismernie az előkelők gögös, zártkörű világát, a kréta nélkül vont bűvös kört, „amelybe vendégül csak akkor léphetsz, ha milliárdjaidat New-Yorkból vagy Chicagóból hoztad”, az államszervezet és a hivatali rendszer korrupsztátát, a megvásárolható miniszterek és talpnyaló tisztviselők kasztját; a népszerű írók és művészek viselt dolgait, akik a megcsúfolt erkölcs mögül egy szép és eszményi világ kialakulásáért szajkózzák.

A műveletlenségét nyíltan fitogtató korban nincs szükség többé a kultúra védelmére; más eszmék bontakoznak ki, másféle értékrendszer méri magát az embert is. Már nincs messze az az időszak, amikor a polgári társadalom és kultúra groteszk tánca egy sokkal veszélyesebb vitustáncá torzul és a humanista eszmények áldozatául esnek a fasiszta ördögi ideológia könyörtelenségének. Ezt a kort Ambrus nem éri meg, az újabb világégésre szánt Európa sorsát és szenvedéseit már a fiatalabb nemzedékek írói élik át és próbálják kifejezni műveikben.

A művész-hős

A korszak legjellemzőbb jegyeit és az erkölcsi tartás példáját Ambrus leginkább a művész-hős sorsában csillantatja meg. *Gyergyai* Albert szerint a Midás és a többi regények hőse „a meghasonlott, az útjából kikölkent, a környezetével szembenálló, a minél teljesebb életre, minél szabadabb teremtésre vágyó s apró kenyérgondokkal és kicsinyes problémákkal küzdő művész, akinek sorsa egy egész korszak, egy egész nemzedék sorsát, a századvégi alkotó szomorú és öntudatlan összezsugorodását példázza.”

Ezt az immanens írói szándékot kevesen vették észre a Midás kritikusi közül. Nem látták meg, hogy Ambrus szélesebb ábrázolásra törekedett, hogy művész-hősenek életszemlélete, erkölcsisége, emberi és művészi eszményei merőben különböznek a polgári világ felfogásától; hogy minden szava és tette egy különös világú, más epidermiszű embert mutat, aki nem találja helyét ebben a kihalt érzésű, önző társadalomban. Az olvasó talán hajlandó lenne átérezni a festő sorsát, de a korszellem torz beállítása következtében a szilárd erkölcsiséget gyávaságnak, a becsületességet ostobaságnak, a művészi elveket hóbortnak látja. Nem képes megérteni, miért nem lehet az étellel, a szerencsével kompromisszumot kötni, hiszen az ember legfőbb célja a minden eszközt megragadó érvényesülés. Bíró Jenő, a festő a regény első részében parányi engedményt sem tesz a korszaknak, nemcsak a magányosságot, a nélkülözést vállalja, hanem feláldozza a nehezen visszafojtható tehetség kibontakozását is. Párisban csak egy asszonyi szeszély játékát kellene elfogadnia, de Bíró nem elégitik ki az értékpótlékok, a sikert és az elismerést egyedül a kiérdemelt munka és a tehetség adhatják meg számára.

Rajongásig szeretett felesége halála után már könnyedén dől Bíró lábához a pénz és a siker, de ekkor már kevésbé érdekli, sikerül-e koncepcióit valóra váltania. A vonzó külsejű és vagyonos Galánthay Masa szerelme nem válhatja meg a festőt, aki az előkelő leány elnyerésével hiába érkezik el a társadalmi ranglétra és a karrier csúcsára, mert éppen második házassága által sodródik a tragikus lelki összeomlás útjára, majd

a pusztulásba. Nem az a fölismerés okozza vesztét, hogy Masa iránti érzése csak a hamar ellobbanó szeszély játéka volt, hanem az a rádöbbenés, hogy feláldozta énjét egy kis bőségért, olyan bőségért, amelynek örömét nem tudta élvezni. Hiába óvja meg lényét a szennytól, az erkölcsi kudarcától abban az időben, amikor a balsiker, az élet pofonai és a kísértésektől üldözött szegénység virrasztanak körülötte, a jómódban elveszti belső egyensúlyát és hűtlenné válik eszményeihez — az író megfogalmazásában: „gaztettet” követ el, amely teljes fizikai és erkölcsi megsemmisüléshez vezet.

A *Solus eris* festő-hősenek ábrázolásában Ambrus egy lépéssel tovább megy: a plebejus művész már nem bukik el a környezetével vívott harcban, alakja újabb vonásokkal gazdagodik.

Asztalos Gyula portré-megrendelés révén egy felvidéki birtokra kerül s az ott tapasztalt anyagi jólét és könnyedség (főként pedig a fiatal örökösön hamvas szépsége) egy időre letompítják benne az előkelő környezet és saját felfogásának ellentétét. A fiatalember bizalommal fordul vendéglátóihoz és jóhiszeműségében áthidalhatónak tartja a társadalmi osztályok közötti szakadékot. Ebben a hiedelmében csalódnia kell s a család súlyosan érinti, hiszen a birtokos arisztokrácia valódi arcát akkor kezdi meglátni, amikor szerelmében már viszonzást talál. Asztalos érzelmi kötöttsége ellenére józan, tárgyilagos szemmel mond véleményt a nagybirtokosi kaszt tagjairól, akiknek minden nyájas szavuk sértő leereszkedés az alacsonyabb rendű emberekhez s akik a vagyoni biztonságon és a birtokosi allűrök nagyvonalú gyakorlásán kívül semmiféle értéket nem ismernek el.

A festő szembenéz a kíméletlen tekintetű öreg kegyelmessel és fokozatosan rádöbben a valóságra. „Csak arisztokraták tudnak így nézni. Ennyire minden tartózkodás nélkül; ilyen leplezetlen kíváncsisággal; ilyen sértően, elbizakodottan, nem titkolt, világos kifejezésével annak, hogy: hadd látom mit érsz? abban a semmivel sem igazolható, bosszantó, nevetséges föltevésben, hogy nekik szabad bejárásuk van a lelkünk fenekéig.”

A plebejus férfiben az igazságtalan előjogok láttán megszólal az emberi önérzet hangja és ekkor már tudatosan felismeri a helyzet tarthatatlanságát és fonákságait. Ezt a felismerést nem követheti kompromisszumos megoldás. Asztalos elveszti illúzióit, sőt még az a halvány reménye is semmibe foszlik, hogy a leányt kiragadva környezetéből, a maga szerény viszonyai, de emelkedett eszményei között boldoggá teheti. Világosan megmutatkoznak előtte azok a korlátok, amelyeknek szilárd, könyörtelen falán pozdorjává zúzódnak a törékeny, egyéni érzelmek. Az egyetlen lehetőséget eltaszítja magától, mert eszményeiről, lelke legjaváról még a boldogság üdvéért sem képes lemondani és csalódottan bár, de erkölcsi fiaskó nélkül sikerül kijutnia a bensejét fojtogató atmoszférából.

A korabeli kritikák részlet-elemzései szilánkokra hasogatják a regényt, de nem veszik észre, hogy itt többről van szó: a művész társadalmi helyéről és lehetőségeiről, az egyén boldogságának és eszményeinek szembenállásáról. A kifogások zöme az élet gyakorlati síkjáról hangzik el, a bírálók indokolatlannak érzik a festő ragaszkodását a művészpályához, ha ezért megélhetését és szerelmi boldogságát kell feláldoznia. Jellembeli eltorzulást is vélnek felfedezni ott, ahol a leány a szökés lehetőségét veti fel Asztalos előtt, aki a szegénység rémítő leírásával visszautasítja az ajánlatot. Ez így valóban nem a festő sorsvállalásának komolyságát bizonyítja. Inkább felelőtlenységét és ellenkező irányú megalkuvást takar. De Asztalos magánemberi döntését nem annyira a szerelmi érzés primér lán-

golása, hanem a csillapultabb jövő, az idővel kiélesedhető családi és társadalmi ütközőpontoktól való félelem, a leány elveszített környezete iránti nosztalgia teszi majd indokolttá.

A festő nemcsak egyéni életet él, jelképe is a humanista erkölcs-eszményt valló írónak; az anyagi előnyökért, húsos fazékért magát lé nem aljasító művész típusát akarja életre kelteni benne. Asztalos utolsó szavai így hangzanak: „... az éneket, azt a mi vagyok, az emberi önzetemet, egyszerűen: a lelkemet nem adhatom oda a boldogságért sem!”

Ambrus az erkölcsi emelkedettség nemes példáját szegezi szembe a kor végletes, immoralitásba hajló felfogásával. Ebben a vonatkozásban önkéntelenül is egy vágányon halad a keresztény erkölcs tanításával.

A regény befejezésében ott érezni a festő keserű tapasztalatait és csalódását is, de a fenti sorok és a leány becsülő szavai, amikor búcsúzó szerelmesét felemelő, erkölcsi tisztaságában látja, megakadályozzák a mű pesszimista kicsengését. A „solus eris” nem válik lemondó és közösséget tagadó jelmondattá, még akkor sem, ha Asztalos Gyula valóban elszigetelődik a világtól. Mert sorsa nem a művész örök magányosságát és eredendő mizantróp lényét példázza, hanem a meglévő társadalom igazságtalan és álértékekre épülő berendezkedését bizonyítja, amely csírájában fojtja el a meg nem alkuvó egyéniségek emberi és művészi kibontakozását.

Szellemiség — nyelv és stílus

Ambrus elbeszélő prózáját elsősorban a világosság, az arányérzék és a stílus-tisztaság jellemzi. Kevés írónk van, aki annyi önfegyelmellett alkot és aki olyan szigorú kritikával méri írásait, mint ő, de ez korántsem jelent kínos pedantériát vagy szárazságot műveiben, mondatainak átforgató lírája magával ragadja az olvasót. Írói nyelvének a kultúra, a szellemi világ a legfőbb forrása: a latin szellem, a homálytól idegenkedő, tiszta klasszicitás.

A modern városi élet levegőjében Ambrus szegényesnek érzi a régi prózai szókinccset, a bonyolultabbá váló életformát, a művész életének és érdeklődési körének problémáit már csak egy kulturáltabb nyelv és stílus segítségével fejezheti ki.

Ambrus regényeiben a külső elemek helyett a lelkiállapotok és jelek bemutatása, a reflexiók és szellemes párbeszédnek váltakozásai kerülnek előtérbe. A regények díszletéből az író éppen csak annyit látott meg, amennyi feltétlenül szükséges, a szereplők külső leírására vagy tájfestésre nem törekszik.

Németh László észreveszi, hogy Ambrus a stilisztikai játékosságban nem kortársaira, hanem a XVIII. századbeli és a legújabb írókra, elsősorban Andre Gide-re emlékeztet. A *Midás király*-ban a különböző tónusú levelek, naplórészek és az írói formák váltakozása a kritikusok egy részét a szerkezet gyöngéire, egyenetlenségére emlékeztette: ma a XX. század francia regényei nyomán színesnek, változatosnak érezzük az egyes fejezetek egymástól elütő, új csiszolását. A töredékes részletekben talált írói remeklések feltétlenül kárpótolnak a szerkezet fogyatékoságaiért.

Németh László érdekesen mutat rá Ambrus stílusának pozitív és negatív vonásaira. Ez a stílus ott is kiemeli Ambrust kortársai közül, ahol tárgya folytán középük símulna, művészi tollának szabad iramlása azonban irreálissá teszi alakjait, akik a finom árnyalású elbeszélő modor következtében szellemesebben, választékosabban beszélnek, mint ahogy be-

szélni lehet. Dialógusai szépek és kifejezőek, csak az a kár, hogy a szereplők ajkára adva nem válnak jellemzővé.

Ambrus alakjai, még a kevésbé jól megrajzoltak is, született csevegők. A *Solus eris*-ben oldalakon keresztül áll a cselekmény, amíg egyes szereplők kimerítő vitát folytatnak a szerelemről és az emberi érzésekről. Az Őszi napsugár hiperbolikus figurái is bőven rendelkeznek retorikai erényekkel. A *Midás király* szürke polgárkisasszonya olyan éles elméjű, logikus előadást tart a házasságról, mint egy egész élet tapasztalataival rendelkező író. Még a kis gyermekeleány is úgy cseveg, mintha francia szalonokban forgolódt volna és nem a pesti bérkaszárnya félszeg, közhe-lyeket ismételtető kispolgárai között.

A kevesebb néha többet jelentene; Ambrust mélyen kulturált írói modora, erudíciójának felvillanó szikrái a magasban való szárnyalásra készítetik. Alakjai közül ezért sikerülnek legjobban a művész-hősök, az ő bonyolult, szövevényes lelki világukat kitűnően érzékelteti, míg a köznapibb lények színvonalára nem tud leereszkedni, egyénítésükkel adósuk marad. Ambrus realizmusa tehát — mivel az író a valóságtól nem szakad el, de gyakran a magasabb csúcsokról szemlélődik — madártávlati realizmus lesz az író-mesterség legkiválóbb tulajdonságainak hozzáadásával.

Ambrus írásművészete temperált, zárt formájú, de minden ízében férfias művészet; a dur-hangzat dominál benne. Mit találunk mondataiban? Gyergyai Albert kitűnően mutat rá: „Valami nemes, keresetlen, forrásából buggyanó ékesszólást, egy nem gyalogjáró lélek természetes kifejezését, amely egyformán távolesik mind a köznép beszédétől, mind pedig a szónoki pátosztól.”

Az irodalom tiszta, magaslati levegőjét érezzük kiáradni Ambrus mondataiból, a művészi kifejezőképesség egy mélyről fakadó, az író lényével szervesen egygyéváló megnyilvánulását. Ambrusnál a leírt szónak roppant súlya és jelentősége van, nála — mint később Kosztolányinál — az írás nemcsak mesterség, megoldásra váró penzum, hanem életszükséglet is: gondolatnak, szónak és érzésnek élénk, nem lassuló vérkeringése.

KÁLDI JÁNOS VERSE

RÁBAPARTI ELÉGIA

*Elnézlek, Rába, amint itt szaladsz,
mintha sietned kellene,
pedig neked bátyád az idő,
ráérsz;
sokkal tovább élsz, mint mi, emberek.
Ráérnél elcsevegni a parti fákkal,
az elparázsló virágokkal;
ráérnél eljátszogatni a halvány füvekkel;
hallgathatnád nyugodtan a parasztok énekét,
amint idecsapja azt az alkonyat;
elnézhetnéd a távoli madarakat,
amint mennek, mennek,
s most olyanok éppen,
mint egy széttépett koszorú darabjai;
s beszélgethetnél velem is,
aki élek negyven-ötven évet
és már nem leszek.*

Neked bátyád az idő:
 már ezer évvel ezelőtt is így futottál,
 s így fogsz futni ezer év múlva is.
 Meg fogod látni a távoli nyarakat,
 a jövőbeni égboltokat;
 új-szép virágok sütnék föl partjaidon;
 s látni fogsz más embereket is.
 De az én szíveimből akkor már por lesz,
 szemeimből is tiszta por.
 Rába, Rába, te komoly-énekű,
 te alkonyatkor legszebb,
 ezüstpikkelyű,
 mily jó neked:
 a meglévő mederben szaladsz tovább;
 tudod, honnan indulsz és hová érsz;
 nem kell megteremtened mentedben
 a nyárfasorokat és füzeket,
 azok ott állnak már
 hosszú-hosszú évek óta;
 de én magam szakítok utat
 ismeretlen sziklák és erdők között,
 s ki tudja, hova érek el.
 A homlokom néha csupa vér,
 a szívem néha csupa seb.
 Futnom kell a magam-szülte tájakon,
 meg kell neveznem
 saját virágaimat, csillagaimat,
 azt a nyárvéget, amit én küldök
 a sose-látott városok parkjaiba,
 azt a csöndet, ami belőlem szakad ki.
 Könnyű neked,
 szaladsz lefelé,
 s az évek
 törvény szerint
 átrendezik a mezőket, amerre haladsz:
 a nyár
 arany gabonatóblákat terít partjaidra,
 az ősz
 letépdési fáid lombját.
 S te mész, mész, mosollyal,
 gondtalanul.

De én, de én:
 száz fájással török előre,
 s viszem magamban
 a benti mindenséget.
 S itt, — jaj, — örökké fúj a szél,
 s naponta világok égnek el.
 Rába, Rába, te azt nem tudod,
 az ember mit ér meg,
 mit szenved,
 míg a belső földrészeket helyükre teszi,
 míg itt belül is
 az égboltot és vizeket
 ügyesen, gondosan elrendezi,
 amíg helyükre állnak
 — vékonyka füstjeikkel —
 a faluk, a tanyák,
 amíg kigyújtja arany füzereit
 a gyönyörű-szép villanyvilág.
 Rába, Rába, te azt nem tudod

hányszor sir az ember
a belső rend romjai fölött,
hányszor térdel le önnönmagában,
mikor minden csupa hamu már,
s a benti végtelenség füstölög.
Csak nézi, nézi, ami volt,
porrá vált hegy a való:
űszkös gerendák, füstös nárciszok, kövek,
remények, üvegtörmelék, nyárest-darabok,
egy sor kormos rózsakaró,
s mintha hullna, hullna,
— nyáron —
a hó, a hó.

Rába, Rába,
te kolompszóval-díszített-partú,
te szomorúság és komolyság folyója,
mindent elviszel:
jön a tavaszi mező, traktorokkal — és te elviszed,
jön az őszi erdőszél, favágókkal — és te elviszed,
az orgonák lilaságával,
az emberek álmaival tovafutsz.
jönnek a régi búcsúsok,
messze, mélyen,
a tudat-alatti úton,
a szülőföldön,
a gyermekkorból,
alig-alig énekelve már,
és viszik a tengernyi virágot
a tündérszép Máriának,
— és te elviszed őket, —
jönnek az ezutáni emberek,
a XXI. század édes fiai,
fölépitik világukat
megértésből és szeretetből,
igazságból és kövekből,
— és te elviszed őket.
Ó, örökké zuhogó víz, ó, roppant vonulás!

Rába, Rába, neked bátyád az idő,
mosolyogsz rajtunk,
s futsz, futsz nyugodtan.
De lásd:
mi rátiprunk
a te mosolyodra.
Nem állunk meg,
tesszük az örök emberi tennivalót:
megkapáljuk a mákot a kertben,
elszállítjuk a rönköket a fűrésztelepre,
követ, téglát hordunk a városok üres telkeire,
megfestjük a cséplést,
nyáralkonyban,
odafönt halvány-nefelegecsű éggel,
megírjuk örök-szépségű verseinket,
nekivágunk az ürnek,
hogy számbavegyük jövőbeni tulajdonunkat.
Lásd:
ezt tesszük, Rába,
mert nagyon szeretjük azokat,
akik utánunk jönnek.

MOZART BELSŐ ÉLETE

Jean-Victor *Hocquard* francia bölcseletprofesszor 1958-ban kiadott (Éditions du Seuil, Paris) 700 oldalas műve: *La pensée de Mozart*, arról az örömről, mint kimeríthetetlen szépségű élményről számol be, amit a mozartói zene kelt a figyelmes hallgatóban. A cím, bár a „pensée” gondolatot jelent, nem egy gondolkodó, vagy bölcselelő Mozartra utal, hanem Mozartnak a zenéjében feltáruló belső életét jelképezi.

A tudós szerző szerint, aki éveken át, nap mint nap, a legaprólékosabb gondossággal merült el a legzsengőbb alkotásoktól a legvégsőkig Mozart zenéjének tanulmányozásában, ez a „belső élet”: találkozások sorozata a szépséggel. Minél bensőségesebbek ezek a találkozások a szépséggel, annál áttekinthetetlenebb mélységű ez a belső élet, amelyet a maga teljességében csakis a szeretet világíthat be. Minél nagyobb a szeretetűnk, annál zavartalanabb az örömről. Örömről pedig együtt nő a megértésünk és csak annál csodálatosabbnak, megfoghatatlannak fogjuk Mozartot érezni. Hocquard meg se kísérelte, hogy elvont fogalmakkal közelítse meg a szavakkal kifejezhetetlent. Tartózkodott tehát e zene tartalmát, jelentését, lényegét meghatározó magyarázó fejtegetésektől. De éberen nyomon követte azt a szüntelen munkát, amit Mozart szelleme végzett, átszűrve, megtisztítva, fényel átítatva egyre hevesebbé váló megérzésként, válságait. Példákon mutatja ki, hogy Mozart a szenvedéseiből, nyomorából, betegségeiből és legvégül a haláltusájából szötte legétheribb költői látomásait. Ezeket a legegyszerűbb és a legvalóságosabb, szinte tapintható igazságokat. Szemtől szemben a láthatatlannal. Testközelbe hozva a kozmoszt.

Mi az, ami e zene hallgatása közben téveszthetetlenül mozartiasnak hat? Mi az a megfeszíthetetlen, zeneelméletileg kielemezhetetlen és ellenállhatatlan varázs, ami azonnal a legmagasabb és a legtisztább légkörbe emeli az elfogulatlan figyelőt?

Ezek a kérdések foglalkoztatják az író, aki sűrűn idézett híres elődök (*Saint-Foix, Ghéon, Daveson, Boschot, Girdlestone, Oulbicheff, Weil* és még mások) után tovább érleli a megértés munkáját. Pontosabban fogalmazva: szerényen a háttérben maradván, csupán a fogékonyságot akarja fokozni olvasójában a mozartói zene szépségeinek felismerése s élvezése iránt. Ismert életrajzi adatainak külső keretében Mozart belső életének színváltozásait vetíti elénk. A zenéjében szorosan azokat az összefüggéseket vizsgálja, amelyek igazolják, hogy nyílegyenes fejlődése, megállástalan emelkedése s végső fokon azonosulása a sugárzó fényel: természetes és szükségszerű folyamat.

Mozart nem volt problematikus természet. Nem keresett a saját létén kívüli eszményeket. Egyetlen vezéreszméje az volt, hogy hagyja teljességükben megérlelni a képességeit. Nem volt összeütközése, mint Beethovennek, a természetfölötti sorssal. De zenéje ismerte s le is győzte azt, mert uralkodott a hatalom kísértésén. Nem bölcseleti megfontolásból, hanem a szív ártatlanságával. Megismerésének és megértésének a titka a „szegénység” és a „gyermekség” szellemében rejlik. Azért tudta megvalósítani a szépség teljét, mert megvolt benne az egyetlen szükségesnek a hiánya: a lét-hiány. Aktív hiány, mert igénye az, hogy az illanó, káprázattá foszló realitás igazsággá váljék. Totális szegénység nélkül nem látható meg a totális szépség. És ezen a legmagasabb fokon az esztetikát túlszárnyalta nála a szeretet dialektikája. A tisztító szeretet (*Varázsfu-*

vola) természetes tendenciáknak nem érzelmi, vagy panteisztikus eszményítése, hanem a mélytudat visszaemlékezésében bámulatbaejtő felfedezése az egyedül létezőnek, a valóban reálisnak, az élvezetet, gyönyört adó szépnek. A szépségnek nem az a szerepe, hogy kilépünk önmagunkból, hogy elérjünk egy idegen tárgyat abból a célból, hogy önmagunkat tükrözze, hanem egyedül az, hogy fölemeljen, hogy immanenssé váljunk a tárggyal, felgerjesszük önmagunk realitását és ezáltal szükségszerűen kiváltsa önmagunk beteljesülése folytán a teljesség örömét. A szépség olyan öröm, amihez nem nyúlunk, amit nem akarunk megenni. A szépség a valóság berobbanása a múltóba, a csalfába, a látszatba. Hogy elérjük a szépséget, le kell mondanunk a becsvágyról, a szenvedélyről, magáról az életről. A mozarti öröm együttthat a halál gondolatával, abban kiteljesül, annak tiszta virága. A halál nem rossz, csak azok számára jelent megfosztást, akik életben maradtak. „Évek óta úgy megbarátkoztam az embernek ezzel a valóságos és tökéletes barátjával, hogy nemhogy borzaszt a látványa, hanem megvigasztal, megnyugtat.”

Mozartnál lebeg minden, ami súlyos. És minden, ami könnyű, lemerül a mélybe. Csak az övé, másnál fel nem lelhető: a „*vidám mélység*”, mely szabadságot ad fentről, a magasból. Ez a szabadság a mozarti tisztaság fénye, mely jótéteményként hatol zenéjén át belénk. Közvetlenül megmutatva a jelenségek irrealitását, a morális kategóriák relativitását, a bűn mezében a semmit, és könnyörtelen állhatatossággal szemléltetve a mocskokban bukdácsoló halandó tehetetlen gyarlóságát. Ebben a gyógyító hatású szemléletben mekkora irgalom, felebaráti együttérzés és milyen kimondhatatlan szeretet izzik?! Zenéjének ez a szuggesztív, személyes, másnál nem tapasztalható, sugárzó ereje: magának a létnek a megrögzítése. Mozart néz ránk átható pillantással, és átlátszó lényén át magát a Létet szemléljük. Olyan érzés, mintha a halhatatlanság nektárját szűr-csölnök. *Ez a csoda, az egyedülálló mozarti vonás, amit Simone Weil mélyen szántó gondolata így fejez ki: „A súly lehúz, a szárny emel. Mozart zenéje olyan szárny, amelynek megvan az a különleges tulajdonsága, hogy súly nélkül is lehatol a mélybe.”* Más szóval: fényével tisztít, átszellemít, megvált. Ezért aktuális a zenéje az idők végezetéig, amennyiben a szépség és az igazság időtlen.

Már a kortársakat meglepte Mozart egyik titka, hogy a bánatos gyöngédséget a mosoly szivárványával vonja be, amely felszárítja a könnyeket. Zenéjének roppant vonzása az erők halmaza, mely sosem kifelé robban. Zenei eszközeit mértékletesen, diszkréten alkalmazza. Ez a hatalom: a zenei realitás. Az *F-dúr Divertimento* (K. 247.) menüettjének D-moll triójában a 20 éves korában átélt szenvedélyek, telve hevességgel, *fortissimo* szólnak, ha visszaemlékezünk a hatására, holott *piano* hangzanak. A kirobbanó szenvedély elhal a csendben. A mozarti egység az egyetemességében nyilvánul meg, mert Mozart a *szintézis csodája*. Nem utánoz, hanem adoptál. Hogyan születhetett ekkora könnyedségből ilyen elképesztő szintézis? Mert óriási a memóriája. Ez a memória negatív, nem pozitív. Ezért volt képes olyan felülmúlhatatlan összesítő egybefoglalásra. Hogy tökéletesebben, nem másként csinálja azt, amit más is csinált. Mozart a könnyedségét fárasztóan kitartó munkával érte el. Lényének szabad kibontakozása, mely számára az élet voltaképeni célját jelentette, nem valósult meg válságok és küzdelmek nélkül. Ezek akkor léptek fel, amikor lelki megrázkódtatások, ismeretlen örvények borzolódtak zenéjében. De kirobbantak testileg is. A *Don Juan* óta betegeskedni kezdett, s azóta soha egészen nem gyógyult meg. Ezeknek a kríziseknek okát nem a külső események visszhangjában, a zeneköltő pszichizmusában kell keres-

nünk. Mozart azt, amit e válságok kiállásakor érzett, sose fejezte ki a zenéjében. A zenéje teremti ezeket a válságokat, hogy felhasználja őket a szennyek tisztítására, a szépség elérhetetlen lényének megközelítése végett.

Hocquard kimerítően elemzi e válságok kihatásait és átlényegülését szépséggé.

Az ifjúkori válságok — 1779: visszatérése Párizsból és 1781 május 9-én: a szökés Salzburgból — főleg az érés időszakai. A hangvétele szorosabbá válik, megszűkül, megkomolyodik, a korábbi galáns könnyedség sötétebb színezetűvé mélyül, Mozart keres. 1782: magáévá teszi a Haydn-i küldetést, az éneklő dialógus tematikus szerkezetét, a fény és az árny játékával. 1785: elérkezik saját önálló polifónikus stílusához, mely 1786-ban bontakozik ki diadalmasan. 1787: a halál szorongásain, mély fájdalomán kell felülkerekednie. Hatalmának, életszeretetének győzelme a *Don Juan*, amely azonban nem oldódik fel boldogságban, mint a *Figaro*, de a Donna Anna lényén átszűrődő derű áttör a homályon, és fénnel kicseng a Don Juan hangulatát kiegészítő *Abendempfindung* és az *A-dur hegedűszonátában* (K. 526) 1788: életének egyik legsúlyosabb válságán esik át. Don Juan démoni életvágának kiélését a lemondásnak kellett szükség-szerűen követnie (ereje is fogy, vitalitása gyengül), hogy kikerüljön a zsákutcából, ahová jódarabig tanácstalan keresések, kísérletek, ellentmondások szorították. A hatalom kiélésének szenvedélyét önelgyőzéssel megfékezi a három utolsó szimfónia, hogy a *Jupiter* fináléjában derűs tisztaságában ragyogjon fel, útban a *Varázsfuvolához*, a gondviselésben való megnyugvás, a béke dicsfénye. 1789: az alkony. A magányosság muzsikája érik meg a teljes lemondással — végképen megszabadulva (a *Jupiter-szimfónia* fináléjában) a hatalom lidércnyomásától — egyik legtökéletesebb remekművében, a *Puchberg*ről elnevezett *trio-divertimentó*ban (K. 563). Elzarándokolt Leipzigbe, hogy erőt merítsen Bach szelleméből, és megtört testében a hajnal verhetetlen frissességével szárnyalt a variációs *Andante*-ban, még csak meg se közelíthető magasságba. *Hocquard szerint itt még Bach fölé is emelkedett*. 1790: a sötét éjszaka. A szenvedések özöne, úszorások, felesége gyógykezeltetése, üldözési mánia, betegség — kimerítően kikezdi az egészségét. De főként a szellemi tisztulás munkája, mely a tudat felett lebeg, és a zenéjében fejeződik ki, aláaknázza, felémészi. Halálsejtelmek vannak. Nem pusztán azért gyötrődik, hogy a dolgok körüle elvesztik értéküket, hanem azért elsősorban, hogy az a zene, ami most születik általa, az ő tiszta zenéje, erősebb, semhogy elviselhető lenne. Inspirációja nem lankad és nem hervad, jóllehet a kietlenségből, az úrból táplálkozik. A *D-dur kvintett* (K. 593) örvénylő mélység. *Allegrója* az átváltozás csodája. Nem lázadás, de a végső vonaglás. Hevesebb, de nem oly szomorú, mint a *G-moll kvintett* (K. 516). A tragikum embertelen. Teste megtörtetett. De nem a nyomor törte meg. A zenéje törte meg a nyomort. A sötétség magasabb síkra vezet, ahol minden átszellemül, megnő, kiterjed, mint a fény. 1791: a teljes feltisztulás, az egyszerűség, a gyermeki ártatlanság. Az agónia fehér izzása. Olyan zene, ami fentről jó, a halál szorításából. És abban a mértékben, ahogy testi ereje lehanyatlak, szellemi nagysága hatványozott mértékben megnövekszik. Mozart a válságaiban és a konfliktusaiban egyre sóvárgóbban a derűt kereste, a végső derűt, melyet a halál akaszt meg. A halál pozitív értéket kap, „a legjobb barátunk”, viszont a válságok negatív értékűek, mert ürügyül csak arra szolgálnak, hogy előkészítsék a végső felszabadulást, az „*erő fénynyelválás*”-t. A *Varázsfuvola* a csúcса zenéjének. Itt már nincsen keresés. A szelídség legyőzte a hatalmat, a könnyedség a szenvedélyt, és a

korábbi kísérletekkel, tapasztalásokkal megszerzett végső tudás célba ér az *Elvesztett Paradicsom* nosztalgijával és a *Megtalált Paradicsom* dicsőségével. Az utolsó hónapok mindenik zenéjében — akár *német táncok*, akár a „*Titus*”, a *klarínétverseny*, vagy az *egyházi zenék* — ugyanaz a tisztaság, a gyermeki ártatlanságnak és a totális szegénységnek, kiürríttségnek a szelleme uralkodik. Minden szenvedés, szenvedély, öröm és bánat, félelem és remény a felülről látó szem áttetsző fényében ragyog. Itt már nincs különbség a gyermek naív derűje és a fájdalomban megfürdött, tudatos derű között. Megszűnt minden válság és szorongás. Felemésztődik az eredeti gondtalanság áldozattá válásában. Mozart nem volt koraérett oly értelemben, hogy zenéje mindjárt tökéletes lett volna. Tapogatódzott, utánzott, javítgatott, fáradozott, amíg a *Bastienne*-től a *Varázsfuvoláig* jutott. A zene szövete, a zene teste össze se hasonlítható egymással a korai és a késői műve között, de csodálatosan ugyanaz a forrásvíz üdít mindenütt.

Tökéletes ez a muzsika, anélkül, hogy Mozart tudott volna arról, hogy tökéletes zenét alkot. Mások nyelvezetét, a közelesöktől a legtávolabbiakig, a legnagyobb figyelmességgel tanulmányozta, mígnem a spontaneitása azonosult a végsőig fokozott ismeretszerzésével. *Eredetiségének titka: az áttetszőség*. Tartalom és forma között nincsen válaszfal, csak a tiszta realitás lebegése. Ezt a realitást a mozarti dallam teremti meg, szünetlen éberségű, legmagasabbfokú összefüggésben a zenei léttel. Itt rejlik utánozhatatlan könnyűségének a titka. Leopoldtól megtanulta, miként kell könnyű zenét nehezen csinálni. A könnyűség Mozartnál már megkoronázza a türelemmel legyőzött nehézségeket. Ez a könnyűség azonban nem a nehézségek leküzdéséből ered, hanem a túlcserdülő örömből. A lét személytelen örömeből kicsendülő ének. Mindenik hangjában a jelen pillanat intenzív élete izzik és szikrázik. Azt nyújtja meg és tartósítja, elnyomva minden „előbb” és „utóbb” tudatát, ami megragadhatatlan és lerögzíthetetlen. A hang többé nem a csend megtörése, kivétel a csendből: merít abból, amit a csend elsikkasztott a zenei lehetőségéből, de akként, hogy amit egyszer kiszemelt, nem veti többé vissza. És az soha többé el nem vész. Akkor élvezzük legbensőségesebben Mozart zenéjét, ha visszafelé hallgatjuk, a legkésőbbiekől a legkoraibbakig, belső életének szakadatlan áramlását. Így ragadjuk meg benne azt, ami a legillanóbb, legészrevétlenebb, érezve szűzi tisztaságának a szépségét és az illatát. És megértjük, sőt természetesenek találjuk, hogy Mozart zenéje csak a tökélyt viseli el. Ezért is oly nehéz, ha nem a legnehezebb, híven megszólaltatni. Nem elég hozzá tudás, dologbeli felkészültség. Szellemi emelkedettség és nagy-nagy finomság kell múlthatatlanul ahhoz, hogy a tolmácsolásban érzékeltethető legyen az immanens csend, amely e zene leglényegesebb kinőse, a *kották mögött felrezengett csend, melyből tűnődőklő fényel Mozart néz reánk*.

Művének második felében Hocquard Mozart drámai és egyházi zenéjével foglalkozik behatóan. „Számomra mindennél előbbrevaló az opera” — vallotta Mozart. Operaszemélyei szabadok. Úgy élnék, ahogyan akarnak. De mindannyian a szellemi sík felé tájékozódnak. Megértik és elfogadják azt a helyzetet, amelybe kerültek, a felső akarathoz képest, ami kormányozza őket. És ezáltal nyerik el a szellemi szabadságukat. Mozart objektivitása nem engedi, hogy alakjaira ráaggassa lírizmusát, de azt nem akadályozza meg, hogy alakjainak szellemisége közös legyen az övével. Operáinak drámai súlypontja a belső történet. Tehát nem a jellemek pszichikai fejlődése, hanem a szív irányának tisztasága. És ez különösen azoknál a személyeknél érvényesül töretlenül, akikhez Mozart érez-

hetően vonzódik (a grófnő, Donna Anna, Pamina, Tamino). Ha szenvedélyt énekel, visszamegy az ősforráshoz, és az érzékek háborgását a kezdeti ártatlanság árkádiai nyugalomban pihenteti el. Operái nem is ébresztenek szenvedélyeket. Annál inkább sugalmazzák a katharzis üdvös kényszerét. Morálja, életfelfogása miben se különbözött az egyszerű hívő emberek egészséges moráljától. „Én egy fiatal és illően gondolkodó Mozart vagyok.” A Weber család egészségtelen légkörében is megőrizte naiv elfogulatlanságát, észrevétlenül elsiklott Konstanca kicsinyessége fölött. Ellentmondás nélkül alávetette magát jóakarató engedelmisséggel a gondviselészerű felsőbb akaratnak. Ez a lemondás nem passzív megnyilatkozás, hanem aktív visszatérés a lényeghez. Zenéjének teremtő erejével kelti életre személyeit. Mindenik annyira más, egymástól elütő jellem, amennyire csak lehetséges, a legkülönbözőbb helyzetekbe sodródva és a legkonkrétebbül ábrázolva, de mindenikben egyirányú a szív parancsa. A párok énekében a tiszta szeretet áramlik. A mesterkéletlen, vagyis a húséges szeretet, mely keresi a másikatban a különbözőséget, hogy bekebelezze, megszüntesse. Ez a húség a szív tökéletes alárendelése a szépség egyesítő hívásának. Ez a mozarti, igazi varázs, és az annál erősebb, mert mérlegelhetetlen. *Mozart sebezhetetlen, mert alkotásainak egyetemességébe menekült.* Az, ami másnál fikció, a konvenció hazugsága, nála újfajta igazsággá válik, és ez számára az egyetlen valóság. *Élete: opera.* Közvetlenül próbálja ki s jeleníti meg magát a személyein át, keresve a fényt, a mindannyiunkban mélyen elrejtett fényt, hogy kibányászva a homályból, világoljon. Opera és egyházi zene között ezért van meg nála az egymásba olvadó kontinuitás. Szcenikai szempontból a külső cselekmény kifejezésére egy dinamikus formát (recitatív és drámai együttes) és a fontosabb, belső cselekmény érzékeltetésére egy statikus (ária és lírai együttes) formát alkalmaz. Zenéje tiszta szeretet, és éppen ezért nincsen titok előtte. Legyőzte az életet, és Shakespearehez hasonlóan az emberi tragédiát felemelte az étheri fénybe. Belső élete, „*pensée*”-je, a szellemi érettség emberileg elérhető legmagasabb csúcásig emelkedett. A *Varázsfuvola* olyan magasrendű — véli Hocquard —, mint a *Divina Commedia*, a *Gyászóda*, mint a *Phaidon*, a *nagy C-moll mise*, mint a *chartresi székesegyház*.

Korunk — állapítja meg befejezésül Hocquard — jobban megérti Mozartot, mert teljességében, emberségének egyetemességében ismerte meg őt. A múlt század nem látta tisztán a jelentőségét. Még *Kierkegaard* sem fedezte fel derűjének mindent fénnel elárasztó gyógyírját.

FÉNYKÉP

*Messzire szállt már tőled el,
aki nem is hiányzik.
Nézhetsz, hogyha nem érdekel,
tárguló szemmel bárkit.*

*Megtisztul immár két szemed
bölc dolgok zöld színében,
rebbenés nélkül élvezed
a villámot az égen.*

*Nem hunyorogsz és nem pirulsz,
komoly munkáddal játszol;
törtetők elől félrebujsz,
s bölcseket mondasz párszor.*

*Fegyelmezett szív, tiszta ész:
eljutsz ide is egyszerű.
Ruganyosan előre mész,
és nem látod: öregszel.*

Babbos Ferenc

Most aztán igazán dühös volt. A tekintete észűkült, a szája meg egy vékony vonal. Kiabálni nem kiabált. Lassan beszélt és valami távoli, idegen hangon.

— Megint ott kellett, hogy rákadjak, megint az utcáról kellett, hogy felhozzalak.

A kislány belenézett anya arcába. Csakhogy az az éles, szigorú arc nem anyáé volt. Így hát nem is lehetett mondani semmit. Azért annyit mégis kibökött, hogy Temunovics gyerekek... meg roller.

— Mindig van valami — bólintott anya. — Temunovics gyerekek, meg roller, Lovas Klári, meg az elrepült papagály. Elhallgatott, aztán megismételte: — Mindig van valami.

Legalább felgyűjtaná a villanyt — gondolta a gyerek. De ez a ronda, homályos szoba... Eszébe jutott egy név. Egér Misi. Évekkel ezelőtt kitalálta, hogy ha homályba borul a szoba, akkor a padló repedéséből előbújik Egér Misi. Ott lakik a padló repedésében, meg a mosdó lefolyóban, egész nap őt figyeli, minden mozdulatát figyeli, és egy délután, ha úgy tartja kedve, elkapja és leviszi magához. — Azóta elfelejtette Egér Misit, de most megint eszébe jutott. Most már nem félt attól, hogy leviszi magához, de azért mégse ártana villanyt gyűjtani.

— Nem figyelsz — hallotta anyát. — Akármit mondhatok, te nem is figyelsz.

Elszorult a lélegzete. Anya talán már órák óta beszél, és ő nem is hallotta. Ebben a pillanatban tudta, hogy Egér Misi mögötte áll. Most egy cseppet se félt tőle, mert azt is tudta, hogy Egér Misi sajnálja. A fejét csóválja, mintha azt mondaná: „Alaposan benne vagy a pácban.”

— Mit tegyek veled? Anya megfogta a vállát, kissé hátrébb tolta.

A lány szeme kerekre nyílt. „Akármit mondok, abból csak baj lesz.” Eppen ezért hallgatott.

— Megint a régi nóta! Nem megyek le az utcára, soha többé nem megyek le az utcára, a parkba is csak veled megyek le, vagy a Galvács nénivel, vagy a Tachauer Klárral. — Anya elhallgatott, aztán nagyon csöndesen: — Nem, ez reménytelen. — Vállat vont. — Akármit mondok, bármit csinállok, reménytelen.

A gyerek a fejét rázta. Azt akarta mondani, hogy: „Nem anya, nem.” De nem jött ki hang a torkán.

— Hát akkor nincs más hátra... — Anya kihúzta magát.

Egér Misi, valahol a lány háta mögött, összehúzta magát. Úgy összeszűkül, mintha nyomban vissza akarna bújni a repedésébe, mert ami most következik...

— Nem, anya, nem! — kiáltotta a gyerek.

— De igen. — Anya előtte állt egy kispárnával, és valami spárgafélével. — Úgyis mindig csak menni akarsz, hát akkor most tessék. — Megpördítette a gyereket, és a hátára kötözte a párnát. — Menj világgá!

A gyerek megnémult. Egér Misi pedig eltűnt a repedésben.

— És ha valaki megkérdezi, hogy ki küldött világgá, megmondhatod, hogy én, és ha valaki megkérdezi, hogy miért, hát azt is megmondhatod. — Aztán, ahogy kifelé tolta a szobából: — A jó emberek majd befogadnak, de ha valaki tovább küldene, erre a párnára mindig lehajthatod a fejed.

A gyerek egy szédületben pörgött. Megpróbálta elkapni anya tekintetét, de most már az arcát se látta. Csak a hangot hallotta.

— Apádat hiába hívod, mert mi már ezt megbeszéltük, apád el fog felejteni, akárcsak én, akárcsak mindenki ebben a házban.

— Ez szörnyű! — vacogott odalent Egér Misi. — Ez szörnyű!

A gyerek ujjakat érzett a háta közepén, ahogy kifelé tolták. Ezek az ujjak belenőttek a hátába. Még akkor is érezte őket, amikor az ajtó már becsukódott mögötte.

Kint állt a hátára kötözött kispárnával a lépcsőházban.

Szürke lépcsők, vaskorlát, öreg, sárgásbarna fal. Nem kell sokáig néznie. Az ajtó majd észrevétlenül megnyílik mögötte, anya ölbekapja, úgy viszi be a szobába. Behunyta a szemét. Szinte érezte azt a mozdulatot, ahogy anya felkapja. Odabent ég a villany, apa az asztalnál ül. — Hallottam, hogy mi történt már megint. — De közben mosolyog. — Jó cég vagy, jó cég vagy, az már igaz.

A gyerek lehunyta a szemét, és várt. Fölnézett. Megint a vaskorlát volt előtte. Megfordult. Ott állt az ajtójuk előtt, de nem mert becsöngetni. Ezen az ajtón nem lehet becsöngetni. Legfeljebb kinézne egy arc. — Kit keres kérem?

— Kit keres kérem? — Ez az ő hangja volt, ahogy az ajtó előtt állt, és többször megismételte. — Kit keres kérem! Kit keres kérem!

Elhallgatott. Odament az ajtóhoz, kétszer belerúgott. Aztán megfordult, és elindult fölfelé a lépcsőn. Keze a vaskorláton, ahogy fölfelé bandukolt. Közben a falat nézte, a rajzokat, kaparásokat. Óriási fej, piszkafa lábak. Takács Kati rajzolta a Temunovics Zoliról. Ő is mögötte állt, amikor a rajz készült.

Egy lyukba bedugta az ujját. Mély, barlangszerű lyuk volt, akárcsak átnyúlva a szomszéd házba, és aztán megint egy másik házba.

Valakit egyszer be akartak ide dugni, be akartak ide gyömöszölni. A Gyömrőit. Lukács és Jendrolovics hátracsavarták a karját, úgy cipelték fel a lépcsőn. Egész kis menet kísérte őket. Jendrolovics egyre azt ismételte: — Megmondtam, mi lesz, ha elkaplak. — Veletek vagyok — szipogott Gyömrői. — Valaki, talán Kupics Nelli, bedugta kezét a lyukba. — Te nem vagy velünk, és itt nagyon jó helyed lesz.

Gyömrői ordított és rúgkapált, de akkor már felemelték a levegőbe.

A kislány felágaskodott. — Gyömrői — suttogetta. — Én most világga megyek.

Nem jött hang a falból. Nagyon homályosan, foszladozó vonalakban, egy térd, egy arc körvonalai látszottak a sötétben.

— Majd elmondom, hogy mit láttam. — Azzal a lány továbbment.

— Odafent van a világ?

Ezt egy kopaszos, borotvátlan férfi kérdezte valamelyik lépcsőfordulóban. Nem lehetett tudni, mióta beszélgettek. A lány féloldalasan visszafordult a lépcsőről, a férfi meg odalent állt két láda között. A ládákon mindenféle üvegek, oly homályosak, hogy át se lehetett látni rajtuk. Talán uborkák úsztak az üvegekben, talán halak.

— Sose hittem volna, hogy odafent van a világ. — Megigazította nadrágtartóját.

— Nem jövök vissza többet — mondta a lány.

— Én se jönnék vissza. — A férfi vállat vont. — Megveszem nekik az újságot, de mégcsak bele se nézhetek. Pedig néha ki kell mennem érte a pályaudvarig.

— Elég messze — bólintott a lány.

— Engem az nem érdekel, még messzebbre is elmennék, de, hogy még a lányom férje is előbb olvassa el, mint én...! — Belenyúlt az egyik üvegbe.

Ő meg elfordult. Nem akarta látni, hogy mit húznak ki abból az üvegből.

Lépcsők és a vaskorlát. Ez kísérte fölfelé. De mikor ér fel? El se tudta képzelni.

Csupasz vaságy. A fal mellett állt, öregesen, rozsdásan. Odament, megérintette.

— Kitettek engem — mondta a vaságy minden sértődöttség nélkül.

Leült az ágy szélére, lelógatta a lábát. — Igazán pihenhetek egy kicsit.

— Nyugodtan — mondta a vaságy. — A lábadat is tedd fel. Még csak újságpapírt se kell alátenni.

Ez már meglehetősen ingerülten hangzott.

Nem is tudom, honnan szereznék újságpapírt. — Felállt. Különben se volt kedve végigfeküdni ezen az ágyon.

Nem lehetett tudni, honnan kerültek elő, de egyszerre csak itt voltak az Erdős gyerekek. Erdős Géza, a legidősebb, komolyan lépkedett a lány mellett, mintha már időtlen idők óta kísérné. A pimasz Erdős Lili megfogta a karját.

— Add nekem a kispárnát!

Nem válaszolt. Akkor se, amikor a kispárnát püfölni kezdték a hátán. Pedig akkor már meg kellett állnia, mert körbe fogták, és úgy pörgették.

— Paplant nem viszel magaddal?!

— Ágyat nem viszel magaddal?!

Tombolva ugráltak körülötte. Az egyik Erdős lecsúszott a karfán. Széttárta a karját, és a lány nyakába ugrott. Megfogta a két vállát, és odapréselte a falhoz. A többiek a lépcsőn tapsoltak. Ő meg úgy érezte, hogy a párna szétreped a hátán. A tollak, akár a hóesés. Az Erdősök pedig ebben a hóesésben ugráltak.

Egyszerre csönd lett körülötte. Az Erdős gyerekek eltűntek, mintha valaki behívta volna őket.

A lány egy darabig még a falnál állt. Megigazította a kispárnát, aztán folytatta az útját fölfelé.

Most megint olyan csöndes és üres volt a lépcsőház, mintha sose járt volna itt senki. Aztán zene emelkedett fel a mélyből, ünnepélyes, és mégis meghitt zene.

Az egyik lépcsőfordulóból előlépett egy aprótermetű öregúr, és a karját nyújtotta a lánynak. Akárcsak nagyon régen várakozott volna, de a legkisebb türelmetlenség nélkül.

A lány egy cseppet se csodálkozott. Azon se csodálkozott, hogy az öreg egy szót se szól, ahogy mennek fölfelé. Mindjárt el is nevezte magában: „Külföldi úr.” — Mert még sose látta a házban. Az arcbőre síma és rózsás. Külföldi úrnak sok pénze lehet, amit még messzi idegenből hozott magával. — Nem tudni meddig mentek így, amikor megszólalt egy száraz, női hang.

— Na gyere le, Gyula.

A lány oldalt nézett, de akkor az öregúr már eltűnt.

Barasics Bálint egy faláda tetején ült. Egyik ujját az orrához nyomta, és a cipője orrát nézte.

— Barasics. — A lány megállt előtte.

A fiú észre se vette. Ujjával szétlapította, szétkente az arcát. Egy csomó cigarettacsutka volt előtte, meg mindenféle doboz. Lehajolt, és felemelt egy spárgát. Meglóbálta, aztán kipottyantotta az ujjai közül.

— Dehiszen te elvesztél, Barasics. — Érezte, hogy jobb lenne el-

futni, de mozdulni se tudott. Néznie kellett Barasicsot, aki elveszett, és aki most itt ül a láda tetején.

— Hogy kerestek ! Még jutalmat is tűztek ki rád.

— Mennyit ? — Barasics tekintete megcsillant.

— Azt már nem tudom.

— Biztos keveset. — Megint a cigarettacsutkák felé hajolt, de nem emelt fel semmit.

— Elköltözték. — A lány elindult fölfelé, úgy mondta a lépcsőknek. — A szüleid már nem laknak itt a házban, tavaly karácsony előtt elköltözték innen.

Vágott ablak a falban. Maga a fal sárga és rongyos.

Megfogta a kilincset. Az ajtó nem engedett.

Kis kerek asztal az egyik fordulóban. Végighúzta rajta a tenyerét.

— Csupa por.

A kabátja ujját előrehúzta, és nagyon gondosan törölgette az asztalt. Félarcát ráfektette az asztal lapjára, mint aki már többé nem akar innen elmozdulni.

Éles levegő vágódott be, akárcsak kinyitottak volna egy ablakot.

A lány egyenesen állt. Azt a szürke ajtót nézte. Igen, két lépcsővel feljebb egy szürke ajtó nyitódott-csukódott.

A lány lehunyta a szemét. Úgy állt egyenesre feszített derékkal, hátán a párnával. Két lépcső — és akkor kiér a világba. Becsukott szemmel szállt fölfelé.

A szürke ajtó megcsikordult. Most már csak a szemét kellett kinyitnia, hogy megpillantsa, mi vár rá.

Fekete híd vékony vonala a tető fölött. Kövek, kövek, és kövek a tető teraszán. Éles, hegyes kövek. Éles, hegyes üvegszilánkok végig, amerre csak a szem ellátott. Kövek, és üvegszilánkok: más nem volt.

A lány fázósan összehúzta magát. Várt egy pillanatig, aztán tétova, imbolygó léptekkel elindult a hidon.

Egy nevet kiabáltak odalent, de nem felelt rá senki. Az asszony fölrohant a lépcsőn, kinyitotta a tetőterasz ajtaját.

— Kati ! Kati !

Üres, fekete híd a kövek és üvegszilánkok fölött.

GONDOLKODÓ

*Végighaladsz az életmen,
mint könnyű lábnyom.
Elégtelen az értelem
utána járnom.
Kopár marad az életem
túl minden álmon,
míg titkos Arcod nem lelem.
Remegve látom:
Elégtelen az értelem
nyomodba' járnom;
titkosan és sejtelmesen
végigsietsz az életmen,
mint könnyű lábnyom...*

Babos Ferenc

Teilhard de Chardin sokat vitatott életművéből azokat a meglátásait és rávilágításait emeltem ki a legutóbb, amelyek *Jean Daniélou*, az *Études* tanulmányírójának megítélése szerint pozitív módon viszik, vagy vihetik előbbre a metafizikai gondolkodást és a katolikus teológiát. Lényegére összefoglalva az akkor mondottakat, Teilhard meg van győződve arról, hogy az emberi értelem képes túlhaladni a tisztán természettudományos megfigyelések síkját, nemcsak az ember szorosán tapasztalati világát tudja megragadni, de fel tudja mérni azt is, ami fölötte van az embernek. Következésképpen annak a tudománynak, amelyet ő „integrálisnak” nevez, a teljes ember megismerésére kell törekednie, abban tehát helyük van olyan diszciplínáknak is, mint a pszichológia, a metafizika és a vallástudomány. Teilhard állítja és vallja az evolúciót, és pedig az egész mindenségre vonatkozóan. Szerinte az összes létsíkokon megtaláljuk azoknak az általános törvényeknek analógiáit, amelyeket ekként határoz meg: a *bonyolultabbá válás törvénye*, a *fejlődés törvénye*, a *személyesülés törvénye* és a *szocializálódás törvénye*. Ez a kozmikus evolúció kétségbevonhatatlan tény Teilhard szemében, megmagyarázni azonban csak akkor tudja, ha ez az evolúció egy személyes Istenben nyer befejezést. Nem mintha ez a személyes Isten ennek az evolúciónak terméke lenne — jelentí ki —, de az evolúció nem érthető meg, ha nem tételezünk fel egy végső és transzcendens vonzási pontot, amely ezt a fejlődést a maga egészében önmagára irányítja. S Teilhard szerint ez a végső pont, ez az *Omega* pont csakis személyes lehet, miután magának az evolúciónak menete a személyesülés felé tart. Ebből szűri le Teilhard azt a meglepően fogalmazott és mélysegesen optimista állítást, hogy a vallási érzéknek az evolúcióval karöltve kell növekednie. A világnak, úgymond, mindjobban át kell éreznie az imádás szükségét. Nem hogy félne tehát a növekvőben lévő humanitástól, amely a személyesülés és szocializálódás egyre magasabb fokában jut kifejezésre, hanem örömmel köszönti, mert meggyőződése, hogy minél magasabb fokra emelkedik valahol a humanitás, annál előbb és ele-

venőbb lesz ott a vallás. Végére is hitünkéből folyik, hogy mindig meg kell lennie egy alapvető összhangnak a természet és a kegyelem között. Ami pedig magát a kereszténységet illeti, Teilhard úgy véli, hogy a történeti Krisztussal az evolúció *vonalaiban* már elérte a végét, s az egyetlen, ami hátra van. „Krisztus térségének bővülése, a misztikus Test növekvése”.

Ezt a szemléletet, amelyet Daniélou „kozmosz szemléletnek” nevez, érvényesíti Teilhard a cselekvés, a morál területén is. Írásaiban a kettő: kozmosz szemlélet és gyakorlati ténykedés elválaszthatatlanul kapcsolódik egymáshoz. Ha hátat egyik könyvében, amely *Le Milieu divin* (Az isteni környezet) címmel került a nyilvánosság elé, különösebben is tárgyalja az erkölcsi problémákat, az összes többi dolgozatát is figyelembe kell venniük.

*

Daniélou mindenek előtt azt emeli ki, hogy *Teilhard de Chardin* mennyire komolyan veszi az ember földi feladatait. A *Milieu divin* a tiszta szándékra alapozott morál bírálatából indul ki. Ennek a morálnak képviselői tudvalevően azt állítják, hogy a cselekedeteink anyagi tartalma közömbös, mert egyedül a belső szándék az, amit értékelni tartozunk. Szerintük például előbbre vinni a kutatást, szervezni a gazdasági életet, dolgozni egy üzemben — önmagában keveset számít; csakis a magatartás fontos, amelylyel gyakoroljuk ezeket a tevékenységeket, az eredmény merőben érdektelen.

Van ebben a felfogásban valami igaz is, s ezt Teilhard sem tagadja. Meg kell látnunk azonban azt is, hogy mekkora veszéllyel jár ez a felfogás éppen a keresztény hívők számára. A veszedelem abban rejlik, hogy amennyiben csak a szándékot mérlegelik, nem tanúsítanak kellő odaadást a földi feladatok irányában; egy fajta belső hasadás keletkezik náluk, különválasztás és szembeállítás egyfelől a lelki életnek, másfelől az emberi tevékenységnek. S mint Daniélou hangsúlyoztatja, következményeiben súlyos eltévelyedés ez, különösen napjainkban. Sok keresztény hívőnél oda vezethet, hogy nem tudja immár meglátni az összekötöttséget emberi élete

és Isten között. A földi élet úgy tűnik fel előtte, mintha alapjában közömbös lenne annak miként való kitöltése, mintha nem lenne objektív értéke, mintha nem követelne meg maga is szabályokat. Teilhard teljes hévvel fordul ellene ennek a tiszta szándék-morálnak, vagy másként szituációs morálnak. Ami valamely cselekedet értékét teszi, szerinte elsősorban az, hogy egyezzek meg a dolgok bizonyos értelmével. Vannak az életnek törvényei, s az igazi morál, amelyet ő a „szeretet moráljának” hív, azt követeli, hogy tartsuk tisztelben ezeket a törvényeket. Vannak törvényei a társadalomnak, s a morál azt követeli, hogy igazodjunk ezekhez a törvényekhez.

Ha azonban Teilhard ellene van a szituációs morálnak, ellene van a „jogi morálnak” is. Utóbbit ugyan rákényszeríthetik kívülről az emberre, parancsai azonban akkor sem lesznek a valóság kifejezői. Nem szabad, hogy a morál béklyókat rakjon az életre; ellenkezően, az életet kell kifejeznie. Ám legmagasabb igényeiben kell azt kifejeznie. Amit Teilhard valóságos ért, az a kozmikus életnek egyre magasabb szinten végbemenő fokozatos kiterjedése. Erkölcsösen cselekedni tehát szerinte annyi, mint belekapcsolódni ebbe a mozgásba és elősegíteni azt. Teilhard a morál lényeges elvének tekintti, hogy mindig jó, ami növeli az életet, előmozdítja az élet kibontakozását valamennyi szintjén, kezdve a fizikai élettől az erkölcsi életig, az erkölcsi élettől az éisztikus életig. A morál szerinte akként határozható meg, mint fáradozás Isten tervének sikerén. Kimagaslóan keresztény fel fogás — jegyzi meg itt Daniélou. Az következik ebből, hogy engedjük vitézni magunkat a Szeretet által, amely azért hatja át az egész teremést, hogy a teljességéhez vezesse azt.

Az imént előadottakból folyik, hogy nem lehet semmiféle kettősség a keresztény hívő életében. Amit az ember a maga emberi feladataira fordít — állapítja meg Teilhard —, azt nem vonja el Isten dicséretétől. Sőt az emberi feladatok teljesítése, azoknak sikeres végzése egyenesen dicsérete Istennek, mert így valósul meg az, ami az Isten akarata. S ezt Teilhard annál igazabbnak tartja, mert szerinte az utolsó állomás, ahová céljaként összetűt minden emberi erőfeszítés, végeze-

tű is csak Valaki lehet: egy személyes Isten. Ha pedig egyedül egy személyes végpontra való irányulás adhatja meg cselekvéseinknek a végső értelmüket, akkor utolsó fokon ez a személyes Isten az, akit az összes emberi feladatokon keresztül szeretünk. S a keresztény ember pontosan az, akiben tudatossá válik, hogy minden cselekvésében benne rejlik ez a viszony egy személyes Istenhez. Ezért van az, hogy a keresztény ember, amikor mint hívő keresztény buzgón kivesszi részét a földi világ építéséből és alakításából, egyszersmind tanúságot tesz Istenről és építi az egyházat is. S Daniélou leszögezi: Teilhard ezzel a tanításával járul hozzá a laikusok küldetésének teológiájához, amelynek kidolgozásán ma oly sokan fáradoznak.

*

Kérdés azonban, nem megy-e túl messze Teilhard de Chardin, amikor élesen reagál a tiszta szándék moráljának szélsőségeire? Daniélou három dologra hívja fel figyelmünket. Az egyik, hogy Teilhard amikor erkölcsi szempontból is kimagasló értéknek nyilvánítja a földi feladatok sikeres végzését, másfelől állítja, hogy tevékenységeink az imadásban nyerik el végső értelmüket. Teilhard tehát nem értékeli le azt a funkciót, amelyet hitünk szerint az imadás tölt be a munka oldalán. Az áhítatos szemlélődést és az imádságot azokhoz a hőmezőkhöz hasonlítja, amelyek látszólag elvesznek a hegycsúcsokon, nélkülük azonban nem hömpölyögne víz a völgyekben. Teilhard nem egy helyen írja, hogy a szentmise a világ megszentelése, és hogy a papi tisztég ellátása épp annyira szükséges, mint a tudományos kutatás vagy a társadalmi-gazdasági szervezés. Ha tehát mégis annyira előtérbe helyezi Teilhard a földi feladatok sikeres végzésének fontosságát — mondja Daniélou —, nyilván azért, mert úgy tapasztalta, hogy a keresztények még mindig nincsenek tisztában ezzel a szükséges mértékben. Nem kétséges azonban, hogy Teilhard is aláírta volna *La Pira* szavait: „Igazi emberi közösség az, ahol megvannak az emberek házai és megvan Istennek a háza.”

A másik mozzanat, amelyre Daniélou figyelmeztet, hogy Teilhard nem állította soha a siker kritériumának kizárólagosságát. Tudta, hogy egyéni

síkon és a társadalmi életben megvannak a határai ennek. Visszautasította, hogy az erősebbek kiválasztódásának biológiai elméletét az emberre is alkalmazzák, jóllehet nem vonta kétségbe az elit jelentőségét és küzdött az értelmiségieknek bizonyos katolikus körökben divó lebecsülése ellen. Meggyőzően mutatta ki azt is a *Milieu divin*-ben, hogy voltak nyomorúságok, betegségek, tehetségbeli korlátosságok és kudarcok, amelyek a legmagasabb teljesítmények eszközei lettek. Ha van eszme, amely drága Teilhard előtt, akkor ez az, hogy nincs semmi a mindenségben vagy az ember életében, ami ne szolgálhatna a szeretet növelésére. Ami pedig a kollektív sikert illeti, Teilhard nem titkolta azt a nézetét, hogy az emberi haladásnak is megvannak a maga határai; mert van egy utolsó küszöb, amelyet nem léphet át anélkül, hogy egy isteni erő előtte ne menjen — s ez az isteni erő már el is érkezett számára Krisztusban.

Mindez azonban még az általános morál keretében marad. Ami ennél is fontosabbnak tűnik fel Daniélou előtt, a harmadik mozzanat, és pedig Teilhardnak az a meglátása, hogy az emberiség jelen átalakulásai, amelyeket a technikai haladás és a gazdasági egységesülés hoz magával, mélysegen módosítják az emberi cselekvések irányvételét, valamiképpen új kötelességeket támasztanak az emberiség számára, s arra kényszerítik, hogy kilépjen az individualista és „magán” morálból, amely máris elszakadt a valóságtól, annak nyomán, hogy a mai ember, mint egyén, nem képes már összhangot teremteni a lelkiismeret területe és a gyakorlati tevékenységek területe között.

L'Energie humaine (Az emberi energia) című dolgozata az, amelyben a legjobban elemzi Teilhard ezt az átalakulást. Kimutatja, hogy ma már „szemünk előtt és tudatunkban” megy végbe az emberi nemek, mint egységnek és közösségnek, felülkerekedése. „Bizonyos rá, hogy az ember, akiről feltesszük, hogy már rögződött egyedi természetében, a fejlődés új és korlátlan lehetőségeit látja megnyílni maga előtt a kollektív alkotások, társulások, elképzelések és emóciók területén.” A most idézett sorokat még 1937-ben írta Teilhard, igazi visszhangra azonban napjainkban találhat-

nak — jegyzi meg Daniélou. Az emberiség — először történetében — most ébred tudatára annak, hogy konkrét módon egység, abban az értelemben is, hogy mint faj a maga egészében érzi fenyegetettnek magát, s abban az értelemben is, hogy egy közös bolygón együttes vállalkozásokra tekinti hivatottnak magát.

Mindezt a folyamatot Teilhard a *megtestesített (incorporée) energia*, az *ellenőrzött (contrôlée) energia* és az *átszellemített (spiritualisée) energia* három szintjére helyezi. A *megtestesített energia* szintjén azt a problémát kell észlelnünk, amelyet a biológiai sorsa fölött nyert fokozatos uralom vet fel az ember számára. „Ilyen becsű vágy — írja Teilhard — hosszú időn át fantasztikusnak és hívságosnak tűnt fel és tűnik fel még mindig sokak előtt.” Pedig ma már nyilvánvaló lehetőség. Teilhard nem habozik megállapítani, hogy „a születés-ellenőrzés apostolai, bár többnyire csak az egyéni bajok enyhítésének kívánsága vezette őket, rányitották szemünket egy olyan társadalom rendelkezésére, amely mindennel foglalkozik, csak azzal nem, hogy megszervezze saját tagjainak utánpótlását”. Daniélou ehhez hozzáfűzi: „Bizonyos, hogy a születések olyan szabályozása, amely a természet törvényeivel összhangban történik, a nemzésnek személyesebb és szabadabb jeleget ad, amiben jobban kifejezésre jut az emberi személy méltósága.”

Az *ellenőrzött energia* területéről szólva Teilhard azt írta, hogy az első feladat biztosítani az anyagi energiák készletének növekedését. Hangoztatta, hogy minél inkább emelkedik a szén-, víz-, olaj-tartalékok fogyasztása, annál jobban kell sietnünk más energiaforrások felkutatásával. Az atomerő felhasználása eleget tett ennek a követelménynek s ugyanakkor lényegesen befolyásolja az emberiség helyzetét. A tudományos haladás el sem képzelhető új látványokat teremt az emberi fejlődés számára. Teilhard meggyőződése, hogy ez is beletartozik Isten tervébe. Szerinte semmi sem „biblikusabb”, mint a technika. Kötelessége az embernek, hogy leltárba vegye a mindenség erőforrásait és azokat az emberi haladás szolgálatába állítsa. Az ember útban van ahhoz, hogy mind nagyobb hatalmat gyakoroljon a kozmosz fölött. Az ember kezébe veszi a

fejlődés irányítását. Az emberiség így valóban a mindenség kormányosa lesz, a kozmikus hajó orrfigurája, a totális történes nyílvevője. Világos azonban, hogy mindez különös intelem a felelősségre.

Hogy ezzel a roppant felelősséggel meg is birkózhasson az emberiség, Teilhard nem kételkedik abban, hogy az *átszellemített energia* szintjén előbb-utóbb egy közös lélek bontakozik ki. Meg van győződve erről, mert ahogyan ő látja, már a modern világ gazdasági összefonódása kikényszerítette a szeretet kollektívebb felfogását. Ez a gazdaság „planetárisá” válik. Az emberiség más tekintetben is konkrét egységként kezd megjelenni. A legkülönbözőbb nemzetközi szervezetekben jut kifejezésre az a szükség, hogy a népek felelős vezetői problémákról tanácskozzanak, amelyek valamennyiüket egyformán érintik. Mindez egy új lelket is kíván, amely képes magába ölelni a világ dimenzióit és megalkotni a holnap civilizációját: Többé már nemcsak egy közösség, egy ország, egy tömb, hanem az egész emberiség igényei írják elő, miként éljen az ember. Tények és érvek ezek, amelyeket Teilhard felvonultat annak a nézetének alátámasztására, hogy az anyagi szükségletek és a fizikai egyezések kettős nyomása közös lelket teremt az emberiségnek.

Daniélou kiemeli, hogy Teilhard gondolata találkozik itt a mai egyház nagyfotosságú érdekeivel. Egyik leg-sürgetőbb feladat ugyanis, hogy az emberiség egységesülése által felvetett problémákkal összefüggésben határozzuk meg a világi katolikusok szellemiségét. Mert — mint Daniélou mondja — a katolikusoknak küldetést kell felismerniök abban, hogy az összes jóakarató emberekkel együtt a világ egységesülésének olyan formáit segítsék elő, amelyek a „közös lélek” égése alatt gazdagítják és elmélyítik az egyes emberek személyes életét is.

Végeredményben tehát Teilhard de Chardin életművének jelentősége abban van, hogy kiutat keres és talál egy csomó zsákutcából, rámutatva a nyitott vagy megnyitható járatokra. Ilyen zsákutcák, de szerinte és minden komoly katolikus gondolkodó szerint is csak látszólagos zsákutcák, a tudomány és a hit ellentéte, a vallásos lelkelet és a földi feladatok ellentéte, a világ egységesülésének és a személyes életnek ellentéte. Teilhard minden törekvése, hogy táplálja a bizakodást a technikai, tudományos és társadalmi haladásban, s különösen a keresztény hívőkben megerősítse a reményt, amely nem kizárólag természetfölötti remény, de már megalapozott természetes remény is. Éppen ezért emlékezteti azonban a keresztény hívőket a földi feladatok komoly voltára, és arra, hogy nem ezeknek a feladatoknak lerázásával szolgálják az Istent.

Nem kétséges, hogy Teilhard a legújabb kor legnagyobb és legelmélyültebb katolikus humanistája. Ő azt a humanizmust, amelyet hirdet, szívesen illeti az „integrális” jelzővel. Integrálisnak mondja azért, mert magában foglalja az ember hármasságát, a biblikus dimenzióját: a mindenség fölötti uralmat a tudományos technika által, a személyek közösségét a szeretet által, s a nyitottságot Isten felé az imádás által. Tudományos technika, szeretet és imádás Teilhard szerint a kozmosz három dimenziója. Ha egyikük is hiányzik belőlük, lapos a mindenség. S amit kíváltképpen hangoztat Teilhard, hogy e három dimenzió közül egyik sem ellentétes a másikkal, úgyannyira nem, hogy mind a három egyazon irányba tart. Innen Teilhardnak az a meggyőződése is, hogy a tudományos technika haladása és a világ fokozódó egységesülése mélyíteni fogja a vallásosságot is. „Büszke kihívás” — teszi hozzá szerényen Daniélou, aki ezzel végzi is fejtetőseit —, de nagyszerű, hogy olyan tudós és gondolkodó állt vele elő, mint Teilhard de Chardin.

A KIS ÚT

Gondolom, nemcsak a magam, de sokak problémáját vetem fel, amikor felvilágosítást kérek a vasárnapi kirándulásokkal és a misehallgatás kötelezettségével kapcsolatban. Elsősorban nem az olyan egynapos kirándulásokra gondolok, amikor ki-ki saját akarata alapján döntheti el, mikor és hova megy, mert az természetes, hogy korai vagy esti szentmise hallgatásával a kérdés megoldható. A másfél-két napos társas kirándulásról van elsősorban szó. Ezek minden szempontból előnyösek, de — hiszen másként nem is lehetne — szinte kizárólag munkaszüneti napra, legtöbbször ünnepnapra esnek. Néha sikerülhet a misehallgatás, máskor a tervezett program annyira beosztott, hogy misehallgatásra a legjobb akarat mellett sem kerülhet sor. Mi a megoldás? Vagy annak van igaza, aki könnyedén veszi a dolgot és legfeljebb nem hallgat szentmisét? S gondolom, még kényesebb a helyzet, ha többnapos, vagy többhetes országos vagy külföldi túráról van szó.

A vasárnapi misehallgatás kötelezettsége a harmadik parancson nyugszik: „Megemlékezzél arról, hogy az Úr napját megszenteljed.” Szent Tamás és Suarez óta a teológusok általánosan elfogadott nézete az, hogy az Úr napjának megszentelése isteni törvény, alóla tehát felmentést az egyház sem adhat. A mód azonban, ahogyan a megszentelés történik, tehát szentmisehallgatással és a nehéz testi munkától való tartózkodással, már az egyház törvényi intézkedése, éppen ezért kivételes esetekben felmentést is adhat alóla az egyház, illetőleg megállapíthatja, hogy milyen körülmények között nem köteles a hívó a törvény megtartására. A harmadik parancsnak így kettős arca van. A vasárnapot és a parancsolt ünnepnapokat megszenteljük azzal, hogy egyrészt szentmisét hallgatunk és imádságban, elmélkedésben felemeljük lelkünket az Úrhoz, másrészt kipihenjük a munkanapok fáradalmait, vagyis tartózkodunk a nehéz testi munkától. Az utóbbi sokkal ősbibei előírás, s valamilyen természeti törvénynek is tekinthetjük. Mutatja, hogy az egyházi gyakorlat szerint is a szentmisehallgatás alól sokkal könnyebb felmentést kapni, mint a vasárnapi munkatiltalom alól.

A katolikus erkölcsstan szerint a szentmisehallgatás alól „mediocriter gravis” (talán így fordíthatnók: „közepesen súlyos”) ok felment. Négy csoportba foglalhatjuk ezeket az okokat: szeretetszolgálat, hivatali elfoglaltság, különleges szokások, erkölcsi lehetetlenség. Ezt az „erkölcsi lehetetlenséget” a morális szóhasználat tulajdonképpen a fizikai lehetetlenséggel állítja szembe. A fizikai lehetetlenség természeténél fogva felment a szentmisehallgatás alól. Aki például

béna, a maga erejéből nem mehet templomba. Az erkölcsi lehetetlenség-nél nem az efféle fizikai képtelenségre kell gondolnunk, hanem olyan akadályra, amelyet csak igen súlyos és önmagunkra vagy másokra káros erőfeszítéssel tudnánk leküzdeni. A szeretetszolgálatról most bővebben nem beszélünk, hiszen a levélíró problémája nem ebben a körben mozog. Felebarátunk testi, lelki szüksége felmenthet a szentmisehallgatás kötelezettsége alól, nemcsak a betegápolás, de az is, ha valaki úgy véli, hogy jelenlétével például súlyos bűnnek veszi elejét. A hivatali elfoglaltság sem engedi meg olykor a misehallgatást ott sem, ahol az állam mindent megtesz — mint nálunk is —, hogy a dolgozók ünnepi pihenését biztosítsa. Vannak munkák, amiket a közösség nagy kára nélkül félbe nem szakíthatunk. Ilyen például a közlekedés és a biztonsági, a folyamatos ipari és a sürgős mezőgazdasági munkák egész sokasága. Különleges szokások is felmenthetnek a misehallgatás alól; vannak például vidékek, ahol a várandós asszonynak „nem illik” templomba mennie. Nem arról van szó, hogy a szokás helyese vagy helytelen, hanem arról, hogy a fennálló körülmények olyan társadalmi nyomást jelentenek, amivel szembe szállni igen nagy és a misehallgatás kötelezettségénél súlyosabban latba eső erkölcsi erőfeszítést követelne.

Amint látjuk, az egyház, bár súlyos bűn terhe alatt követeli a szentmisen való részvételt, megértő az emberi élet sokféleségéből adódó kényszerhelyzetek megítélésében. A merő hanyagságból vagy lustaságból, sőt a szentmiseáldozat lebecsüléséből származó mulasztások feltétlenül súlyos bűnök. Ezt az érzékeny lelkdismeretű-

eknek felesleges is magyarázni. Ugyanakkor azonban a kötelezettség nem olyan, hogy „tűzön-vízen keresztül” és mindent elhagyva „a világ minden kincséért sem” mulasztahnánk el büntetlenül a vasárnapi szentmisét. Hangsúlyozzuk itt, hogy aki a vasárnapi szentmiséért komoly áldozatot is hajlandó hozni, szép bizonyosságot tesz Jézus iránti átlagosnál nagyobb szeretetéről és áldozata értékes lesz az Úr előtt, de mi most a kötelezettség minimumát kívánjuk tisztázni. És szükség is van erre, hogy az aggodalmasok lelkiismerete is megnyugdjék.

Az erkölcsi lehetetlenség leggyakoribb oka lehet a nagy távolság. Szent Alfonz szerint ötnegyedórás gyalogút az egészséges embert is felmenti a misehallgatás kötelezettsége alól. Rossz idő vagy betegség esetén kisebb távolság is felment. Nem köteles templomba menni az sem, akinek nincs megfelelő ruhája és becsületében károsodnék, ha toprongyosan jelennek meg az ünneplőbe öltözötték között. Nem köteles az sem, aki olyan utazásban van, amely szükséges és meg nem szakítható. A levélben felvetett esethez legközelebb visz az a teológiai megalapozott vélemény, hogy ha valakinek valamilyen kínálózó nagyobb haszonról kellene lemondani a misehallgatás kedvéért, az felmentve érezheti magát a misehallgatási kötelezettség alól. Persze ennek a megítélése egyénenként változik, de mértékként a szokásos keresetének kétszeresét tartják az erkölcsbölcselek felmentő oknak.

Mindezek szükségesek voltak ahhoz, hogy a feltett kérdésre válaszoljunk: szabad-e részt vennünk olyan kirándulásban, amely számunkra minden szempontból előnyös, de szinte teljesen bizonyos, hogy miatta szentmisét nem tudunk hallgatni? Megtehetjük-e és hányszor?

Ha elhatározásunk a szeretettel szorosán összefügg, így például a házastársak között az egyik fél otthonmaradása egyenlenséget, veszekedést szülne, vagy egyenesen a másik bűnalkalmát segítené elő, akkor a kirándulásra bizvást elmehetünk. Felmentő ok az is, ha hivatásbeli állapotunkban súlyos hátrányt jelentene, ha a baráti és kollegiális együttlétebből, amelyre az adott esetben nagy súlyt helyeznek, kivonóknak magunkat. Megtehetjük

azt is, hogy a „nagyobb haszon” elve alapján éljünk olyan előnyös alkalmakkal, így kedvezményes utazási lehetőségekkel is, amit másképpen anyagilag megoldani nem tudnánk, noha azok testi-lelki egészségünk javát szolgálják. Végül és nem utolsósorban tudnunk kell azt, hogy az illetékes plébánosnak is módja van arra, hogy egyes esetekben a szentmisehallgatás kötelezettsége alól felmentsen. Ebben az esetben azonban vigyázzunk arra, hogy csakis az illetékes plébánosnak van ehhez joga — s természetesen a püspöknek vagy helynökének —, nem pedig minden papnak vagy gyóntatónak. Ilyen felmentést egyes esetekben akár telefonon is kérhetünk. Gondolom, ennyi elegendő arra, hogy ki-ki a maga sajátos és konkrét nehézségének lelkiismeretes megvizsgálása után eldönthesse: köteles-e adott esetben szentmisét hallgatni?

A fentiekben inkább az aggodalmas lelkiismeret megnyugtatója volt a cél. Most azonban a másik oldalt is vizsgáljuk meg. Újra hangsúlyozzuk, hogy a vasárnapi és ünnepnap szentmisén való részvétel súlyos bűn terhe alatt kötelező, tehát az egyház törvényeinek megértő alkalmazása senkit sem jogosít fel könnyelműségre. Aki például kirándulás címén csak azért nem hallgat szentmisét, mert lusta egy órával hamarabb felkelni, vagy még ahhoz is túl kényelmes, hogy utánanézzon, nincs-e mégis valami kézenfekvő misehallgatási lehetőség, az bizony nem menthető fel a bűn alól. Én magam is nagyon sokakat ismerek — közöttük papokat és szerzeteseket —, akik többbeteles külföldi társasutazáson nemcsak a vasárnapi misehallgatásra, de a napi áldozásra is találtak módot, illetőleg a papok kevés kivétellel majdnem minden nap misézhetnek is anélkül, hogy a társasutazás rendjét megzavarták, vagy társaiknak valami kellemetlenséget is okoztak volna. Többen elmondották azt is, hogy ha valakinek tényleg a szívében fekszik a misehallgatás, szinte csodával határos módon „adódik” mindig alkalom, bármerre jár is.

A kérdés tehát sokrétű, hiszen ahány esetről van szó, annyiféle a megoldás lehetősége. Még csak arra kell kitérnünk, hogy amikor az egyház a szentmise hallgatásának kötelezettsége alól felmentő okokról tanít, el-

sősorban egymástól többé-kevésbé független, elszigetelt esetekről beszél. Az ismétlődések, tehát az az állapot, amikor minden vasárnap „közbejön valami”, óhatatlanul arra mutatnának, hogy az ilyen hívő lelkében magának a szentmise áldozatának értékelése gyarló. Nem fogja fel, hogy az valóban azonos értékű Krisztus Urunk keresztáldozatával és hogy az egyháznak, Krisztus misztikus testének áldozata, vagyis közösségi áldozat, amit ugyan a pap mutat be, de az eucharisztikus szeretetben egyesült hívők-

kel együtt mutat be, miért is semmilyen magánajtatossággal vagy imádsággal nem pótolható. Amennyire tehát elképzelhető, hogy egyes különleges alkalmakkor felmentve érezhetjük magunkat, vagy felmentést nyerhetünk a vasárnapi misehallgatás alól, annyira kívánatos, hogy — mintegy ellentételeként — máskor viszont szívesen vállaljuk az áldozatot is a szentmiséért, még nagyobbat is annál, mint amilyenre a szigorúan vett kötelezettség szoritana minket.

Egls István

NAPLÓ

MÁJUS AZ IGÉRETEK HÓNAPJA. Így nevezi Newman bíboros május előestéjére szóló remek elmélkedésében. Igaza van. A május csupa ígélet. A zöld vetések friss kenyeret ígérnek. A bimbók az eljövendő virágokról, a gyümölcsfák virágai édes, izes gyümölcsök érkezéséről beszélnek. A pelyhes, puha kis fészkek apró tojásai csipogó, majd nemsokára daloló madarokról. Az egész május egy pompás nagy ígélet: az elérkező, beteljesedő, az élet teljességét hordozó nyárnak az ígéréte. Ebben a keretbe állítjuk be mi katolikusok a „Szűzvirág Szentanyát”, mint az emberiségnek szóló legnagyobb ígéletet.

Az édesanyaság önmagában is a legpompásabb május, mert a legnagyobb földi életet hordozza és igéri gyermekében. Ami szépséget, illatot, édeséget és dallamot hordoz a május, az mind csak izesítése és gazdagítása az életnek, amelyet az édesanyák hordoznak és ígérnek. Hullámzó vetések és menyasszonyruhás fák, madárdal és apró állatok vidám játéka csak akkor igazán ígélet, ha van ember, aki mindezt élvezi. Május minden ígéletének beteljesedése csak akkor kincs és érték, ha beteljesedik az édesanyaság ígéréte: megjelenik a gyermek, akinek életét a május szépséges kincsei biztosítják, szépitik és gazdagítják.

Viszont maga az édesanyaság is csak múltó ígéletről: előbb virágzó, majd beérő és végül mégis elporladó életről beszél, ha nem tekinthetünk föl őreá, aki az asszonyok között áldott, aki anyaságában nemcsak emberi életet, hanem az Istenfiának emberi életét igéri nekünk. Az istenanyaság a legnagyobb ígélet az emberiség számára. Ezért a Szűz Anyát május minden napján tiszteljük és köszöntjük. A virágok hónapjában mindennap föltekintünk a „Szűzvirágra”, a „Titkos értelmű Rózásra”. Nemcsak azért, hogy páratlan, hamvas szépségét és üdeségét, lényének kifejezhetetlen báját csodáljuk és élvezzük. A „Szűzvirág” számunkra — mint az egész május — elsősorban nem önmagában kincs, hanem az ígéletben, amelyet hordoz. A meddségben mindig van valami kilátástalan szomorúság... Az istenanyaság az emberiség legnagyobb ígéletét — akiben megáldatnak a föld minden népei — hordozza. Nincs nagyobb és boldogítóbb ígélet számunkra, mint az Isten egyszülött Fiaának emberi élete.

Nem az istenfia számára nagy ígélet ez, hogy az egyetlen igazán „Szentanyától” emberi életet kap. Mi kincset jelent a mulandó emberi élet Annak számára, aki öröktől fogva bírja és hordozza önmagában az isteni halhatatlan élet minden gazdagságát? A „Szűzvirág”, a „Titkos értelmű Rózsa” nekünk embereknek a legnagyobb ígélet. Mindaz, amit a május a természet szépségében ígér, mulékony kincs és hervadó szépség: szemünket pillanatokig kápráztató fény, előttünk elhalványuló szín, fülünkben elhangzó dallam és tovatűnő illat; beteljesedő, utána pedig elsorvadó élet, ha májusunkba nem állíthatjuk be az Isten szent Anyját. Virágzó mezők, zúgó erdők és pompázó kertek színe, illata és dallama fölött ő áll, aki földi életet adott az Isten Fiának és ezzel nekünk az örök élet közvetítője lett. Anyasága kettős; két nagy ígélet teljesedik benne: földi életet ad az örök Igének és rajta keresztül örök életet ígér a földi embernek.

Féltjük a május kincseit? tavaszi fagytól? vihartól? jégtől? pusztító féregtől? Mennyi virágból nem lesz gyümölcs! Mennyi tojásból nem fejlődik élet! Májusnak nem minden igérete válik be. Szomorúan érezzük a bölcső mellett, hogy a féltett, pólyába takart, az anyai sziv melegével táplált kis élet fertőzött az elmúlás ragályától. Még ha eléri is a nagykorúságot, akkor is érinti őt majd az elmúlás jéghideg tele. Nem érjük be májusban a pusztai ígéretekkel, amelyek a pompás természet és a még pompásabb emberi élet nyarának reményével gyönyörködtetnek? Keressük a beteljesedő és mégis elmúló májusi ígéretek fölött az örök élet biztosan beteljesedő és soha el nem múló ígéletét? Az Édesanyához jöjjünk, aki a soha nem hervadó élet ígéletét hordozza és hozza Gyermekében. Az életet, amelyet az ő anyaságán keresztül ad nekünk az Isten, bennünk se érje fagy, vihar ne pusztítsa, fertőzés el ne sorvassza. Ő legyen a bennünk megvalósuló örök májusi ígéletnek nagy oltalmazója. Különösen a két időpontban, amelyet mindig emlegetünk neki, vigyázzon reánk: „most és halálunk óráján”. „Most” segítsen, hogy földi életünk az örök élet ígéletét hordozó, állandó május legyen és halálunk ne legyen elmúlás vagy megsemmisülés, hanem a földi május ígéletének beteljesedése: az örök élet mindig boldog nyara. (Rajz Mihály)

TABUK A KATOLICIZMUSBAN? Rögtön a cím után vessük fel a kérdést: hát lehet a katolicizmussal kapcsolatban tabu, vagy éppen tabukat emlegetni? Friedrich Heer, a kítűnő bécsi történész és kulturfilozófus szerint ebben a vonatkozásban taburól beszélni — már maga is tabu. Végére is a tabu fogalma nem a szentírásból való, hanem a maláj-polinéziai kulturák vallásos világából származott át hozzánk a folklóre révén, és annyit jelent, hogy valamely tárgyat vagy személyt kivonunk a köznapi használatból, meghatározott vagy bizonytalan időre szentté, sérthetlenné, érinthetlenné nyilvánítunk s ennek a sérthetlenségnek a megszegését szigorúan, sokszor halállal büntetjük. Lehet-e tehát ezt a fogalmat a katolicizmussal kapcsolatban egyáltalán felvetni?

Friedrich Heer, aki a bécsi egyetem tanára és a katolikus *Die Furche* főszerkesztője, mégis megkísérli, hogy a *Magnum* című, kéthavonként megjelenő, remek képekkel is hatni óhajtó, erősen intellektuális irányulású kritikai szemle 1961. évi júniusi számában szóljon erről a kérdésről. Ehhez tudnunk kell, hogy a Kölnben szerkesztett *Magnum* már 1960 nyarán kiadott egy olyan számot, amely a nyugatnémet társadalom tabuival foglalkozott, vagyis lényegében azokkal a „kényes” kérdésekkel, amelyekről a Német Szövetségi Köztársaságban nem illik, vagy éppen veszélyes dolog beszélni. A folyóirat tehát 1961-ben már másodszor nyúlt hozzá a témához, holott 1960-ban kiadott tabu-száma is éppen elég bírálatot hívott ki a lap ellen, bár kétségtelenül elismerést is.

Magától értetődik, hogy a *Magnum* cikkirői nem a polinéziai vallásos kultúrák és nem az összehasonlító vallástörténet értelmezésében használják a tabu kifejezést, ugyanakkor azonban náluk sem egészen tisztázott a tabu fogalma. Bizonyos például, hogy a tabut nem minősíthetjük egyszerűen hazugságnak vagy illúziónak. Megvolt annak eredetileg a társadalmi hasznossága is, mint ahogy megvan ma is sokban a maláj-polinéziai tájakon, ahol nem szabad bizonyos mezőn legeltetni, az éretlen gyümölcsöt megenni, ahol tabu az eladott ház vagy szántóföld az eladó számára stb. A cikkírók azonban szinte kizárólag abban az értelemben beszélnék taburól, amikor valamilyen kérdésnek, eszmének, jelenségnek, tárgynak vagy személynek az érinthetlenségét, védettségét nem értjük és nem is érezzük, sőt már értelmetlennek, esetleg egyenesen károsnak tekintjük. Egyesek némileg rokonnak érzik a Viktoria-korabeli Angliában elterjedt „shocking” (megbotránkoztató) kifejezéssel is, holott kétségtelen, hogy a tabu-fogalom gazdagabb tartalmú az angol „shockingnál”, mert nem ritkán még ma is hatalmi eszköz lehet a közvélemény irányítására.

Heer tehát, mint mondtuk, arra vállalkozott, hogy megvizsgálja, vajon visznek-e szerepet ilyen vagy olyan tabuk a katolikus társadalmak életében. Az osztrák kulturfilozófus, aki Bécsben, Rigában, Königsbergben és Berlinben végezte tanulmányait, sokat utazgatott Európa viharfelhősége alatt és Karé-liától a Pireneusokig éles szemmel kutatta az európai sorsnak és az európai eszmeáramlatoknak finom és titokzatos összefüggéseit. A második világháború

végén készült el *Középkor* című nagy könyvével, amely azonban még kéziratként elpusztult egy bombatámadáskor, s újra kidolgozva csak 1961-ben kerülhetett a nyilvánosság elé. Előzőleg jelentek meg az *Európa felemelkedése*, *A szent birodalom tragédiája*, *Európai szellemtörténet* és más egyéb művein kívül a *Harmadik erő* című könyve, amelyben azt vizsgálja, milyen szerepet játszott a humanista gondolkodás a vallások arcvonalai közt.

Heer úgy látja, hogy a szektákkal, a gnosztikus mozgalmakkal vívott harcban és az alapvető hittételekért folyó küzdelem során a „nagyegyház”, ahogy a protestáns kutatók nevezik, igen korán, már az első században meglehetősen „tabu-egyházzá” lett. Kialakultak szokások és gyakorlatok, megmerevedtek a hithez szorosan nem tartozó állásfoglalások, amelyekhez nem volt szabad hozzászólni. S ezek is tradícióvá váltak, úgyannyira, hogy Heer szerint még a XIX. és a XX. század katolicizmusa is nem utolsó sorban úgy mutatkozik meg a történelemben, mintha benne két ellentétes irányú mozgalom működnekk állandóan: az egyik új tabuk kifejlesztéséért és a régi tabuk megtartásáért harcol, a másik viszont a tabuk elsorvasztására és a tabuk alóli felszabadításra törekszik. A két mozgalom — állítja Heer — sokrétűen áthatja egymást.

Sok tabu le is dől már ebben a küzdelemben. Vannak bőven problémák és jelenségek, amiknek szóba hozását a XIX. század kispolgári arculatú plébániai közösségeiben élő katolikusok mint „illetlent”, mint „nem helyénvalót” tilosnak tartottak, ma pedig már nagyon is tárgyalunk. Nincs sem messze az az idő (a „tabusítoti” emberek — mondja Heer — nagyon feledékenyek abban a tekintetben, amit el kell felejtetni!), amikor például az „őspogány” Goethét olvasni egészen megengedhetetlennek számított (egyébként az orthodox zsidók közt részben még a XIX. századon túl is!).

De ha most utólag átlapozzuk a XIX. század katolikus folyóiratait egészen az első világháború kitöréséig, bizvást megállapíthatjuk, hogy az összes nagy világproblémák meglepően átrostálva vagy olymértékben egyoldalúan és „ártatlanítva” kerültek bemutatásra, hogy ezeknek a lapoknak a kor valódi szellemi harcaiban való részvételéről nem is beszélhetünk. Egyik legszigorúbban óvott tabuként kezelték például az egyházi állam szükségességének tételét. Vele legszorosabb összefüggésben keltek ki a liberális katolicizmus ellen, amely hirdetni merete a „szabad egyház a szabad államban” elvet. Figyelemre méltó — jegyzi meg itt Heer —, hogy nemrégiben az osztrák katolikus napot éppen ennek az alig száz éve még szigorúan tilalmazott jelszónak a jegyében tartották meg, s maguk az egyházi vezetők is sűrűn és elfogulatlanul hangoztatják. Számúztuk a XIX. század katolicizmusának egyik fontos tabuját: a „zsidót” is. Heer szerint nem véletlen, hogy csak XXIII. János pápának sikerült a zsidók „perfidiája” kitételt eltávolítania a nagypénteki liturgiából. A Dreyfus-per megmutatta, hogy a katolicizmusnak oly kedves országban, mint Franciaországban, az antiszemitizmus milyen izgalmas hullámokat verhetett fel. A „zsidók áldozatának”, Henry ezredesnek, a végül mégis leleplezett vétkesnek még emlékművet is akartak emelni, s néhány tucat „fenséges” nemesi név viselőjén kívül párszáz pap is aláírta az erre vonatkozó felhívást. A *Civiltà Cattolica* — mint Heer jellemzi: a „római integralizmus” előharcosa — a Dreyfus-per során sietett bejelenteni politikai érdekeltségét: „Arra kellene törekedni — úgy mond —, hogy Franciaországot és a kereszténységet megszabadítsuk a zsidók, a szabadkőművesek és a protestánsok szegénybélyegétől.” Sajnos, ez a három: zsidók, szabadkőművesek, protestánsok — többfelé, mindenekelőtt a délamerikai katolikusok gondolkodásában ma is tabuként szerepel — teszi hozzá Heer. Az ilyen tabu-összesződések, mint „zsidók, szabadkőművesek, protestánsok”, (tabu-nevek lettek később a „szocialista”, a „liberális”, a „kommunista” is) Heer arra vezeti vissza, hogy a katolikusoknak shockszerű élményeik maradtak egyes vereségekről, amelyeket a protestantizmus, az újkor világi kultúrája, a francia forradalom és más egyebek oldaláról kellett elszenvedniök. Még ma is vannak kísérletek arra — állítja Heer —, hogy a XVI. századtól kezdve az egész „újkor”-t tabunak tekintsék, mint „gonosz” korszakot, ami mellett jelenünk, mint az „ördög korszaka” jelenti a csúcspontot. A tabunak persze itt sokkal kevésbé kifelé, mint befelé van funkciója: segít a belső nézeteltérések elnyomásában és kikapcsolásában; arról, ami „rossz”, ami „illetlen”, ami „nem való”, saját köreiben nem beszél az ember.

Ezután a meglehetősen éles expozíció után, amely fölöttébb alkalmas arra, hogy vitákat támasszon, Heer rávilágít azokra a sikeres tabu-ellenes küzdelmekre is, amelyek máris végbementek a katolicizmus kebelében. Az élet valósága ugyanis itt is arrafelé tendál, hogy a tabukat, a lélek aggodalmaskodását és szorongó elzáródását elviselhetővé oldja fel. Élő társadalmaknak éppen ez a jellegzetességük, amivel szemben az elhaló társadalmak mind több tabuval veszik körül magukat, egyre inkább olyanok lesznek, mint a múmia. Jeles teológusok és világi gondolkodók munkája folytán, nem utolsó sorban azonban a katolikus lelkiség mélyülése nyomán sok minden feloldódott már, amit előzőleg még kötöttek, szigorúan rögzítettnek tartott az uralkodó katolikus közvélemény. Szűnőben az a merőben indokolatlan aggodalmaskodás, amely a távolabbi vagy közelebbi múltban tabuk kialakulásához vezetett. Ma már nyugodtan lehet írni és beszélni például azokról a kérdésekről, amelyeket a XIX. század nagy protestáns biblia-kritikája vetett fel. Szinte el sem tudjuk már képzelni, milyen lelkiismereti szenvedéseket kellett valamikor a katolikus teológusoknak és kutatóknak vállalniok, ha „túl korán”, tehát valamelyik tabu virágzásának idején mertek efafta témákhoz nyúlni. Minden feloldódás és nyilvános megtárgyalás alól kivontnak Heer szerint jóformán „csak” a XIX. század hittétel-magyarázatai, különösen a pápa csatlakozhatatlansága és a két utolsó század Mária dogmái bizonyulnak. *Roma locuta, causa finita*: Róma szólt, az úgy el van intézve. A történet azonban azt mutatja, hogy éppen az ilyen „elintézett”, eldöntött esetek szökták a legerősebben megragadni a hívők „tudatalattiját” és a nem-hívők tudatát. Az előttünk álló második vatikáni zsinat körül folyó eszmecsere is azt tanúsítja, hogy az említett kérdések számos katolikus nagyon behatóan foglalkoztatnak. Sok szó esett már a római kuriális elbizakodottság túlkapásairól is, nemcsak VIII. Bonifác korával, hanem még a jelen századdal kapcsolatban is, különösen ami a püspökök látszólagos, vagy tényleges kikapcsolását illeti. A Mária-kultuszról Heernek az a nézete, hogy ez ma is pótolhatatlan ellenpólusa a reformáció s különösen a kálvinizmus szöges elhajlásának, ugyanakkor azonban mintegy operálókést sürget a Mária-tiszteletnek olyan jelenségei ellen, amelyek tömeghisztériát és félelmeket juttatnak kifejezésre. Nyilvánvalóan az ő látóhatárában is felmerültek afajta mozzanatok, mint nálunk a hasznosi „Mária-jelenés” vagy a szegedi Mária szobornál a „liliomvirágzás”. Hivatkozik egyes német, holland és svájci jezsuiták bátor vizsgálódásaira is, amelyek a Fatima-komplexus elevenjébe nyúlnak. Borunk katolikus hittudományának dicsősége — állapítja meg Heer —, hogy kitaratóan munkálkodik a tabuk megszüntetésén, s mint a kiváló Karl Rahner jezsuita atya is, kiáll „az egyházon belüli szólásszabadságért”. Jelentős eredménynek tekinti, hogy ma már sem Franco, sem Salazar nem tabu többé a világkatolicizmuson belül.

Sajnos, azért egyes katolikus társadalmakban még mindig maradt elég tabu. Így a délamerikai egyházban tabu minden világi tánc. Irsországban Graham Greene. Másutt a modern film. Nyugatnémetországban nem szabad érinteni egyes egyházi vezetők rész-felelősségét a hitlerizmus uralomra jutásában. Erőrl a kérdésről a *Hochland* 1961 februári számában Ernst Wolfgang Böckenförde gazdagon dokumentált tanulmányt írt. Ahelyett azonban, hogy a más nézetlen lévők belementek volna a nyílt vitába, azon fáradoztak, hogy a tanulmányt legendákent vágják le; azt híresztelték, hogy csak a választás miatt íródott, hogy a tanulmányt a keleti zónában élő német protestáns írta, holott Böckenförde katolikus és westfaliai.

Mi természetesen nem mindenben osztjuk a kiváló katolikus kulturtörténész konkrét állításait. Szerintünk sokkal behatóbban kellene megvizsgálnunk és kielemeznünk, hogy valóban egyszerűen csak „tabuknak” tekintendők-e azok a korlátozások és megkötések az egyház és a katolicizmus életében, amiket ő tabuknak nevez. Vajon a katolikus vallás lényegéhez tartozó követelményekkel állunk-e szemben, avagy már történetileg elavult, értelmetlenné és öncélúvá vált tilalmakkal? Hiszen a katolicizmus önfeladását jelenthetné, ha kivétel nélkül mindent, ami korlátot jelent, tabuként akarnánk eltávolítani. A probléma azonban megvan, és haszonnal is járhat, ha megfelelő helyen és alkalmas formában tárgyalunk róla. (*Szigeti Endre*)

A 70 ÉVES LOUIS DE BROGLIE. „Kvantumelméleti vizsgálódások” címmel nagyon különös tartalmú doktori dolgozatot nyújtottak be 1924 november 25-én elbírálásra a Sorbonne-on. Nemcsak a benyújtott dolgozat tartalma volt érdekes, hanem a benyújtó személye is. A szerző ismert régi katolikus családból származott, amelynek tagjai eddig inkább katonai vagy diplomáciai pályára léptek. Hogy most másképp történt, ezt részben Louis de Broglie családi körülményei okozták. Édesapja már 14 éves korában meghalt, s neveltetését ezután főleg 17 évvel idősebb bátyja irányította. Ez éppen ebben az időben hagyta ott tengerésziszti állását, s lakásán felállított laboratóriumában kedves tudományával kezdett foglalkozni: a Röntgen-sugarak tulajdonságait tanulmányozta. Nem akarta öccse pályaválasztását befolyásolni, mert saját tapasztalataiból tudta, hogy a kényszer ezen a területen mennyire ránehezedik az ember lelkére. Broglie először a történelem iránt érdeklődött, a történelemből az egyetemen meg is szerezte a licenctátust, de ezek a tanulmányai nem tudták szellemét teljesen kielégíteni. Bátyja laboratóriumában fizikával kezdett foglalkozni, de ebben megzavarta, hogy 1913-ban megkezdődött katonai szolgálata, ami a hamarosan kitört háború miatt egészen 1919 augusztusáig tartott. A háború alatt jórészt az Eiffel toronyban felállított drótnélküli táviró állomáson dolgozott. Leszerelése után visszatért a fizikához, s főleg elméleti fizikával foglalkozott. A relativitás és kvantumelmélet tanulmányozása vezette el doktori dolgozatának témájához.

1952-ben Louis de Broglie 60 éves születésnapjára emlékkönyvet adtak ki, s ebben Charles Mauguin, aki akkor már csak egyedül volt életben a dolgozat négy bírálója közül, szintén cikket írt. Elmondja, hogy a bírálók egyhangulag elismerték a munka eredetiségét és mélységét, de ő se hitt a részecskékhez kapcsolódó hullámok fizikai realitásában. A részecskéknek ez a hullámtulajdonsága volt Broglie forradalmi új gondolata. Az orosz Spolszkij leírja atomfizikájában azt a gondolatmenetet, amely Broglieit vezette. Az optikában a korpuszkuláris vizsgálati módszert a hullám módszerrel szemben teljesen elhanyagolták egy évszázadon át. Vajon az anyagelmélet kiépítésénél nem esztünk-e az ellenkező hibába? Vajon nem foglalkoztunk-e túlságosan sokat a részecske-képpel, és nem hanyagoltuk el emellett a hullám szemléletet? Broglie ezért felvette, hogy minden anyagi részecskéhez rezgő mozgás is tartozik, s emiatt a tovahaladó részecskét hullám kíséri. A relativitás elmélet felhasználásával azután ennek hullámhosszára egy alapvető képletet vezetett le.

Mauguin visszaemlékezéséből is kitűnik, hogy Broglie elgondolását először nem vették komolyan. Born, a Nobel-díjas fizikus is ugyanezt állapítja meg. *Kísérlet és elmélet a fizikában* című munkájában elmondja, hogy tanártársával, Franck-kal foglalkoztak Broglie eredményével, de nem gondoltak annak realitására. „Egy napon levelet kaptam — folytatja — Davisonról Amerikából, amelyben nikkkel kristályokról visszaverődő elektronokkal végzett kísérleteiről számolt be. Kérdezte, tudjuk-e értelmezni görbéinek éles maximumait és minimumait? Nem tudom, miképp jutottunk oda, hogy ezeket kapcsolatba hozzuk Broglievel... Mindenesetre Franck tanítványát, Elsassert rábeszéljük, hogy a témát dolgozza ki. Ő meg is találta a magyarázatot, s ezzel Broglie formulája igazolva volt.”

Azóta már számtalan kísérlet igazolta a részecskéket kísérő hullámokat, s ma már az elektron-hullámokat éppúgy használják az anyag belső szerkezetének tanulmányozására, mint a Röntgen-sugarakat. Így nagyon is megérdemelt kitüntetés volt a Nobel-díj, amelyet Broglie 1929-ben kapott meg.

Egy dologban még felül is múlják az elektronhullámok a Röntgen-sugarakat: elektronmikroszkópot lehet készíteni segítségükkel. Igaza, hogy a részecske-sugarak geometriai optikája már M. H. Busch vizsgálataival megkezdődött, de az elektronmikroszkóp első úttörőit — Knoll, Ruske, Marton — főleg az ösztönözte, hogy Broglie képlete szerint, ha elég nagy feszültséget használunk, az elektronhullámok hullámhossza jóval kisebb a fényénél, így az elektronmikroszkóp felbontó képessége a fénymikroszkópnál jóval nagyobb: már a centiméter százmilliomod részénél kissé nagyobb tárgyakat is észlelni tudjuk. Ezért nagy az elektronmikroszkóp jelentősége a biológiában is.

Claude Magnan és Paul Chanson francia tudósok még tovább iparkodnak menni ezen az úton. A proton tömege 1840-szer nagyobb az elektronénál, így

a protonrészecskékhez tartozó hullám hullámhossza Broglie képlete szerint egyenlő körülmények között ugyanannyiszor kisebb. Igaz, hogy más dolog is belejátszik a nagytításba, de még ezeket figyelembevéve is a protonmikroszkóp-nál a nagytítás további növekedése várható. S az említett francia fizikusok már komoly eredményt értek el ezen a téren.

Ma már nem vitás, hogy a részecskéknek hullámtermészetük is van, de még folyik a vita, hogy mik ezek a hullámok. Born kezdeményezésére általában felfogás lett a fizikusok között, hogy a részecske-sugárzást kísérő hullámok „valószínűségi hullámok”: a hullám erőssége minden pontban azt adja meg, hogy mekkora a valószínűség, hogy azon a helyen van részecske. Ennek az elgondolásnak továbbépítése az úgynevezett kopenhágai értelmezés — fő hirdetői *Bohr, Born, Heisenberg, Dirac* —, amely szerint a részecske minden pillanatban a helyzetek és sebességek egész sorozatával rendelkezik, mint lehetőséggel, s ezek közül aktualizálódik egyik a megfigyelés vagy mérés által. Előre kiszámíthatjuk, hogy egy-egy lehetőség megvalósulásának mi a valószínűsége, de két megfigyelés között a részecskének nincs meghatározott helye, és mozgásának meghatározott pályájáról sem beszélhetünk. A részecske és hullámtulajdonság két egymást kiegészítő képe ugyanannak a jelenségnek. Ez a felfogás azt is magában foglalja, hogy a részecskék mozgásában nem érvényesül az a szigorú determinizmus, amivel a klasszikus fizika dolgozott, hanem csak valószínűségekről beszélhetünk.

Ezzel a kopenhágai értelmezéssel élesen szembehelyezkedett a vezető fizikusok közül *Einstein, Planck, Schrödinger, Blohincev*, a legtöbb szovjet fizikus, és újabban *Broglie* is. Neki már kezdetben is más elgondolása volt a részecske és a hullámok viszonyáról, de a nagy matematikai nehézségek miatt, s mivel a fizikusok majdnem mind más véleményen voltak, csatlakozott *Bohr* és *Heisenberg* felfogásához és 25 éven át kitartott mellette. 1953-ban megjelent „Megmarad-e a kvantumfizika indeterminista jellege?” című dolgozatában azonban újra visszatért eredeti felfogásához, mert közben *Bohm* és *Vigier* is hasonló nézeteket hirdettek. Fő ellenvetését így fogalmazza: „Az az elmélet, amely a kvantumfolyamatokat kizárólag a folytonos hullámfüggvénnyel próbálja leírni, melynek statisztikai jellege bizonyos, logikusam valami szubjektívizmus-félébe torkollik, mely filozófiai értelemben idealizmusnak tűnik fel, mivel arra irányul, hogy tagadja a megfigyelőtől függetlenül létező fizikai valóságot. Már most a fizikus — amint ezt *Meyerson* nemrégiben erősen hangsúlyozta — ösztönösen realista marad, és erre jó okai vannak: a szubjektivista értelmezések mindig nagyon kellemetlen benyomást keltenek benne, és azt hiszem, hogy végül is örülni fog, ha megszabadulhat tőlük.”

Még *Heisenberg* is arról beszél, hogy mikor először folytatott erről a kérdéstről több óráig tartó eszmecsere *Bohr*rral, ez majdnem kétségbeeséssel végződött számára, és utána újra meg újra „felvettem magamnak a kérdést: lehetséges-e, hogy a természet olyan abszurd legyen, ahogy nekünk látszott ezekben az atomkísérletekben?” *Heisenberg* végül mégis lelkes híve lett ezeknek a különös tanoknak.

Broglie újabban megint könyvet írt ellenük, bár az ő elgondolásának megalapozásához szükséges egyenletet nem sikerült megtalálnia. A mai helyzetet a marxista *Hollitscher* a következőképp jellemzi: „Komoly, de alighanem csak ideiglenes adalékok jelentenek a probléma megoldásához *Bohm*, illetve *Vigier* már említett törekvései... Olyan képet, amely az elemi folyamatok hullám és részecske tulajdonságait kielégítően egyesítené és egyben utat mutatna újabb, mélyebb felismerésekre, mindeztideig nem sikerült találni.”

Az atomra vonatkozó nehézségeket jól szemlélteti *Broglie* egyik tréfás megjegyzése. Bátyjával együtt tagja a Francia Akadémiának és részt vesznek a híres szótár készítésében. „Legújabbban azt kérték tőlük — írja —, hogy definiáljuk az „atom” szót. Nagy zavarban voltunk. Ha humorista lennénk, azt mondanám, hogy miután egy életet töltöttünk az atom tanulmányozásával, sejtelmünk sincs, hogy mi az valójában. Igaz, hogy egy kiváló fizikus néhány évvel ezelőtt pontos meghatározást adott az atomról: Az atom — mondotta — egyetlen rendszer. Ha ezt a választ adtuk volna akadémikus társainknak, nem tudom, nagyon tetszett volna-e nekik?”

Az atomelmélet mellett Broglie sokat foglalkozott a fény természetével is. Fényelméletével egész iskolát teremtett a francia fizikusok között. Elmélete azonban annyira matematikai természetű, hogy itt csak egy érdekes eszme-futatásat közöljük a fény és anyag viszonyáról: „A fény — írja Broglie — úgy nyilvánul meg előttünk, mint olyan dolog, ami anyaggá tud sűrűsödni, az anyag viszont képes fénné szétpárologni. Ha szabad futást engedünk képzeletünknek, feltehetjük, hogy az idő kezdetén, valamiféle isteni 'Fiat lux' másnapján, a fény, amely először egyedül volt a világon, lassankint előrehaladó sűrűsődéssel létrehozta azt az anyagi mindenséget, amelyet ma a fény segítségével szemlélhetünk. És lehet, hogy egy nap, amikor az idők beteljesednek, az univerzum újra visszanyeri eredeti tisztaságát: újra fénné sugárzódik szét.”

Louis de Broglie szívesen foglalkozott a fizika történetével és szellemes tanulmányokat írt nagy fizikusokról, különösen a franciákról. *Langevin*-ről írt meglehangú megemlékezése módot adott, hogy képet fessen azokról a nehéz évekről, amikor a német megszállás a franciák legjobbjai számára annyi szenvedést hozott. Langevin-t is letartóztatták, majd kényszer lakhelyet jelöltek ki számára. Vejét, Jacques *Solomon*-t, a sokat ígérő fiatal tudóst származása miatt kivégezték, Langevin lányát Németországba deportálták. Broglie is csak a jobb jövőben bizakodva tudta átvészelni a nehéz időket, miközben az Amerikából kapott adatok alapján a rövidhullámú rádiózást dolgozta fel, hogy a francia fizikusok közpészét akkori megkötöttségükben előmozdítsa.

Semmi sincs benne a tudós gögjéből. A Francia Akadémiában 1946 január 10-én tartott előadásából idézzük a következő szavakat: „Az erény minden formájának közös a forrása és a kötelességtudat lényegében mindig ugyanaz. Az egyszerű munkásnak hivatástudata, az alárendelt munkát végző embernek odaadása ugyanolyan természetű, mint a nagy tudós értelmi intakttsága és a nép hatalmas vezetőjének bölcs megfontoltsága; ahogyan a keskeny patakocskában csobogó víz is hasonló természetű, mint a széles medrében fenségesen tovahömpölygő hatalmas folyam.” (*Holenda Barnabás*)

AZ OLVASÓ NAPLÓJA. Rendkívül érdekes, alapos, sok szempontból valóban hézagpótló munka Gáldi Lászlónak az ismeretterjesztés és népszerűsítés szerény lepleben megjelent verstani műve, az *Ismerjük meg a versformákat*. Az utóbbi időkből ugyan, mint a bevezető is mondja, örvendetesen megzapordtak az ilyen jellegű munkák; Hegedűs Géza nagyon hasznos kézikönyve, *A költői mesterség* kivételével azonban többnyire kis példányszámban jelentek meg és jobbára csak a szakemberek és a téma iránt különösen érdeklődők körében váltak ismeretessékké, mint Horváth János, majd Vargyas Lajos és Szabédi László művei. Egy időben talán bizonyos elvi idegenkedés is mutatkozott a verstantól; pusztán formalisztikus stúdiumnak tekintették egyesek, és sajnos az iskolában sem adták meg a tanulóknak azokat az elemi verstani tudnivalókat, amelyek híján a vers teljes értéséhez és élvezéséhez éppenséggel nem könnyű eljutni. Ugyancsak a bevezetésből idézhetjük Gáldi László szavait: „...zenei vonatkozásban a formai mozzanatokra is gondosan felhívjuk a figyelmet, a költészettel kapcsolatban viszont a tartalmat oly magasra emeljük a mű 'külső' burka fölé, hogy emellett a formai problémák gyakran egészen elsikkadnak.” Ezen a bajon akar segíteni, ezt a hiányosságot akarja pótolni az *Ismerjük meg a versformákat*; „a versművészet tudatos élvezetét” kívánja előmozdítani, abból a nagyon helyes meggyőződésből indulva ki, „hogy nemcsak a mű alkotójának kell a tartalmat és a formát jórészt ösztönös módon összehangolnia s együttesen ható művészi egyensúlyba hoznia, hanem a mű élvezőjének is. A vers formájának alaposabb megismerése nem öncél, hanem a vers szerkezetén és zeneiségén át vezető út a költészet közvetlenebb átélése felé.” Sőt, tehetnének hozzá, a vers formájának alaposabb ismerete azok számára sem mellékes, akik verset írnak; lépten-nyomon tapasztalhatni ugyanis e téren elképesztő tudatlanságokat. A formai eljárások nemismeréséből eredő sejtéjt még a gyári termelésben is bűn; költészetünkben azonban furcsa módon mintha olykor egyenesen erénynek számítana a formai tudatlanság, s egyes bírálók szemében mintha eleve gyanús volna az olyan költő, akinek nem-

csak mondandója van, hanem „mesterségét” is érti. Gáldi László könyvét márcsak ezért is melegen ajánlhatjuk a versolvasóknak is, a kezdő (sajnos olykor a „haladó”) versíróknak is, de még egyes verssel foglalkozó, de a verset pusztán prózai mértékkel mérő bírálóknak is.

A verstan, természeténél fogva, bizonyos fokig sematizál; formákat, formai képleteket vizsgál, foglalja rendszerbe és lajstromba; — a vers azonban élő valami, és azt, ami élet, vajmi nehéz száraz preparátumokba kényszeríteni. Van például a verselésnek két nagy „birodalma”: az időmértékes meg a hangsúlyos; a verstanok, hagyományosan, korlátot vontak a kettő közé, s a hexameter például amabba, a magyar felező tizenkettest meg emebbe a csoportba sorolták. Elvileg ez teljesen rendben is van így; a problémák a gyakorlattal kezdődnek. Egyszer csak elénk bukkan egy hexameter, ahol a hosszú szótag helyett rövid, de hangsúlyos áll; vagy elénk kerül egy felező tizenkettes sor, például a *Buda halálában*, remekül metrizáltan, gyönyörű korijambikus lüktetéssel. „Joggal mondhatjuk tehát — olvassuk Gáldi Lászlónál —, hogy a hangsúly már az antik költészetben bizonyos szerephez jutott, s ezért nem is egészen helyes a hangsúlyos és időmértékes verselést egymással élesen szembeállítanunk: a két elnevezés inkább csak az egyes versrendszerek alapelvére utal, anélkül azonban, hogy más versalkotó tényezők teljesen háttérbe szorulnának.” Ez a fölismerés készítette rá Gáldi Lászlót arra, hogy amikor nem elvont versképlet ábrázolásáról, hanem egy-egy forma konkrét, élő megvalósulásáról, egy-egy strófa „lekottázásáról” van szó, a hosszúság és rövideg mellett a hangsúlyt is jelölje; „kottái” így az első szempillantásra bonyolultabbnak hatnak, ám ha meg szokjuk ezt a helyes jelölésmódot, az ábrázolást a hagyományosnál sokkal árnyaltosabbnak s a valóban élő vershez hívebbnek fogjuk találni.

Ez a mű egyik jelentős érdeme: nem merev, mert nem elvont formagyűjteményt, hanem élő formákat vizsgál. Rendszerezni, osztályozni természetesen kell, mert hiszen enélkül a verstan merő zűrzavar volna; de — hogy hasonlattal próbáljuk érzékeltetni a dolgot — ezen a Linné-rendszeren belül itt nem élettelen preparátumokat kapunk, hanem élő növényeket, élő gyökérrzettel, élő nedvekkel, híven ahhoz a „funkcionális” vers- és formaszemlélethez, amelynek Gáldi László nálunk alighanem első hirdetője és megfogalmazója volt. S éppen sággal nem véletlenül, mert hiszen ezt a szemléletet nem is annyira tudományos megfontolásokból, mint inkább talán személyes gyakorlatából és tapasztalatából szűrte le: mint költő és fordító, aki a formákat nemcsak „osztályozza”, hanem „gyakorolja”, éli, alkalmazza is.

A mű másik jelentős érdeme viszont éppen a széles tájékozottságú tudásra vall. Gáldi László, ha nem is elsősül, de az elsők egyikéül, hazai költői formakincsünket egyetemes távlatokban látja; egy-egy forma vándorútjának s vándorútja folyamán való alakulásának meglepően nagy távlatait tudja áttekinteni — valóban kelettől nyugatig s nyugattól keletig. S ugyanakkor kitűnően ismeri egy-egy forma és mérték irodalmunkban való életét s hagyományait is. Például idézhetjük erre a jambusi versünkről szóló fejezetét, mely rövid utalásaival is új és meggyőző cáfolata annak a még mindig élő hiedelemnek, hogy a jambus merőben friss jövevény nálunk, sőt egyenesen „magyarelles”. Nem is olyan régen egyesek valósággal anatómát mondtak volna rá, ki akarták volna tiltani verselésünkből; holott a magyar jambus jó néhány száz esztendő múltára tekinthet vissza, még akkor is, ha középkori-latin, úgynevezett ambróziánus, hangsúlyos változatának kódex-irodalmunkban található visszaadási kísérleteit figyelmen kívül hagyjuk. Szabolcsi Bence hívta föl például a figyelmet az 1651-es *Cantus Catholici* két énekére *Vers és dallam* című műve egy tanulmányában; mindkét énekben félreismerhetetlen, ha nem is mindvégig következetes a jambusi lüktetés. Érdemes ideznünk kiváló kutatónk szavait: „Meglepő az egésznek újszerűsége, az enjambement-től az asszonáncig, a laza és bontott ritmusig, de főleg a modern jambusig ívelő, öntudatos merevsége a formában, a kifejezőeszközökben. Valóban újra meg újra olyan fordulatok, legalább félsorok, melyek a régi magyar jambust a legújabbhoz, a huszadik századbelihez közelítik... A jambus nyilván nem idegen többé a magyar ritmusérvéktől; megkezdődött hazai birtokbavételének az a sokszínű, sokszálú folyamata, melynek legbelsőbb és legmeggyőzőbb rajzát legutóbb Horváth János kutatásainak köszönhetjük.”

Az a „modern”. szótag-hosszúságot hangsúllyal helyettesítő, lazább, „magyarosabb” kezeléssel jambus tehát, amelyet — Sík Sándor figyelmeztetése nyomán — mint Kiss József Adyt-előző verselési újdonságát tartottunk számon, két és fél századdal előbb is fölbukkan: hangsúly és mérték e „birkózása”. vagy inkább talán testvérisége tehát kezdettől fogva jellemzi a jambus hazai útját. Ráday, nyugateurópai verselésünk „atyja” támaszkodhatott már hagyományokra is — kérdés, ismerte-e e hagyományokat; mindenesetre mikor jambusi verset írt, ő is „lazán” kezelte e formát, sűrűn vegyítve a sorban a jambust spondeussal. „Gyakran olvashatjuk — írja Gáldi László —, hogy Ráday jóformán tiszta jambusokat követelt... Ha azonban Ráday verseit közelebbről megvizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy bizony nála is a tiszta jambusi sorok igen ritkák; az „eszményi képlet” rendszerint csupán a sormetszet előtt és főleg a sor végén érvényesül.” Az a bizonyos „tiszta jambus”, amely nem mindig jogtalanul hat kissé erőltetettnek magyar fül számára, korántsem vele kezdődik, hanem, mint Gáldi László mondja, Kazinczyval — és nyilván párhuzamos az ő törekvésével — általában a „fentebb” nyelvre, köznyelvitől eltérő költőiség-re; s a „költőiség” élményének, fölfogásának azzal a válfajával jár együtt, amely őt is, Kölcseyt is, Bajzát is, Szemerét is jellemzi, s amellyel aztán Petőfi számolt le. — S ha már a jambusnál tartunk: semmiképpen sem tudnám elfogadni, hogy a 17—18. századi dalköltésünkben érvényesülő hatások példájaként Gáldi Lászlónál fölhozott két sor Pálóczi Horváth Ádám énekgyűjteményéből „nyilvánvalóan franciás alexandrin”. Esetleg annak volna vehető, ha a sorpár csak magában állna; ám ha versbeli összefüggésében nézzük, semmiképp sem az. A Horváth-féle *Ötödélszáz énekek* 132. darabja ez a „Téli rózsza” című kedves kis dal; egyetlen strófa, s így szól:

Ritka kertben találsz télben kinyílt virágot,
 Vagy zöldellő kedves kellő pálmafa-ágot.
 De im! mely nagy szerencse!
 Bár akarki tekintse,
 Nálam vagyon Istenemnek egy drága kincse.

Gáldi László így bontja a kérdéses első két sort: „Ritka kertben találsz / télben kinyílt virágot”; holott már a belső rímek is nyilván sugallják, kivált a második sor „tiszta” rímei, a következő ritmizálást:

Ritka kertben / találsz télben / kinyílt virágot,
 Vagy zöldelő / kedves kellő / pálmafa-ágot;

tehát nem 6/7 osztású alexandrinussal állunk szemben, hanem 4/4/5 osztású sorral, amiről a dallam ugyancsak Horváth gyűjteményében látható kottája is nyomban meggyőz.

Külön fejezet szól a könyvben a rímről, finom versértésre valló záró fejezettel „a rím hangulatáról”; külön fejezet a versszakról, amivel általában igen futtában szoktak foglalkozni, ha egyáltalán foglalkoznak, pedig a téma, első-sorban történeti szempontból, egyáltalán nem érdektelen; végül külön fejezet foglalkozik a magyar verstanok mostoha-gyermekeivel, a szabadverssel. *Nyelv és vers* a címe a záró fejezetnek, mely hang és vers, szó és vers, mondat és vers néhány kérdésére mutat rá. Az utóbbiban az átvonás, enjambement és a Horváth János által alaposan elemzett úgynevezett „közöls” jelenségéről szól; szó és vers kapcsolatánál pedig a „rendkívüli”, „költői” szóalakokról, meg a „költői szöfejtésről”, egy régi példát idézve, Csáti Demeter Pannónia megvételeiről, meg egy újat, József Attila *Vigaszát*. Idézhetnénk egy érdekes harmadikat is, egyben annak illusztrálására, milyen pompás építmények születhetnek, ha „az ihlet mágiája összevillantja a költő képzeletében a két azonos hangzású, de egymással történelmileg össze nem függő szótövet”, vagy a játékos, esetleg naív népi etimologizálás valamilyen kuriózumát. Erdélyi József *Halevők* című „hitregéjére” gondolunk, melyben a halál — hal-áll szöfejtő szójátéka egész költői mítoszt teremt, s az ihlet kalevalai forrású, sokszor ősielemi sodrában ilyen remek szakaszokat vet föl:

Én kerestem és találtam
 halnak nevét a halálban,
 hal állát a halál-névben,

mint magzatot anyaméhben.
Mint egy bűvár a tengerbe,
merültem én az emberbe,
aki vagyok önmagamba,
életembe, halálomba...

Túlságosan elnyújtaná ezt az ismertetést, ha külön fölhívnanék a figyelmet Gáldi László valamennyi mintaszerű verselemzésére; éppen csak utalhatunk, példaként, Kassák Lajos és vele párhuzamosan a fiatal Illyés Gyula szabadvers-ritmusának kitűnő taglalására (és csak sajnálhatjuk, hogy — talán a terjedelem korlátozott volta miatt — nem kerülhetett sor Füst Milán rendkívül érdekes, és alighanem Illyésre sem hatástalan szabadversének vizsgálatára); vagy azokra a találó megjegyzésekre, melyeket Fodor József rövid szavakat kereső és kedvelő verseléséről ejt.

Fodor, Kassák, Illyés, Weöres, Jankovich: a ma élő költők példái épp úgy megtalálhatók a könyvben, mint az Adyból, József Attilából, Babitsból, Kosztolányiból, vagy mint a „klasszikusokból”, Aranyból, Petőfiből, Vörösmartyóból, s a régebbi irodalomból vettek. Ez a legjobb értelemben vett „aktualitás”, meg a verselemeknek, ritmusnak, sornak, strofának, rímnek mindig funkciójukban való vizsgálata egyaránt mutatja, hogy ezt a rendkívül hasznos és jó kézikönyvet olyan ember írta, aki nemcsak tudományát érti, nemcsak annak legmodernebb szempontjait képviseli, hanem költészetünk élő áramában is teljes szívvel benne él.

Gáldi László említi könyve bevezetésében, hogy egyszer egy pedagógus barátja Arany felező tizenkettéseit Zrínyi-versnek nevezte. „Mikor figyelmeztetnem elnevezésének vitatható voltára — hiszen Zrínyi verse az általában két egyenlő félre bomló tizenkettősnek csupán egyik, másféle metszeteket (7,5 és 5,7) megengedő változata” — az illető az irodalomtörténeti hagyományra hivatkozott. Nos, a pedagógus nyilván tévedett: Arany tizenkettesei nem Zrínyi-sorok. De vajon igaza van-e Gáldi Lászlónak, amikor azt mondja, hogy Zrínyi verse csak egyik változata a felező tizenkettősnek?

Sokat írtak már Zrínyi verseléséről, Ráday Gedeontól kezdve Horváth Jánosig. Volt, aki azt állította, hogy olyan tizenkettes ez, amelyben a sormetszet még nem került végleges helyére, a hatodik szótag után; csak hogy már Zrínyit megelőzőleg vannak bőven példánk arra, hogy a metszet igenis „végleges” helyén van. Idéztek osztatlan, cezurátlan dallamú tizenkettést: talán ez, vagy ilyesféle zengett volna Zrínyi fülében? Vagy a 6/6 tagolást helyettesítheti az olyan 7/5 osztás, melyben az első, hét szótagú felsor 4/3-ra bomlik, ahogy Horváth János állapította meg *Vitás verstani kérdések* című munkájának Zrínyi sorfajáról szóló tanulmányában?

Legújabbán Képes Géza vizsgálta meg Zrínyi verselését. Bő példatarral igazolva azt állítja, hogy Zrínyi sorára túlnyomórészt a 3/3, 3/3 tagolás jellemző; de ugyanilyen jellemző ez a tagolás annak a horvát Karnaruticsnak a ritmikájára is, akinek Zrínyi köztudomásúlag oly sokat köszönhet, s akitől Mátyásról szóló művében idéz is pár sort. Karnarutics párosrímű tizenkettésekben írta a maga Szigetvár elesteről szóló eposzát, de e tizenkettéseknek belső, felsorontinti metszetrímük is van. Nos, amit eddig senki sem vett észre: Képes Géza Zrínyi számos sorában ugyanezt a felsorontint való metszetrímeléssel fedezte föl. Példáiból és fejtegetéseiből nemcsak az derül ki, hogy Zrínyi egyáltalán nem verselt olyan „rosszul”, mint ahogy mondani szokták, hanem „a legfinomabb verstani hatásokat tökéletesen ismeri és ezekből mindent a maga helyén alkalmaz” (például az alliterációt); de gyanítható az is, hogy sora valóban Zrínyi-sor, s nem is akart a közkeletű magyar felező tizenkettes formájában írni; legalábbis a *Szigeti Veszedelmet* nem abban írta — mert egyéb, kisebb lírai versei hibátlan felező tizenkettések. „Zrínyi Péter, horvát néven Petar Zrinski, mint tudjuk, lefordította, vagy pontosabban mondva átköltötte a Zrínyiaszt — írja Képes Géza *Zrínyi Miklós verselése* című tanulmányában. — Péter átköltését később alaposan átdolgozta — ez a második átdolgozás már következetesen sormetszet-rímekeket használ, négyssarkosokat, mint amilyenek a

sorvégi rímek is. Én ebben is egyik bizonyítékát látom annak, hogy Miklós metszet-rímelése tudatos. A két testvér nyilván tüzetesen és többször is meg-tárgyalta a fordítás munkáját, s úgy képezem el, hogy Miklós pontosan kö-zölte öccsével verstanai törekvéseit...

Tizenkettes tehát ez a Zrínyi-sor, de nem szükségszerűen 6/6 tagolású, hanem — Horváth János fejtegetései szerint — „szabályos” benne a 7/5 is; a félsorok uralkodó tagolása a 3/3, mint Képes Géza bizonyítja, s ebben Zrínyi példája Karnarutics volt, éppúgy, mint a sorközök rímeltetésében, mégpedig ott is, ahol az első félsor nem 6, hanem 7 szótagos. Mindezek alapján aligha önkényes dolog, ha a közkeletű felező tizenkettestől elkülönítve Zrínyi-sorként tartjuk számon.

Ezekben az összefüggésekben tekintve Zrínyi egész metrikája abban a sa-játos, délnyugat-vidéki horvát-magyar „kultúrkörbe” tartoznék, ahová maga a Zrínyi-család is, és ahonnet talán a *Zrínyiasz* egész koncepciója is kisarjadt. Hadd ismételjem meg ezzel kapcsolatban, amit annak idején ugyancsak ebben az olvasó-naplóban kockáztattam meg, amikor Kiss Károly *Zrínyi-énekek* cí-mű gyűjteményében — és fordításában — Karnarutics műve magyarul meg-jelent. Mickiewiczre hivatkoztam, aki igen elgondolkodtató megállapításokat tett a múlt század derekán a délszláv hősi énekek szelleméről, abban az elő-adás-sorozatban, melyet Párizsban a szláv irodalmakról tartott. Azt mondta, hogy ezt a költészetet az önfeláldozás lelkiülete ihleti; hogy jellegzetes módon nem győzelmek, hanem sorozatos vereségek hősi epikája; hogy e költemények a győzelmet az égbe helyezik, a földön a hősek csak az a földadata, hogy hír-névet kivívja, helytállva az eleve kilátástalan, mert legyőzhetetlen túlerővel szembeni harcban; nem is a siker reményében küzd, hanem Isten nevében, becsületből, hitből, haláláig. Nem a mi *Zrínyiaszunk* „ideológiája” is ez? S ha ennek az ideológiának a forrásait keressük, nem az a legtermészetesebb, ha a Zrínyi-család „horvát-magyar” szellemében keressük? Nem a törökkel szemben élet-halál harcát vívó horvát-magyar közösségnek, s e közösség ve-zető családjának, a Zrínyieknek a szellemisége sűrűsödik a világirodalmi mű-veltségű Zrínyi Miklós tolla alatt monumentális hőskölteménnyé; s ennek egy-egy képzőművészeti analógiákkal magyarázott „barokk” vonása voltaképpen nem e „helyi valóság” művészi ábrázolása-e?

Az, hogy Zrínyi *formában* is ebbe a közösségbe kapcsolódik, mint ahogyan Képes Géza kimutatta, csak még jobban aláhúzza számomra ezeket a kérdé-seket, és csak még jobban megerősít ezekben a sejtésekben (Rónay György)

SZÍNHÁZI KRÓNIKA. Szép, tanulságos és hivatásához illő feladatot vál-talt a Nemzeti Színház Sophokles: „Oedipus király”-ának felújításával. (De vajon miért Oedipus és nem Oidipus, ahogyan Babits az 1950-es Franklin-kiadás tanúsága szerint, helyesen írta?)

Sophokles, ennek a komor és izgalmas drámának írója nemcsak az antik görög irodalom legnagyobb alakja, de a klasszikus görögség legjellegzetesebb képviselője is. Kr. e. 496-tól 406-ig élt, működése tehát Athén legvirágzóbb időszakára, a perikleusi korra esett. Kevés írónak jutott osztályrészül annyi dicsőség, mint neki. Tizennyolcszor nyerte el a Dionysos ünnepek alkalmából rendezett drámaversenyek első díját és minden más alkalommal a második lett. Az „Antigone” kirobbanó sikere után (Kr. e. 441) a samosi hadjárat stratégijává választották, halála után pedig bevonult a félistenek táborába, heros-ként oltáron is tisztelték.

És íme, az „Oedipus király”, közel két és fél évezreddel megírása után, a Nemzeti Színház színpadán még mindig hatalmas siker. A közönség az egy-folytában játszott darab végén nem rohan a ruhatárba, a helyén marad és üte-mesen tapsol a színészeknek, az érzékenyebb lelkek a szemüket törölgetik. Van ebben a sikerben valami megilletődésre készítő, hiszen látszólag az emberi szellem kincseinek örökértékű volta mellett tanúskodik. De van benne ugyan-akkor jócskán elgondolkodtató is. Olyannyira, hogy felvetődik a kérdés: sza-bad-e egyáltalán a görög klasszikusokat a modern színpad szcenikai eszközeivel és lehetőségeivel színrehozni. Mert a mai néző, aki a színészek szuggesztív játékának hatása alatt végig izgulta ezt az ókori szabályos bűnügyi történe-tet, otthon, ha visszagondol, akarva nem akarva rá kell hogy döbbenjen, hogy

voltaképpen egy a mi erkölcsi felfogásunk szerint felháborító és abszurd történetnek volt szem- és fültanúja. Hiszen mindabban, amiért Oedipus oly borzalmasan bűnhődik (saját kezüleg vakítja meg, majd számúzi önmagát), ő valójában nem bűnös. Önvédelemből megölt egy férfit, akiről nem tudta, hogy az apja, Laios király, majd feleségül vette a meghalt király özvegyét Iokasztét, akiről nem tudta, hogy tulajdon édesanyja. (Szülei még csecsemőkorában kitétték a vadállatok martalékául és csak egy pásztor jószívűségének köszönhetette, hogy életben maradt.) Oedipus mégis büntudatot érez és hajlandó vállalni a bűn jóvátételét is, hogy városa fölül elhárítsa az istenek szörnyű ítéletét, amely a vérfertőző és gyilkos bűn miatt sújtja. Tegyük hozzá, hogy szülei azért akartak megszabadulni tulajdon gyermeküktől, mert mindezt a sok szörnyűséget már akkor megjósolták fölöle. Hajmeresztő történet (mint a legtöbb görög tragédia), ami ellen minden idegszálunk tiltakozik, illetve tiltakoznék, ha jogunk lenne feltételezni, hogy Sophokles valamiféle reális emberi konfliktust akart ábrázolni, mint a modern drámaírók. (Ebben az értelemben a modernek közé számítva Lope de Vegát vagy Shakespearet is.) Csakhogy erről szó sincs. Amit Sophokles ábrázolni akart, az az isteni rend konfliktusa az emberek világával, amely konfliktusban, a görögök hite szerint, szükségképpen bukás vár minden olyan emberi törekvésre, magatartásra, amely szembeesegül az istenek akaratával, akár szándékos ez a szembeesegülés, akár nem. Így hitték ezt a görögök és e vallásos hitük kifejezése volt lényegében a görög drámairodalom. Legalábbis abban a korban még, amikor Sophokles élt és írt. Hogyan is mondja Herakles a Trójába indulóknak, Sophokles egy másik drámájában a Philoktetésben: „Féltétek az isteneket — Csak ez legyen szent puszító portyátokon — Ez a fő, minden más mellékes Zeus előtt.” Akkoriban az egész görög életet át- meg átjárta még ez a mélyen vallásos szellem. A mitológia számukra nem azoknak a frivol történeteknek füzére volt, amelyekre a XIX. században operetteket komponáltak, hanem valóságos szent történet, az istenek állandó belépése és beavatkozása az emberi történésekbe. És nem azért építették azt a sok templomot, hogy önmaguknak és a késő utókor turistáinak esztétikai gyönyörűséget szerezzenek, hanem azért, mert valóban hitték ezekben az istenekben, tisztelték őket és naponta áldozatokat mutattak be nekik. Sophokles korában az egész görög művészet lényegében még szakrális művészet volt. Ugyanúgy, mint a középkorban, s ezt minden bizonnyal jobban érezték azok a másoló szerzetesek, akiknek jóvoltából a klasszikus görög tragédiák ránk maradtak, mint a későbbi profán korok emberei.

Később persze elvilágiasodott a görög irodalom ugyanúgy, mint ahogy a középkori misztérium játékokból is kialakult a profán színház. Sophokles idejében azonban, a dráma még az istentisztelet egyik megnyilvánulási formája volt. A színház ott állt (ma is ott áll még) az Akropolisz szent hegyének oldalában, és a tragédiákat az év legnagyobb vallásos ünnepének, a Dionysziáknak, harmadik napján adták elő. Az előadás nem pergett olyan gyorsan, mint a modern színpadon, mert a dialógusokat lépten-nyomon megszakították a kórus hosszan elnyújtott — feltehetően neumás — énekei.

Mindennek tudatában, joggal vetődik fel a kérdés: hogyan kell vagy lehet napjainkban egy klasszikus görög tragédiát előadni? A művészi alkotásnak éppoly lényeges eleme a forma, mint a tartalom és nem lehet a formát meghamisítani anélkül, hogy a tartalmat is el ne torzítanánk. Sophokles tragédiáinak formájához, a megírás módján túl, kétségkívül hozzátartozott az is, ahogyan a görögök előadták. (Beleértve az álarcot és koturnust is, amelyek éppen azt hangsúlyozták, hogy nem egyszerűen emberi, hanem már az istenivel érintkező szintű cselekménynek vagyunk szemtanúi.) Persze ma nehéz elképzelni egy ilyen eredeti hitelességű előadást, hiszen nem ismerjük annak egyik lényeges elemét, a zenét és az énekek dallamát, no meg az álarcok miatt is. (Bár a bábszínházak új virágzásának idején az álarc talán nem is olyan elképzelhetetlen.) De azért modern értelemben vett, profán, naturalista színdarabot sem csinálhatunk ezekből az eredendően kultikus játékokból, ahogy azt a Nemzeti Színház megkísérelte. Ne tévesszen meg az, hogy Sophoklesnél gyakran találkozzunk élethű, hiteles figurákkal. Ő a mitológiai történetet készen kapta, de sokkal jobb író volt annál, semhogy ellen tudott volna állni a kísértésnek, hogy alakjait, amennyire csak tehette, a valósághoz hiven ábrázolja. Ugyanakkor

azonban tudatában volt annak, hogy művei kultikus, szakrális rendeltetésűek, és ehhez alkalmazkodott a megírásuknál.

Ezt kellene figyelembe venni Sophokles mai előadásánál. Ha nem is ismerjük az eredeti zenei anyagot, a kórust nyugodtan énekeltethetnénk. Nyilván nem egy zeneszerző vállalkozna rá boldogan, hogy a szövegek dallamát újra komponálja. A Nemzeti Színház Oedipus előadásában történik ugyan erre egy nagyon szerény kísérlet. Ugyanakkor azonban zavaró stílusterést látunk. Az egyéni szereplők naturalisztikus mezben úgy mozognak, beszélnek, mint egy realista drámában. A kórus maszkja viszont teljesen stilizált. Ez még elfogadható lenne, ha ez a kórus, mint Sophoklesnél, megállna egy helyen, a kiemelt pódiumon és onnan töltene be a rezonőr szerepét (mégha Sophokles Aischyloszal szemben be is kapcsolja már a cselekménybe a kórusvezetőt). Major Tamás azonban, nem tudván parancsolni színészi temperamentumának, úgy járkel, szaval, gesztikulál ebben a maszkban a színpadon, mintha valóságos szereplő lenne. Szinte csodálkozunk rajta, hogy a naturalisztikus szereplők egyike sem kérdezi meg tőle, hogy miféle maskarába bújt. A hiba persze nem a kórus stilizáltágában, hanem az egyéni szereplők túlságosan naturalista, csak emberi formájú színpadra állításában van. Ezáltal ugyanis éppen az a szakrális, ünnepélyes pátosz megy veszendőbe, ami a sophokleszi tragédiának legfőbb jellemzője és aminek visszaadására a mai előadásnak is elsősorban kellene törekednie. Stilizáltabb, ünnepélyesebb jelmezekkel, egyszerűbb, mértékertőbb, fenköltebb szavallással és játékkal. Lehet, hogy ezáltal esetleg veszendőbe menne az a közvetlen emberi kapcsolat, ami így a színészek szuggesztív játéknak eredményeképpen az egyes szereplőkkel létrejön. Ezért azonban nem kár, mert ez a kapcsolat nem mélyebb és igazabb, mint amelyet egy grand guignol szereplőivel is meg tudunk teremteni, ha jó színészek játsszák. Kapcsolatba kerülneik viszont azzal a görög szellemiséggel, amelyet sok tekintetben vallunk elődünknek és tanítónknak és amely ezeket a halhatatlan remekműveket létrehozta.

A Madách Színház ujdonsága Tennessee Williams: „A vágy villamosa” című drámája. Az évad egyik legmegindítóbb, legelgondolkodtatóbb, legemlékezetesebb színházi estéjét köszönhetjük ennek az érzékeny, nagyon humánus költőnek és írónak, valamint a vele a legapróbb rezdülésekig konzzenziális szereplőgardának.

Tennessee Williams darabjában, szinte mondatról mondatra nyomon követhetjük és tetten érhetjük a költőt, hogy miként válik tolla alatt egyetemes érvényűvé a látszólag egyedi, sőt különleges eset és hogy miként válik általa maga a költő népének és minden embernek tanítójává.

Két ihletforrást kell figyelembe vennünk, ha ennek a ma 48 éves írónak darabját elemezni akarjuk. Az egyik ifjúkori emlékei. Tennessee Williams (eredeti nevén Thomas Lainer Williams) az amerikai Mississipp-i államban született. Ott nőtt fel az Egyesült Államok déli vidékein, személyes tapasztalatból ismeri New Orleans sikátorait, ezt a színes, kavargó világot, ahol francia, spanyol, lengyel bevándoroltak és az egykori néger rabszolgák leszármazottai együtt izzanak, nemcsak a szubtrópusi napsütésben, de az amerikai „to make money” (pénzt csinálni) életforma könyörtelen köhójában is. Belőlük alakul ki az a jellegzetes amerikai embertípus, aki a külső, technikai civilizáltság terén jóval előbbre van mint lelki, szellemi kultúrában és aki az autók, a rádiók és hűtőszekrények között is megmaradt barbárnak, kiméletlen, ösztönös vadembernek. Tennessee Williams saját bevallása szerint nagyon sokat szenvedett fiatalkorában ettől az életformától és ettől az embertípustól is ezért tér vissza hozzájuk minduntalan műveiben, az elriasztás és javítás szándékával.

Az író másik ihletforrása a freudi és a nyomában kialakult (és Amerikában különös előszeretettel kultivált) mélypszichológia, amelynek révén vitathatatlanul nagyon sok újat tudunk meg az emberről, az ember ösztönéletéről és lelkének tudatalatti világáról. És ha az újabb lélektani irányzatok el is vetik már Freud pánszekszualizmusát, aziránt ma már aligha lehet kétség, hogy a nemek vonzódásánál egy olyan bonyolult és elemi erejű ösztönjelenséggel állunk szemben, amelyben nem lehet többé a polgári prudériává torzult erkölcs (legtöbbször álerkölc) kategóriáival eligazodni. A mai írónak, aki művészet-

nek anyagául az embert választotta, természetesen figyelembe kell vennie ezeket az emberről szóló új ismereteket és Williams láthatóan járatos ebben az ismeretanyagban.

Két leánytestvér sorsa elevenedik meg „A vágy villamosá”-ban. Blanche és Stella egy elszegényedett francia ültetvényes család utolsó élő leszármazottai. Az egykori vagyon elűszott. Mint Blanche sógorának elmondja, évszázadokra nyúlnak vissza az iratok, amelyek azt tanúsítják, hogy „könyvelmű nagypapánk és apánk, nagybátyáink és bátyáink hogyan vesztegették el tagról tagra a földet hősi szerzetéseikkel — hogy kereken kimondjam!” Ezzel a mondattal adja meg az író a két nőalak egyéniségének kulcsát. Vagyon helyett túlfűtött temperamentumot örökölték ősiektől és Tennessee Williams a mélylélektan módszerével vizsgálja meg, hogy — e tudomány nyelvén szólva — hogyan éltek ki, illetve szublimálják ezt az erős ösztönadottságot.

Stella, a fiatalabbik már régebben elszökött hazulról, férjhez ment egy lengyel származású fiatalemberhez Stanley Kowalskyhoz, aki az egyik new-orleansi gyárnak ügynököl. Nyers, faragatlan, erőszakos fickó ez a Stanley. Az egyetlen megható benne rajongó szeretete Stella iránt, amelyben az elkényeztetett gyermek önző akaratossága keveredik a férfi vad érzékiségével. Ezen a kapcsolatukon kívül nem is érdeklődik más, csak még a teke, meg a póker. (Barátaival szokott együtt játszani, rendszerint durva jelenetek és nagy ivászat kíséretében.) Stella, aki szintén nagyon szereti Stanley-t, fenntartás nélkül belesimult ebbe az alig több, mint vegetatív életformába. Ilyen körülmények között jelenik meg náluk az idősebb nővér, Blanche, akinek sokszorosan hájtörött életében Stelláék otthona az utolsó menedéket jelentené, ha egyénisége nem lenne szinte tökéletes ellentét Stella környezetének. Blanche egyetlen végzett, tanárnő, a kultúra, a műveltség, a lelki finomság képviselője, ugyanakkor a szekszuális erkölcs szempontjából az élete több, mint kifogásalható. Még egészen fiatal korában botrányba, majd halálos tragédiába fulladt naiv rajongásból megkötött házassága és ez gyógyíthatatlan sebet ejtett lelkén, elültette benne a tudathasadás csíráit. Folyton a szépre, a nemesre vágyva és azoknak illúziójában élve, úgy sodródott férfitől férjhez, hogy az már a moralisanitá-vel egyenértékű.

Maga a darab voltaképpen Stanley és Blanche párharca. Mindkettő azonnal megérzi a másikban az idegesítő ellentétet, ami akkor válik robbanásig feszültté, amikor Stanley az egyik duhaj éjszakai pókerparti után megveri a kisbabát váró feleségét. A szörnyű eset annyira felzaklatja Blanchet, hogy másnap, mikor hűgával megbeszéli a történeteket, nyíltan elmondja véleményét Stanley-ről, s ez valójában magának az írónak súlyos vádirata egy egész életforma ellen. Azt mondja Blanche: „Úgy cselekszik, mint egy állat, állati szokásai vannak. Úgy eszik, úgy mozog, mint egy állat. Van benne valami alacsonyrendű, valami, ami még nincs emberi fokon! Igen, valami majomszerű van benne, mint azokon a képeken, amelyeket antropológiai tankönyvekben láttam. Ezer és ezer év ment el mellette és ő — Stanley Kowalsky — itt maradt a kőkorszakból! Amint hazahozza a nyershúst az őserdei mészárlásból! És te — te itt ülsz — és várod őt. Talán leüt, talán csak morog és megcsókol! Azaz, ha a csók egyáltalán már fel volna találva! Leszáll az éj és összeülnek más majmok a barlang szájában, mind morog, mint ő, mind zabál és csámcsog és terpeszkedik! Ez a pókereste — ahogy te hívod —, ez egy majomest! Valamelyik felmordul, a másik odakap és már folyik a verekedés! Istenem! Taián mi még mindannyian messze vagyunk attól, hogy Isten képmsái legyünk, de Stella, hugocskám, hát valami fejlődés csak történt azóta! Olyasmí, mint művészet, költészet, zene, ilyenféle új fények tűntek fel azóta! Bizonyos emberekben gyengébb érzelmek kezdtek kibontakozni! Ezt nekünk gyarapítanunk kell! Ragaszkodnunk kell ehhez, magasra kell tartani a zászlót! Bármiféle megünni is ebben a sötét menetelésben... kérlek, ne maradj hátra az állatokkal!”

Stanley kihallgatta ezt a beszélgetést és most már elhatározza, hogy cselekszik. Kinyomozza Blanche züllött múltját, leleplezi őt nemcsak Stella, hanem Mitch előtt is. Ez egy derék esztergályos munkás, Stanley gyári kollégája és egykori katonatársa, aki feleségül akarta venni Blanchet, de most elfordul

tőle. Blanche most már tudja, hogy végleg elveszett. Eddig is úgy érezte, hogy védelemért futkos egyik embertől a másikhoz, de most bezárult előtte az utolsó hasadék is „a világ köszikláján”, amelyről azt remélte, hogy elbújhat benne. Még csak az hiányzott, hogy Stanley brutálisan legázolja őt, éppen azon az éjszakán, amikor feleségét a szülőkórházba vitték, és Blancheon elhatalmasodik a tudathasadás, elborul az elméje és tébolydába viszik.

Ezzel a komor akkorddal végződik a fojtó, levegőjű történet, amelyet Tennessee Williams tárgyilagos hűséggel pereget le előttünk. Nem foglal állást a konfliktusban és a nézőt sem kényszeríti állásfoglalásra. Megelégszik azzal, hogy kísérteties valóságossággal megmutassa ezt a kietlen világot, amelyből látszólag nincs kiút. De sajtóságot módon, darabjának nincs pesszimista kicsengése. Talán annak következménye ez, hogy a sok durvaság és ösztönéleti zabolátlanság mögül is lépten-nyomon felcsendül a humánus hangja. A legtöbbszor nem is tudatos vágyódás valami igazabb, emberibb után. Leginkább Blanche ad ennek hangot. Nem mintha a szerző különösebben rokonszenvezne vele. De talán figyelmeztetni akar az egyoldalúság veszélyeire. A darab vége felé azt mondja Blanche: „... vannak megbocsájthatatlan dolgok. Az előre megfontolt kegyetlenség megbocsájthatatlan. Ez szerintem az egyetlen megbocsájthatatlan bűn, én ezt soha, soha nem követtem el.” Komoly tanulság mindenki számára, hogy milyen hiba lenne az erkölcsöt kizárólag a szekszuális erkölccsel azonosítani. Mennyi minden van még azonkívül, amivel véthetünk a szeretet egyetemes parancsa ellen.

Kíméletlen tükör, amelyet Tennessee Williams elsősorban honfitársai, de minden más ember elé is odatart. S az általa mutatott kép kegyetlen élességét csak az a finom költészet enyhíti, amely mint a pára járja át az egész művet, a verizmus és naturalizmus talajáról egy magasabb régióba emelve a hétköznapi történetet.

A Madách Színháznak Vámos László rendező által irányított nagyszerű kvartettje: Tolnay Klári, Vass Éva, Avar István és Pécsi Sándor, mint már az elején említettük, a legapróbb árnyalatokig hűséges tolmácsolója a költőnek, akinek művét Czimer József hibátlanul szólaltatta meg magyarul. Ránky György zenéje is a szerző szándékaihoz simul. Igaz, szép művészettel találkozunk. (Doromby Károly)

KÉPZŐMŰVÉSZET. Braque 80 éves. Georges Braque — akiről joggal írta Passuth László (az *Élet és Irodalom* 1962 január 6-i számában), hogy „a franciák Picasso mellett őt tartják legnagyobb mesterüknek” — május 13-án tölti be 80. esztendejét. Argentúneiban született, tehető polgárcsalád gyermekeként, 1882-ben. (Az *Éber-féle Művészeti Lexikon* és a *Barát—Éber—Takács-féle Művészettörténet* 1881-es adata téves.) Braque — Apollinaire s Picasso oldalán — vezető képviselője volt az első világháború előtti művészeti forradalmaknak. „Fauve”-korszakát felváltó kubista képeinek barnás, tompazöld színei — Gauguin, Van Gogh, Matisse vakító, heves színvilága után — feltűnést keltettek; munkáin később egyre nagyobb szerephez juttatja a nagy koloristák által annyira szeretett szürke, söt fekete színt, amelyről Renoir azt mondotta: „A színek királynője mégis a fekete...” „Papiers collés”-i, ragasztott képei a maguk idejében ugyancsak sok értelmiséget váltottak ki — ma már jól látjuk, hogy „ez a technikai ötletesség igen komoly célzatú” (Kállai Ernő), a művészet formakincsét gazdagító tett volt.

Németh Lajos Braque művészete egyik fő sajátosságának s értékének azt tekintí, hogy a mester „nem szakad el teljesen a képzőművészet élvezredes tradíciójától, az új esztétikai szabályokba a klasszikus művészet szellemét olvasztja”. Valóban így van ez. Klasszikus vonás Braque-ban művészetének vég-sőkig érlelt szinkultúrája, műveinek apollói kiegyensúlyozottsága, formatisztelete, fegyelmeltsége, intellektuális ellenőrzöttsége — nemhiába tűnt fel már Apollinaire-nek is a „józan ész” Braque kubista alkotásaiban. Klasszikus örökség kompozícióinak — női alakok, dieppei sziklák, bárkák, madarak, műtermi részletek, csendéletek (közöttük a *Vanitas*, koponyával, fészülettel és rózsafüzérrel) — zenei ritmusa. (Két képének címe is utal J. S. Bach-ra: a *Bach-ária* és a *Hódolat Bachnak.*) Klasszikus hajlandósága nyilvánul meg abban is,

hogy az avantgardista művész feleleveníti a renaissanceban, rokokóban és biedermeierben annyira kedvelt kerek és tojásdad képformát. Kállai Ernő egy nagy svájci magángyűjteményben egymás mellett láthatta Picasso és Braque munkáit, s módjában volt párhuzamot vonni az együtt indult két művész műveinek másnemű szellemisége között. Picasso víziós, dionizoszi alkotásai a lélek örvénylő, félelmetes mélyvilágát hozzák napvilágra, Braque nemesveretű, gyengédérzésű visznaí viszont már a szellemnek az animális erők feletti győzelmet sugallják.

Braque is — mint általában e nagy nemzedék tagjai — igen sokoldalú. Rouault-val, Derain-nel, Matisse-szal, Gris-vel együtt színpadképeket és jelmezeket tervezett a Gyagilev-féle orosz balettegyüttes számára, Jouve: Tartuffe-felújításának is tőle valók a díszletei, illusztrátor (*Hésziódosz: Theogónia*, a tibeti misztikus gondolkodó, *Milarépa* elmékedései, René Char és Tzara versei), szobrász és író. S arról se feledkezzünk meg, hogy üvegablakokat tervezett Varengeville kisváros katolikus temploma számára.

Braque különleges tekintélyt élvező mester. Költészetét *Éluard* versben ünnepelte (ezt mi magyarok *Rónay* György fordításában élvezhetjük), monografusai között *Jean Paulhan*-t, *Pierre Reverdy*-t és *Jean Cassou*-t is ott találjuk. A francia posta az elmúlt hónapokban bélyegen reprodukálta Braque egy madaras festményét, s — élő festőt először ért ez a megtiszteltetés — a Louvrebán rendezték meg ez év telén munkáinak gyűjteményes kiállítását. (Különbén a Louvre-ról már korábban is volt kapcsolata: tíz évvel ezelőtt megbízták őt a „II. Henrik-terem” mennyezetképének elkészítésével.)

Hatása a magyar szellemi életre is jelentős. Czöbel Bélával való baráti kapcsolata több, mint fél évszázados; tudjuk, hogy *Egry* is mennyire csodálta Braque „végtelen finom színeit”; *Kassák* „Mesterek köszöntése” c. versciklusának egyik költeményét Braque-nak szentelte; *Vas István* — Párizsban járva — „Braque-ot vagy Rouault-t a régi nagyokkal egyenrangúaknak” találta, s megcsodálta műveik „nemességét, őszinteségét, hitelességét”. S hány kiváló magyar festő — *Kmetty*, *Gadányi*, *Bene Géza* és mások — értékesítették a maguk művésze számára Braque életművének tanulságait...

1947-ben *Cahier de Georges Braque* címmel megjelentek a művész aforizmái és szentenciái. Íme néhány:

A művészet felkavar, — a tudomány megnyugtat.

A művészetben csak egy értékes dolog van: az, amit nem lehet magyarázni.

A festőnek nem az a feladata, hogy egy történetet rekonstruáljon. hanem az, hogy festői igazságot konstruáljon.

Soha nem pazaroltam arra az erőmet, hogy elismerjenek.

Nem vagyok forradalmár festő. Nem keresem a szertelenséget, elég nekem a forró áhítat.

Gondolkodni és okoskodni — kettő.

Írni nem ugyanaz, mint leírni, — festeni nem ugyanaz, mint lefesteni.

A hasonlatosság csak csalóka látszat.

A megrázkódtatás alkotásra ösztönöz.

Az a művész, aki nem talál ellenállásra, eléri a tökéletességet. Ez azonban csak t e c h n i k a i tökéletesség.

Nem elég láttatni azt, amit festünk — érzékeltetni is kell.

Inkább arra törekszem, hogy beleéljem magam a természetbe, minthogy másoljam azt.

A naturalizmus véletlenszerű történetet ábrázol, amely a tények egyszerűsége miatt tetszik. — A felragasztott papírdarabok, a fautánzat — amelyeket egyes munkáimon alkalmaztam — ugyancsak egyszerűségük miatt tetszenek, ezért hasonlítják a naturalizmushoz, holott éppen az ellenkezője.

Szeretem a szabályt, amely korrigálja az emóciót.

Nem sokkal a világháború után a *Lettres Françaises* vitát indított a modern művészet és a közönség kapcsolatának kérdéséről. *Matisse*, *Jean Richard Bloch* regényíró és *Pierre Courthion* esztéta után Braque is elmondotta véleményét: „Ami engem illet, a lehető leglelküimeretesebben festem a valóságot. A valóság számomra a dolgoknak minden előzetes, tudatos terv nélküli látása, a dolgok sorsszerű létezésének megéreztetése... Annak örülök, ha a néző

— festményem előtt megállva — nem tudja szavakban kifejezni, amit érez. A lényeg az — ismétlem —, hogy a közönséget a lélek nyelvén vezessük el a művészethez.”

A *Zodiaque* c. katolikus művészeti folyóirat 1954. évi 18—19. számában beszélgetés jelent meg Braque-kal. A mester nyilatkozatának néhány érdekesebb mondatát idézzük: „Mindannyian Cézanne-ból eredünk. Cézanne évszázadok festését döntötte meg... Az egész renaissance-művészet pusztá virtuozitás, ... teljesen ellentétes bármilyen *art sacré*-val.” Ekkor a folyóirat munkatársa a következő kérdést tette fel: Gondolja, hogy az *art sacré* lehet még keresztény? Braque válasza ez volt: „Ennek semmi sem állja útját.” A következő kérdés így hangzott: Engedje meg, hogy igen indiszkrét kérdést tegyek fel. Ha a legkisebb mértékben is zavarja, ne válaszoljon... Hisz Istenben? „Minden bizonnyal — felelte Braque. — De sosem törekedtem arra, hogy meghatározam... Nem határozom meg őt: misztérium.”

A közelmúltban az *Élet és Irodalom* kiváló festőnk, Kondor Béla írását közölte a művészeti kritikáról. Braque véleménye is nagyjából ugyanaz, mint Kondoré. A francia mester ide vonatkozó szavai így hangzanak: „Egyszer és mindenkorra el kell szálni magunkat és nem törődni azzal, amit a kritikusok mondanak. Véleményüknek nincs semmi jelentősége. Akárhogy is szeretnék, úgysem állhatják útját a dolgoknak. A festőt nem értik meg, legföljebb elfogadják.”

Könyv Fadrusz Jánosról. Soós Gyula tollából *Fadrusz Jánosról*, a századforduló nagytehetségű magyar szobrászáról írott monográfiát adott ki nemrégiben a Képzőművészeti Alap kiadóvállalata.

Soós könyve ismerteti a lakatoslegényből lett művész pályafutását és a magyar szobrászat történetében betöltött helyét (*Ferenczy István—Izsó—Fadrusz—Stróbl* Alajos), de ezen túlmenően kora európai művészetéhez is hozzá-méri Fadruszt. Konkrétan, szépen, a szakmai zsargon mellébeszéléseit elkerülve elemzi a művész fontosabb munkáit, így a pozsonyi Mária Terézia lovasszobrot, megcáfolva azt a közkeletű hiedelmet, mintha e mű csupán vagy elsősorban aulikus érzelmeket hirdetne. Kétségtelenül igaza van abban a szerzőnek, hogy sok tekintetben hazafias szemléletűnek készült a szobor. Kár azonban, hogy Soós nem fejtette ki álláspontját egy lényeges esztétikai kérdésben, ti. abban, hogy az elgondolás (agyag) és a kivitelezés (márvány) között nincs-e a mű értékét csökkentő ellentmondás? Tisztázza Soós a pozsonyi emlékmű megsemmisülésének körülményeit is. Nem a hivatalos csehszlovák szervek pusztították el Fadrusz alkotását, hanem 1928-ban szlovák nacionalista, jobboldali csoportok „magánakciójaként” rombolták szét. A kolozsvári Mátýaszobrot annakidején „a magyar Colleoni”-ként emlegették, ez ha túlzás is volt, de annyi bizonyos, hogy a Mátýas a XIX. század európai lovasszobrai között az élvonalban áll. Soós szerint a zilahi Wesselényi-emlékmű művészileg nem ér fel az előbbi kettőhöz, de mégis nagy szociális érdeme, hogy köztéri, nagyméretű szoborkompozíción itt jelenik meg először a magyar jobbágy alakja. (Izsó parasztabrázolásai ui. kisplasztikák voltak.) *Farkas Zoltán* viszont (*Műterem*, 1958. 10. szám) — Soóssal ellentétben — a Wesselényit tartja a leg-sikerültebb köztéri Fadrusz-szobornak.

Soós felhívja a figyelmet arra, hogy Fadrusz nagy erőssége a főalak és a melléalakok szerves egységbe-forrasztása, s az, hogy — bár kora megrendelőit a művészet dolgaiban az izlés hiánya és a színvonalosság kívánalmait vezették — ő java alkotásaiban a plasztika törvényeivel nem került szembe. A gyengébb Fadrusz-műveknél (ilyen a Szent István Bazilika Szent László szobra és a szegedi Tisza Lajos emlékmű) figyelembe kell venni, hogy ezeket — a mester korai halála miatt — becsületes, de közepes képességű tanítványa fejezte be. A monográfia kellő teret szentel a művész Krisztus-ábrázolásainak, a *Feszületről* megjegyezve, hogy az egy „Krisztusban hívő lélek” alkotása. Portrészobrai között az egyik legmaradandóbb *Rónay* Jácint pozsonyi nagyprépost mélszobra: „a főpap képmásán komoly szellemi munkában eltöltött évek nyoma látszik”.

Életében — amelyet kurtára szabott ki a sors — Fadrusz sok sikert ért el. Pedig negyvenöt esztendőskorában már meghalt, az alkotó munkára mindössze

tizenegy év jutott. Soós a művész iránti szeretetet és rokonszenvet nem titkolva rajzolja meg Fadrusz útját, de nem kerül meg a sikerületlen művek (pl. az Erzsébet királyné emlékműterv) kérdését sem. Fadruszt sok terv foglalkoztatta, amikor ledöntötte lábáról a tudóvsz, s elmondhatta ő is Arany fájdalom szavait: „Mily temérdek munka várt még! ... Hány reményem hagyott cserbe!” De néhány értelmjes szobra mindig életet fogja a művészt, mindegyik előtt a Mátyás, „a századvég egyetlen olyan szobrászati alkotása, amelyben a nemzeti függetlenség és a szabadság eszméje demonstratív módon nyilatkozik meg” (Magyar művészet 1800—1945, szerkesztette: Zádor Anna, 1958.).

(Dévényi Iván)

ZENEI JEGYZETEK. (Berlioz: *Faust elkárhozása*.) 1587-ben a Népkönyvben jelent meg az első tudósítás a legendás, ördögökkel cimboráló, garabonciás Faustus-doktorról. Később Faustus megtisztult a mondai elemek ragadványától és a küzdve kereső ember örök képviselője, jelképe lett. Mintha a régi görögök elve született volna újja Faustban, aki a maga kételkedésével, mindig jobbra törekvésével objektív, élővé tette a humanizmus első elvét: „Milyen szép dolog is embernek lenni, hogyha az ember igazán ember!” Nem véletlen, hogy éppen ez a töprengő, kereső embertípus termékenyítette meg a szellem legnagyobbjait, köztük a zeneszerzőket is, Beethoventől kezdve Berliozig. Az utóbbi egyébként nemcsak objektíválni akarhatta az ördöggel cimboráló tudós alakját, hanem egy kicsit saját énjének képviselőjévé is tette, hiszen köztudott, hogy exaltált, „elátkozott”, végletek között hányódó ember volt maga is.

Goethe halhatatlan Faust-feldolgozását — Gérard de Nerval fordításában — már egészen fiatal korában megismerte Berlioz, még azokban az években, amikor atyja szigorú parancsára szakított zeneszerzői terveiével és az egyetem orvosi fakultására iratkozott be. És akárcsak Faustnak, neki is volt ekkortájt egy „ördög” élménye: az operában egy este meghallotta Salieri Danaidáit. Másnap valósággal örvongve vetette magát Gluck partitúráinak. Ezért tartom valószínűnek, hogy a zenével való találkozásának ezt az élményét dolgozta föl Faust és Mefisztó első találkozásában: és Faust, aki nem tudott ellenállni a démoni csábításnak, maga Berlioz, aki nem tudott ellenállni a zene varázsának. Az első benyomások hatására beiratkozott a Konzervatóriumba és két esztendővel később már megírta első Faust-feldolgozását, a Nyolc jelenetet.

Romain Rolland nagyon szellemesen és meggyőzően fejtegeti Berliozról, hogy fiatalkori nagy fellángolása után nem fejlődött semmit. Nagy alkotásai — mondja Romain Rolland — a fiatalkori kompozíciók parafrázisai csupán. Így a Faust elkárhozása (1846) szerinte a fiatalkori Nyolc jelenet továbbépítése. Teljesen igaz. De milyen mesteri, milyen tudatos továbbépítés ez! Berlioz meg is mondja Emlékirataiban, hogy „régóta kérődzött már” tervén s csak az hátráltatta munkájában, hogy magának kellett megírnia az egész szöveggönyvet. Ausztriai, magyarországi és csehországi útján végre nekidurálta magát és postakocsikon, ósdi batárokon rázatva izzó lelkesedéssel, nagy sietséggel vetette papírra elképzeléseit.

A „drámai legenda” első része Magyarországon játszódik. Faust a rónán állodogálva gyönyörködik a napkeltében és lelkes fohászt intéz a természethez. (Berlioz, akárcsak Beethoven, nagy természet-rajongó volt.) Ezt a részt Berlioz még Németországban komponálta. Nagyon jellemzőek és alkotásának műhelyébe engednek bepillantást Emlékiratainak idevonatkozó passzusai. „Elkezdem Faustnak a Természethez intézett bevezető Fohászával és megpróbáltam, hogy se ne fordítsam, se ne utánozzam a remekművet, hanem, hogy mindegyike az ihletet merítem belőle és kihámozom a zenei magvát. Az itt következő darabot alkottam és ebből reményt merítettem a hátralévő rész megírásáru is:

A fájdalomra írt te adsz nekem,
feltárhatatlan, büszke, nagy természet;
kinom kevésbé mardos kebleden.
Újul erőm és érzem: végre élek!
Tombolj csak, orkán: erdők, zúgatók;

*harsogj, patak; és dőlj le, sziklafok;
imádlak, erdő, vízesés, folyam,
káprázatos világ, feléd rohan
kitárult szívem-lelkem, melyet elhagy
az elszökött boldogság."*

Az előbb szólottunk már a Faust elkárhózása önéletrajzi vonatkozásairól és most érdemes e Fohász lemondástól terhes utolsó sorait összehasonlítani Wagner Liszthez írt levelével, melyben Berliozzal való megismerkedéséről így ír: „Mindegyikünk egyszerre felismerte a másikban szerencsétlensége társát és én boldogabbnak találtam magam Berlioznál”.

A Magyarországon játszódó jelenet utolsó képében katonák tűnnek elő, majd rövid zenekari előkészítés után felhangzik a híres Rákóczi-induló, melynek kedvéért Berlioz az egész jelenet-sort komponálta. Már szólottunk egyszer a Rákóczi-induló létrejöttéről és az osztrák elnyomással szemben betöltött agitativ szerepéről. Most is úgy éreztük, hogy kevés szuggesztívebb mű létezik a világ zeneirodalmában!

A II. rész Észak-Németországba vezeti el a hallgatót és cselekménye nagyjából azonos Gounod Faustjának első felvonásával. Mefisztó és Faust együtt indulnak el, hogy megtalálják a boldogságot. Útjuk első állomása Auerbach pincéje Lipcsében. (A Nyolc jelenetből is ismert hely.) A vidám mulatozók részegen intonálják a requiescat in pace-t (idézve a Fantasztikus szimfónia Dies irae parafrázisát) s Faust undorodva távozik: nem ilyen brutalitásra vágyott. Margitot álmában, a szilfék csodálatos tánca közben ismeri meg. E jelenet Berlioz hangszerelési művészetének egyik csúcspontja, de méltó párja a következő jelenetben elhangzó Líderek tánca is. A francia mester ebben a két részletben ismét trónra emelte a muzsikát, amelyet Gluck és Alceste programjában a szó és mozgás segítőjévé fokozott le. A két táncjelenettel Berlioz bizonyította, hogy a zene nem szorul rá egyik mankóra sem: hiszen mindkettőt képes egymaga kifejezni.

Figyelemreméltó eredménye Berlioznak a német Lied-forma francia meghonosítása (Margit románcában), de talán ennél is fontosabb a monológ-forma újszerű, árnyaltan hajlékony és kifejező alkalmazása (Faust monológjai), mely Berlioz egyéni invenciója és hangszeres alkotóművészetének sokoldalúságát bizonyítja.

A Faust elkárhózása párizsi bemutatója teljes bukással végződött. A közönség, amely korábban Berlioz lelkes hívének tűnt és hatalmas ovációval fogadta a Rómeó és Juliát, most félig sem töltötte meg a hangversenytermet, mintha a legrosszabb operát játszották volna. A várt anyagi haszon helyett a szerző adóságokba bonyolódott és csak jóakaróinak áldozatkészsége mentette meg. Annál nagyobb sikere volt a berlini előadásnak (Moszkvából hazajövet állt itt meg Berlioz), bár a zenészekkel nézeteltérései támadtak az indulatos szerzőnek. A király kegye és elismerése jelül a Vörös Sasrend keresztjével jutalmazta Berliozt, a királynét pedig annyira elbűvölte a mű, hogy reggelenként végighallgatta a próbákat és többször is kifejezte megbecsülését.

Franciaország csak jóval később ismerte fel Berlioz alkotásának igazi értékeit, s akkor is csak látványosságként becsülte. Debussy (alias Croche úr) írja le, hogy a Monte Carlo-i Operaházban Raoul Gunsbourg rendezésében szenírozva adták elő a Faust elkárhózását. Berlioz sosem gondolt erre az olcsó megoldásra a valószínűleg dühösen tiltakozott volna (Debussy ezt tette!) a Rákóczi-indulóra trappoló katonabanda, vagy a részegen mulatozók élethű ábrázolása ellen. Persze eddigre ő már halott volt, a bevétel pedig fényes...

Hazánkban sajnálatosan ritka vendég Berlioz drámai legendája, éppen ezért nagy érdeklődéssel vártuk Erkel Színházbeli előadását. A Hangversenyzenekart, Budapesti Kórust és a kitűnő szólistákat (Szacsódy Irén, Werner Mária, Simándy József, Melis György és Bódy József) Ferencsik János vezényelte. A hangverseny elsősorban az ő érdeméből lett az évad egyik kiemelkedő eseménye, kiváltképp a Rákóczi-induló és a Pokolbéli út megszólaltatásával remekelt karmester és zenekar. Nem hagyhatjuk azonban említés nélkül Forrai Miklós gondos és tökéletes betanító munkáját, valamint Simándy József és Melis György nagyszerű teljesítményét sem, bár a többieket sem lehet elma-

rasztalni. Reméljük, hogy ezentúl — ezekkel a húzásokkal — gyakrabban hallhatjuk majd Berlioz művét.

(Egy ház zenei események.) A Kapisztrán Kórus és Zenekar Tamás Gergely Aajos vezényletével két érdekességgel is szolgált. Az egyik Verdi Requiemje, melyet mindig szívesen hallgatunk meg tolmácsolásukban, hiszen gondosan kimunkált előadásukban nem halványul el a mű drámai izzása sem, de kellő súllyal szerepelnek az áhitati elemek is. Már gyakran szólottunk Verdi művének e kettősségéről (nem ellentmondásról!), amely értékelésében is szenvedélyeket és vitákat kavart fel. (Ormai Imre jegyzi föl Hans von Bülow egyik elmarasztaló kritikáját, amely annyi értetlenségről tett tanúságot, hogy Brahms szerint szerzője „hallhatatlanná blamáta magát”. Két évtizeddel később Bülow is felismerte a mű igazi értékeit, könnyekig meghatódott előadása közben és rögtön elragadtatott levélben adott számot érzelmeiről.) Vitathatatlan, hogy a Requiem megértése és átélése pillanatnyi hangulat, hozzáállás és diszpozíció kérdése is. Tamás Aajos és együttese ezúttal szerencsés napot fogott ki s különösen a drámai effektusok kiemelésével szerzett elismerést. A zenekar és kórus hiteles teljesítménye feleltette egyik-másik szólista — betegséggel magyarázható — gyengélkedéseit.

P. Aegidio Circelli olasz zeneszerző Missa mater gratiarum c. művének bemutatóját nagy várakozással fogadtuk, hiszen legutóbb Fibich miséjének sikere mutatta a kórus vezetőjének szerencsés válogatnitudását és értékelését. Előljáróban mindjárt le kell szögeznünk, hogy Tamás Aajos helyesen tette, amikor ezt a misét választotta a kórus repertoárjának bővítésére. Különösen a Missa orgonakiséréte hagyott bennünk maradandó emlékeket. P. Aegidio Circelli nagyszerű orgonista lehet, mert a hangszer minden effektusát kitűnően ismeri és alkalmazza. Ha csupán „orgonamisét” szerzett volna, most szenzáció-ról számolhatnánk be. De a mise vokális anyaga és kidolgozottsága messze a kíséret mögött marad. Pedig a szerző nagyon bő és változatos dallamanyagot dolgozott fel művében. A legtöbb esetben azonban rövid nekirugaszkodás után megtöri, lezárja a dallamíveket és ezek a zárlatok nem a puritánság vagy a megnyugvás igényéből fakadnak, hanem az anyaggal való küzdelemből. Néhol az volt az érzésünk, hogy a szerző szinte riadtan tuszkolja vissza anyagát emlékezetébe, mert nem tudott vele mit kezdeni. S bármennyire liturgikus, átélt és áhitatos is a Missa egésze, a füstbe ment dallamokért semmi sem kárpótolt. (Némi büszkeséggel idéztük emlékezetünkbe az elmúlt esztendőök magyar mise-termét, amely minden bizonnyal maradandóbb és hatásosabb, mint ismertetett olasz párja.)

(Roberto Benzi vendégszereplése.) A filmekről is jól ismert „kis karmester” (aki közben megnőtt és nagy karmester lett) ismét meghódította Budapestet. Műsorát is példás ízléssel és önismerettel válogatta meg: egyéniségének megfelelő darabokat választott, csillogókat, hatásosakat, elegánsakat. Benzi karmesteri művészeete ugyanis nem elemző, elmélyedő magatartás eredménye, hanem sokkal inkább valami ösztönös benső derű és harmónia kivetülése. Ezért aztán azok voltak a legsikerültebb műsorszámái, melyek nem kavartak nagyobb érzelmeket, nem kényszerítették állásfoglalásra előadójukat és a hallgató-ságot sem. Ragyogóan szólaltatta meg Benzi Borogyin h-moll szimfóniáját, főként annak Liszt által is elismert és értékelt heroikus elemeit. Viszont Siegfried rajnai útját már abban a pillanatban, mihelyt kilép az istenek világából és emberi lesz, nem éreztük megoldottnak. Albeniz Ibériájában különösen a vidám színekben tobzódo tételek hatottak, Poulenc Balettszvitje (a Djagileff társulatnak komponált Les Biches) pedig inkább érdekes, mint jelentős alkotás. Szóval, a hangverseny egészen az utolsó számig amolyan vegyes-saláta benyomását keltette. És egyszerre csak megszólalt Richard Strauss bravúros Hétfátyoltánca. Benzi ezt olyan pazarul tolmácsolta, hogy egyszeriben minden modoros, hatáskeltő gesztusát megbocsájtottuk és szegyeültük magunkat kényes fintorgásainkért. Mert aki így is tud, annak sok mindent szabad...

(Odisszej Dimitriadij vendégszereplése.) Macsavariáni grúz zeneszerző Othello-Balettenéjével kezdődött a hangverseny és a vendég-karmesterről hamar meg lehetett állapítani, hogy felkészült, biztoskezü dirigens, aki nagy lelkesedéssel terjeszti hazája értékeit. Persze az értékek — né-

hány abszolútumtól eltekintve — nagyon relatívak, és a mi közönségünk első hallásra nehezen barátkozott meg Macsavariáni művével. A szerző szívesen és előszeretettel alkalmazza a drámai effektusokat, de ezeket minduntalan olyan hatalmas dobszó előzte meg, hogy inkább félelmetesnek éreztük a pillanatot, mintsem drámáinak. Annál szebbek és kifejezőbbek voltak a népi elemekkel megtűzdelt lírai nyugvópontok, s a közönség is nyilván ezekre emlékezett, amikor elismeréssel fogadta a darab bemutatóját.

A kicsit túlméretezett Balettzene után Prokofjev sziporkázóan szellemes, virtuóz C-dúr zongoraversenye nem érvényesült kellőképpen. (A magánszólamot Wehner Tibor igen jól szólaltatta meg.) Ebben a zenekar is hibás, mert a klarinétok bizonytalan intonációja láthatóan feszélyezte a karmestert és a szólistát is. — Szünet után azonban egyszerűben megforrósodott a Zenéakadémia légköre. Csajkovszkij V. szimfóniája magával ragadó, sodró lendületű előadásban hangzott fel. Felfedezésnek is nevezhetjük az előadást, hiszen Dimitriadj németlyel elcsépeelt részlet egészen újszerűen és mindig hitelesen, autentikusan szólaltatta meg. A Csajkovszkij szimfóniára emlékezve mielőbb visszavárjuk vendégünket. (Utóljára jegyezzük meg, és nem kis pironkodással, hogy közönségünk újabban megfelelkezik az udvariasságról. Ha az ember kap valamit, azt illik megköszönnie. Hangversenyeken ennek kialakult és hitelesített módja a taps. És nem a ruhatárba való törtetés.) (Rónay László)

A KONSTANTINÁPOLYBA KERÜLT KORVINÁK MEGTALÁLÁSÁNAK SZÁZADIK ÉVFORDULÓJA. 1862 április 28-án, a kora reggeli órákban három férfi szállt fel a pesti Dunapart kikötőjében a Franz Joseph gözösré: Kubinyi Ferenc, Henszlmann Imre és Ipolyi Arnold. Kubinyi (1796—1874) jómódú hontmegyei birtokos, a politikai élet tiszteletreméltó személyisége, az archeológia tevékeny művelője és lelkes pártfogója; Henszlmann (1813—1888) az ország határain túl is ismert régész és műtörténész; Ipolyi (1823—1886) törökszentmiklósi plébános, a magyar történelem és néprajz, főként pedig a művészettörténet kiváló munkása és nagy ígérete. Mindhárman a Magyar Tudományos Akadémia tagjai, Konstantinápoly felé keltek útra és nem kisebb dologra vállalkoztak, mint hogy felkeresik Mátyás király könyvtárának maradványait. Az út kezdeményezője Kubinyi volt. Ő a magyar szabadságharcok törökországi menekültjeinek emlékeit kívánta felkutatni, Henszlmann pedig művészettörténeti tanulmányok céljából társult hozzá. Már felkészültek az útra, amikor Ipolyi csatlakozott hozzájuk és azt indítványozta, hogy meghatározottabb célt is tűzzenek maguk elé: nemzeti művelődéstörténetünk világhírű monumentumának, a Corvin-könyvtár maradványainak felkutatását. Kubinyi és Henszlmann őszinte lelkesedéssel tették magukévá Ipolyi tervét. Nem ők voltak az első, akik erre a feladatra vállalkoztak. Uralkodók, tudósok és államférfiak — csak Pázmány Pétert és Bethlen Gábort említjük — tettek már kísérletet személyesen, vagy követek útján, hogy nyomára jussanak a korvináknak, amelyeket *Szulejmán* szultán a budai vár egyéb kincseivel együtt Konstantinápolyba hurcolt — de minden siker nélkül. Ilyen előzmények után Ipolyi és társai joggal tarthattak attól, hogy az álmodozóknak kijáró mosolygással fogadják vállalkozásukat. Ezért az igazi céljukat titokban tartották. A nyilvánosság felé csak általános-ságban a magyar történelmi emlékek kutatását jelölték meg céljuknak és ennek érdekében kértek és kaptak ajánlólevelet az Akadémiától és *Forgách* Antal kancellártól az osztrák kormány konstantinápolyi nagykövetéhez.

A május 1-nek délelőttjén érte el a dobrudzsai Csernavoda állomást. Innen vasúton tették meg az utat a mintegy 50 kilométernyire lévő Konstantinápolyba, ahol ismét hajóra szálltak és a Fekete tenger partjai mentén és a Bosporuson keresztül másnap délelőtt érkeztek meg Konstantinápolyba.

Régi hagyomány szólt arról, hogy az eski szeráj (a régi császári palota) „kubbe alti”-nak (kupola alatt) nevezett épületében, a kincstár melletti helyiségben vannak elraktározva a hadjáratokban zsákmányolt régi könyvek. Így suttogták ezt a portára bejáratos görög és örmény ügynökök is. Az akkor már huzamosabb idő óta Konstantinápolyban tanulmányokat folytató *Vámbéry* Armin is felhívta Ipolyi figyelmét, hogy a török krónikaírók műveiben erre utaló adatokat talált. Ipolyi és társai tehát ide, a „kubbe alti”-ba akartak bejutni. Nem azért, hogy a kincseket lássák, nem is csak a díszes kódexek kedvéért,

hanem még inkább azért, hogy feltalálják a magyar történelem és műveltség olyan kincseit, mint *Bátori* László bibliafordítása, *Janus Pannonius* magyar verseit és a *Toldy* Ferenc által néki tulajdonított első magyar nyelvtan, *Gábor* deáknak *Mátyás* király által kedvelt magyar énekei, a régi magyar krónikák és a magyar egyházi beszédek gyűjteménye — melyekről úgy sejtették, hogy megvoltak *Mátyás* király könyvtárában.

Ipolyiék mindenekelőtt *Prokesch-Osten* Antal osztrák nagykövethél jelentkeztek. A nagykövet maga is kedvelője, sőt művelője volt a történelemnek és az archeológiának, érthető tehát, hogy nemcsak a hivatalos udvariassággal, hanem a legnagyobb érdeklődéssel és segítőkészséggel fogadta őket. Ismerve azonban a törököknek az efféle dolgokban való érzékenységét, jobbnak látta, ha nem a hivatalos diplomáciai érintkezés útján lesz segítségükre, hanem csak a háttérben marad. Ilyen módon sikerült kieszközölnie, hogy *Fuad* pasa, a nagyvezér, kihallgatáson fogadta a magyar tudósokat. A nagyvezér — aki neves költő is volt — nem támasztott nehézséget, sőt a beszélgetés során megemlítette, hogy ifjúkorában maga is forgatta a könyvtárban lévő európai kódexeket. Azonnali intézkedést ígért, hogy Ipolyi és társai megtekinthessék azokat.

Ennek ellenére is csak hosszas, türelemfeszítő várakozás után érkezett el a várva-várt nap, amikor átlépheték a „kubbe alti” küszöbét. A kincstár főőre, *Salih* bey, fényes fogadást rendezett a magyar uraknak, megvendégelte őket, majd sok udvarias formáság után bevezette őket a kincstárba. A kincstár megtekintése után a bej a búcsúzkodáshoz kezdett — a könyvtárról pedig mit sem akart tudni. Ipolyiék kértek, követelöztek, ajándékot adtak és további ajándékot ígértek, hogy a könyvtárt megláthassák. Ezzel elérték annyit, hogy a bej a szeráj egyik kioszkjába vezette őket és ott egy szőpen berendezett könyvtártermet mutatott nekik, amely a szultáni paloták ifjúságának iskolájához tartozott, — itt azonban nem voltak a keresett könyvek. Újabb kérdés, követelés, fenyegetés és ígért következzett. Végre is *Salih* bej hajlandó volt arra, hogy utána nézett, hátha ráakadnak még valamire. Újabb feszült várakozás után néhány szolga jelent meg nagy könyveket cipelve. Ipolyi és társai izgalommal léptek a könyvekhez — és nem hiába! Hat korvinát találtak a könyvek között. Május 21-e volt ez a nevezetes nap. Ipolyi így ír erről a még aznap kelt levelében: „Heuréka! célt értünk! *Mátyás* király könyvtárának, a *Corviniának*, melyet századok óta a tudósok hasztalan nyomoztak, nyomait végre feltaláltuk! Képzelteti örömet, midőn annyi akadály és küzdelem után végre a vörös bársonyos, ezüst- és zománc-kapcsos, a corvini s Magyarország címerével díszített pergamen codexek kezembe kerültek. Ez valóságos diadal. De még csak kezdetén vagyunk, s a lépéseket folytatjuk...”

Most újabb erőfeszítések kezdődtek. A nagyvezér magyar származású főkertésze kieszközölte, hogy a nagyvezér újból fogadta Ipolyit és társait a tengerparti nyaralójában. Itt ígéretet kaptak, hogy megláthatják a többi keresett könyvet is. Néhány nap múlva ismét beléphetek a régi szerájnak már ismert könyvtártermébe, ahol egy asztalon felhalmozva mintegy ötven kötet várta őket. Alig két órányi idejük volt a könyvek átvizsgálására, de így is további kilenc kötettről tudták megállapítani, hogy *Mátyás* király könyvtárából valók. Ez még mindig nem volt a kívánt eredmény, mert érezték, hogy még több korvinának is kell ott rejtőznie. Az addig feltalált kötetek ugyanis csak a klasszikusok és az egyházatyaik szövegeit tartalmazták, az óhajtott magyar történelmi és irodalmi ritkaságok azonban nem kerültek elő. Többet azonban nem érthettek el. Ünnepek következnek — volt a válasz —, a padisah ide fog látogatni a régi szeráj palotáiba, akkor pedig senki idegen nem léphet be. Belátták Ipolyiék azt is, hogy a „kubbe alti” könyvtárhelyiségébe nem juthatnak be, legfeljebb csak azt láthatják meg, amit onnan előhozhatnak, hogy néik megmutassák.

Május 31-én Ipolyi és társai hazafelé indultak. Idehaza az Akadémia ülésén Ipolyi *Arnold* számolt be a korvinák felfedezéséről. Jelentését érdeklődéssel fogadták és elhatározták, hogy a további kutatásnak és a könyvek megszerzésének ügyét majd zárt ülésben fogják megtárgyalni. Az Akadémia elnöke azonban sohasem hívta össze ezt az ülést. *Toldy* Ferenc lelkesen agitált a sajtóban a korvinák ügyében, de magára maradt. A nemzet figyelmét lekötötték a politikai küzdelmek, s a közvéleményt kevésbé érdekelte a korvinák sorja.

Nemzetközi tudományos körökben annál nagyobb feltűnést keltett a felfedezés híre. Angol és orosz, francia és német tudósok sorra keresték fel Konstantinápolyt, hogy láthassák az újonnan felfedezett kódexeket. A nagy érdeklődés végre is arra bírta a törököket, hogy a „kubbe alti”-beli könyvraktár kincseit áthordták a kioszk könyvtártermébe, ahol az érdeklődők könnyebben hozzáférhettek. Így semmisülhetett meg nem egy olyan töredék, amelyet drága kincsként őrizne nemzetünk. Évek múlták el, amíg történt valami a korvinák hazatérése körül, de ez sem belső kezdeményezésre, hanem a nemzetközi politika eseményeivel kapcsolatban. Midőn 1869-ben *Ferenc József* király *Andrássy* Gyula miniszterelnök kíséretében a szuezi csatorna megnyitására Konstantinápolyon keresztülutazott, a szultán — Prokesch-Osten nagykövet ajánlására négy korvinával kedveskedett a királynak, aki a Nemzeti Múzeumnak adta azokat. 1875-ben pedig újabb 35 korvinát ajándékozott a szultán a budapesti egyetem könyvtárának, hogy ilyen módon viszonozza a magyar ifjúság együttérzését a török néppel. A későbbi vizsgálatok megállapították ugyan, hogy e 35 kötet közül csak 11 tekinthető hiteles korvinának, de így is az összesen 172 ismert korvinából 45 darabot őriznek a magyar könyvtárak.

Ipolyi Arnoldnak és társainak nagy lelkesedéssel és kitartással és nem kevesebb áldozattal (a saját költségükön utaztak!) tett felfedező útja óta a tudósoknak egész sora tette vizsgálat tárgyává Mátyás király hírneves könyvtárát és az ő munkájuk nyomán ma már részletesen ismerjük a könyvek származását, a miniatűrök mestereit, a díszes kötéseket és azt a sok-sok szálát, amely Mátyás király könyvtárát korának kulturájával és a magyar nemzettel összekapcsolta. Midőn e kutatómunkák fényénél mindig jobban értékeljük Mátyás királynak ezt a nagy alkotását, hálálval és elismeréssel kell megemlékeznünk Ipolyi Arnoldnak és társainak érdemeiről is. (*Prokopp Gyula*)

JEGYZETLAPOK. (*Verhaeren és Kosztolányi.*) Verhaeren belga-francia költő egy versét kellett lefordítanom valahová. „Lelőhelye”, a költő „Toute la Flandre” című, három kötetes gyűjteménye nálunk szerföltött ritka; végülis az Eötvös Kollégium könyvtárában akadtam rá. S ha már a kezembe került, nemcsak a kérdéses verset fordítottam ki belőle, hanem az egészét elolvastam. Nem bántam meg, és nemcsak Verhaeren miatt.

A gyűjtemény első része 1904-ből való, „Les tendresses premières” a címe; aki csak valamennyire is ismeri Verhaerent, tudja, milyen becses önéletrajzi vallomásokat tartalmaz ez a kis kötet. A költő visszanéz gyermekkorába; nemcsak földézi, hanem újra is éli emlékeit, sőt: újraéli gyerekkorát. Ir például a téli éjszakák tompa félelméről, a léptekről az éjszakában, melyeket „fület hegyezve, térdét összeszorítva, dobogó szívvel” lesett. A gyümölcsökről, melyek késő ősszel bevonultak a kertből a nagy szobába, ahová sose lépett be senki; illatuk lassan áthatotta az egész házat — a kisgyerek csak a kulcslukon át szimatolja őket, de néha a szolgáló, mikor este feküdni visza, egy-egy pompás almát csúsztat a kezébe. Vagy a gyerekkori betegségek hangulatáról, a félelmes doktor bácsiról, a lábadozás hosszú heteiről... — olvastam a verseket s egyszerre Kosztolányi jutott eszembe. Kosztolányi, *A szegény kisgyermek panasza*, 1910-ből.

Nem filológiai kimutatható szöveg-párhuzamokról van szó. Arról van szó, hogy Kosztolányinak talán valamiféle ötletet, ihletést, példát adhatott. *A szegény kisgyermek panasza*hoz Verhaeren „Les tendresses premières”-je. Ez az ötlet aztán nőtt, terebélyesedett, önállóan, már a saját törvényeit követve; a mag tevékenyen kibomlott; olyan remekmű született, mely a „Les tendresses premières”-t határozottan fölülmúlja. De talán nem jött volna létre a verhaereni példa nélkül. Persze amennyiben Kosztolányi valóban ismerte, olvasta Verhaerennek ezt a kötetét.

Egy-egy hangulati rokonságot lehetetlen észre nem venni a két kötet közt. Azt is tudjuk, hogy Kosztolányi becsülte, szerette Verhaerent, fordított, s egyet-mást tanult is tőle. 1907 december közepén levelet írt Babitsnak, ennek a levélnek az utóiratában olvashatjuk: „Carducci nincs meg, de sok van tőle. Van azonkívül *igen sok Verhaerenom*, Strindbergem, Carlyleem, stb. stb.” Vajon az „igen sok Verhaeren” közt megvoltak „a szegény flamand kisgyermek panasza”, a „Les tendresses premières” is? Ezt, sajnos, már valószínűleg sosem

tudhatjuk meg: Kosztolányi könyvtára elpusztult az ostrom alatt, Verhaeren-jeivel együtt, melyeknek egy-egy bejegyzése, vagy csak szerzésének évszáma sok mindent elárulhatott volna.

(*Emlék a Tábor utcáról.*) Kosztolányit személyesen nem ismertem, de könyvtárát még láthattam az eredeti helyén, a Tábor utcában; ott, ahol egy éjszaka, háromkor, abba hagya a munkát, „olyan sokáig — bámulta az égbolt gazdag csodáit, — hogy már pirkadt is keleten s a szélben — a csillagok szikrázva, észrevétlen — meg-meglibegtek...” Abban az időben volt, amikor Kosztolányi Dezsőné rendkívül érdekes könyve megjelent; egy nagy fiókos szekrény tele volt Kosztolányi kézirataival, fölragasztott, lapokból kivágott cikkeivel — ezt az anyagot aztán Illyés Gyula rendezte s adta ki a Nyugatnál a „Kosztolányi Dezső Hátrahagyott Művei” remek kötetekben. Innét, ebből a kéziratokat őrző szobából nyílt az a hatalmas terem, melyből csak egy nagy íróasztalra emlékszem, és a falakat borító polcokon a könyvekre. Ma első dolgom lenne megkeresni az „igen sok Verhaerent”, s megnézni, köztük van-e a „Les tendresses premières”. Akkor nem mertem volna; még ha érdekelt volna a dolog, akkor sem. Alltam, két-három lépésre a küszöbötől, mint valami szentélyben. Azt gondoltam: hát itt dolgozott. Itt írta a Hajnali részegséget. A Fényes koszorút. Az Esti Kornél énekét. A Tanár az én apámat, a *Meztelenül* kötetben — apjáról, aki Szabadkán egy ideig az én apámat is tanította. S itt írta, amit akkor mindennél jobban szerettem, a Könyörgést az itt maradókhöz. „Ha meghalok majd, mélyre ássatok”... Ez a vers tolult föl bennem, emlékszem, az utolsó strófa:

A kancsal emlék szépítsen tovább,
mint hold, mely a felhőkön onyan át
s széthordva megbocsátó mosolyát
ezüstté bűvöl minden pocsolyát.

Ezt mondtam magamban, s egyszerre elszorult a torkom a megindultságtól. De az ajtóban ott állt a költő özvegye. Szégyelltem magam, férfiasan akartam viselkedni; sarkonfordultam, rágyujtottam — akkor még dohányoztam — és olyan fölényesen fújtam ki a füstöt, ahogyan a nagybátyám szokta valaha, mikor nagyon fölényesnek akart mutatkozni...

A dohányzásról leszoktam; a könyvtár elégett; a Tábor utcai ház helyén gyep zöldellik; és ha esténként Kosztolányit olvasok, mindig azt a szívszorítóan egyszerű, és egyszerűségében megrázóan nagy versét, azt a csodálatos tizenöt sorát hagyom utoljára:

Ha negyvenéves elmúltál, egy éjjel,
egyszer fölébredszt és aztán sokáig
nem bírsz aludni... stb

(*Nevek mágiája.*) Először semmi nem volt olyan természetes, mint hogy a patikus nővérét Jankának hívják. Úgy született meg, hogy Jankának hívják. Hanem aztán arra gondoltam, hogy a „Születésnap”-ban is Jankának hívják az öregasszonyt. Kínálkozott egy másik lehetséges név is: Lenka. Csakhogy Lenka is volt már, a „Fák és gyümölcsök”-ben. Mégse lehet, hogy minden öregasszonyomat Lenkának meg Jankának hívják. Jankát erőszakosan megfosztottam a nevétől és elkereszteltem Amáliának.

Már az is gyanús volt, hogy nem ment könnyen; épp úgy lehetett volna Antónia, Eszter vagy Anna is. Magam sem tudom, miért varrtam a nyakába az Amáliát. Pusztán csak azért, hogy ne hívják őt is Jankának.

Janka azonban nem volt hajlandó Amália névvel élni. A figura szétesett, elvesztette sorsát, jellemét, egyéniségét. Janka, elamáliásítva, bosszúból keresztbe feküdt a sínen és kisiklatta a vonatomat.

Előlről kezdtem az egészet. Amikor odaig értem, hogy megjelenik a patikus nővére, habozás nélkül írtam újra Jankát. S ezzel egyszerre megjelent az alak igazsága is; a név magával hozta viselőjének légkörét, hangját, végzetét. Attól kezdve, hogy újra Jankának hívják, lábára állt és elindult a saját útján. Nem én tétetem vele a dolgokat; ő maga cselekszik, s én csak jegyzem.

Nem lehet büntetlenül félrekeresztelnünk regényalakjainkat. (r. gy.)

Felelős kiadó: Saád Béla

S Z E R K E S Z T Ő I Ű Z E N E T E K

„Váth János hetvenöt éves” címmel hosszabb megemlékezés jelent meg lapunk legutolsó számának „Napló” rovatában a kiváló balaton-vidéki katolikus író 75. születésnapja alkalmából. A lap már nyomás alatt volt, amikor megérkezett a lesújtó hír, hogy Váth János április 5-én váratlan hirtelenséggel elhunyt. Így a róla szóló jubileumi megemlékezés tulajdonképpen már nekrológgént jelent meg, anélkül, hogy alkalmunk lett volna ezt külön jelezni. A kis tanulmány, mely születésnapjára köszöntő csokornak készült, már gyász-koszorúként került Balatonunk zengő szavú és meleg szívű krónikásának ravatalára. A cikk írója, Kunszery Gyula, személyesen is részt vett Váth János balatonalmádi temetésén és lapunk, valamint a magyar katolikus írók nevében kegyeletos szavakkal búcsúztatta irodalmunk érdemeiben gazdag halottját.

H. H. Debrecen. — A jegygyűrű megcsókolásához fűződő búcsúról az alábbi tájékoztatást tudjuk adni. A Szentatya, XXIII. János pápa a főpenitenciárius bíboros kérésére az 1959 november 21-i kihallgatáson naponta egyszer 300 napi búcsút engedélyezett azoknak a házaspároknak, akik megcsókolják az asszony jegygyűrűjét s elmondják az alábbi fohászt: „Add Urunk, hogy mi téged szeretve egymást is szeressük és a te szent parancsod szerint éljünk.” A búcsú engedélyezésének célja, amint a S. Penitentiaria Apostolica róla szóló 1959 november 23-i dekrétuma megjegyzi: erősíteni és gyarapítani a házastársi szeretetet és hűséget korunkban, amidőn a házasság isteni és természeti törvényeit annyi sérelem éri. A fohász szövegéhez nem kell szó szerint ragaszkodni, csak a lényeg legyen meg benne: az istenszeretet és a házastárs iránti szeretet egybekapcsolása, valamint a szándék, hogy a felek az Isten parancsa szerint akarnak egymással élni. Azt lehet mondani, a házastársi hűségesküjüket idézik fel az egyszerű, közvetlen, mégis bensőséges szép cselekedettel. Méltó, hogy Krisztus kegyelmeinek kincstárából meríthessenek általa.

Depresszió. — Nem mindennapi megpróbáltatás, ami önnek kijutott: hogy férje, akinek nyolc gyermeket adott, évek óta nem szól egyetlen szót sem, úgy él, egy fedél alatt önnel, mintha vadidegen volna. Mi is lehetségesnek tartjuk: férje viselkedésének oka nem egyszerű harag, elidegenedés, hanem lelki betegség. Amit ön az ő régebbi magatartásáról ír, arra enged következtetni, hogy lelki egyensúlya sohasem volt tökéletes. Azért vágyakozott régebben is a magános, elvonult élet után, mert érzékenysége, yenge idegrendszere nehezen viselte el a sok-gyermekes család életével együttjáró lemondást, a magány, a nyugalom hiányát, a maradéktalan önátadást, a felelősséget és aggodalmat. Mindez felőrölte idegrendszerét, azt mondhatni: lelke kiégett, legalábbis egy időre. Tekintse őt betegnek, akit meg kell gyógyítani. Nagyon ajánlatos volna, ha ön lélektani kérdésekben tájékozott paphoz fordulna s vele együtt keresné meg az okokat, melyek férje magatartását kiválthatták. Nem volt-e valami az ön régebbi magatartásában, ami különösen fárasztó, terhes volt férje számára? Nem panaszkodott-e neki túl sokat? Nem volt-e vele szemben túl savanyú, kedélytelen, bizalmatlan, követelődző. Ulána feltétlenül forduljon ideggyógyászhoz, milyen gyógymódot, kezelést ajánl a beteg számára. Úgy érezzük, valamiképpen, akaratlanul ön is hozzájárult, hogy a férje lelkiállapota idáig fajult. A házasság együttélése egyetlen törvényét se lehet büntetlenül sokáig figyelmen kívül hagyni. Különösen, ahol a sok gyermekkel súlyos terheket vállalnak magukra a házaspárok. Az egyház törvénykönyvében is célként megjelölt „mutuum adiutorium”, egymás kölcsönös segítése, magában foglalja a kötelességet is, hogy mindkét fél törődjék a másik pihenésével, üdülésével, fel-frissülésével. Még akkor is, ha az megfelelkezik róla. Különben a sok apró mulasztásból egyszerre kikerekedhet a nagy baj.

Töprengő lélek. — 1. A görögkatolikus szentmisén a „Triszagion” — „Háromszor szent” éneklésétől, illetve az apostoli levél és az evangélium olvasásától kötelező jelen lenni az áldozás befejezéséig. — 2. Az indexet, azaz a tiltott könyvek jegyzékét a római Szentszék illetékes hatósága, az Index kongregáció, időnként nyomtatásban latinul kiadja és megküldi az egyházmegyék főpásztorainak. Az első jegyzék 1559-ben készült. Azóta mintegy negyvenszer

látott napvilágot. A jegyzéket többször átdolgozták, alkalmazták az időszeri követelményekhez. Most is vannak törekvések, melyek modernizálását sürgetik. Az indexre tétel ugyanis lehet ideiglenes jellegű, olyan könyveknél, amelyek csak adott körülmények között okoznak lelki kárt. Ha az idők s viszonyok változtával a veszély megszűnik, az egyház a könyvet az indexről leveszi és az olvasását a híveknek megengedi. Idevágó magyar kiadványról egyről tudunk: Müller Lajos S. J.: A római index c. munkája, mely az 1930-as években jelent meg Budapesten. Tartalmazza a nevezetesebb tiltott könyvek jegyzékét, a könyvbírálatról és a könyvtilalomról szóló újabb egyházi törvények ismeretével. — Az indexen szereplő könyvek olvasása nem jár kiközösítéssel. Olvasásukhoz az engedélyt az illetékes főpáasztortól kell kérni. — 3. Azért, hogy a gyógyszerárban mit árúsítanak, ön mint alkalmazott nem vonhatja saját magát felelősségre. Azt a munkát, amely, mint alkalmazottnak, kötelessége, végre kell hajtania. A gyógyszer, amit kérnek, ki kell adnia — amennyiben annak árúsítása foglalkozásának rendtartása, feljebbvalóinak utasítása értelmében kötelessége és az árúsítás megtagadása fejelemtértésnek minősülne, az alkalmazotti fejelem megtagadását jelentené. Természetes, önként, „magánszorgalomból” nem szabad külön felhívnia a vásárlók, paciensek figyelmét a gyógyszerre, illetve annak erkölcsileg nem helyeselhető cél érdekében történő felhasználására. — 4. Arra a kérdésére, hogy lehete-e bűn nélkül szemlélni akt képet és szobrot, nem válaszolhatunk mást: aki tudja, annak lehet. Van, aki úgy tudja szemlélni a képen és szobron ábrázolt meztelen emberi testet, hogy abban csak a szépséget látja. Mint ahogy olyan is van, akiben a tetőtől talpig felöltözött nő is rendetlen gondolatokat és vágyakat támaszt. Ez nagy részben képművészeti kultúra, műveltség kérdése. A kamazs vihog a mezítelen testek kavargásán, mely Michelangelo „Utolsó itélet” című képén, a Vatikánban, a Sixtusi kápolna oltára felett látható. A művészi kultúrával rendelkező ember megrendülve szemléli azt és nem lát benne mást, mint hogy Isten ítélőszéke előtt mindnyájan pórén állunk majd. Persze, nem tagadjuk, hogy vannak képek, szobrok, különösen fényképek, melyek nem a szépet, a magasztosat akarják ábrázolni, hanem a szemem keresztül az érzékiséget ingerelni. Az ilyen „műalkotásokat” éppen a művészi kultúrával rendelkező jóízű utasítja el a leghatározottabban.

Az evangélium sója. — Ez a helyes és az evangélium szellemének megfelelő magatartás: ne vitakozással hirdessük Krisztus igazságait, hanem életünkkel, cselekedeteinkkel. Ne is keressük a vitát. Ha társaságban szóba kerül a vallás, annak valamely tanítása, fellépésünk legyen tapintatos, fegyelmezett, minden erőszaktól, támadékonyságtól mentes. Szavainkat jól válogassuk meg, mondanivalóinkat adjuk elő egyszerűen és szerényen. Óvakodjunk a fölényességtől, a mindent tudás — és mindent jobban tudás — attitűdjétől. Ne viselkedjünk és beszéljünk úgy, mintha részesei volnánk a családokozhatatlanság adományának és Péter katedrájának bölcsessége szólna ajkainkról. Amit mondunk, úgy adjuk elő, mint a magunk ismeretét, tudását és élményét, nem pedig mint az egyház hivatalos véleményét. Könnyen megtörténhet, hogy nem eléggé tökéletesen ismerjük ezt vagy azt a katolikus tanítást, vagy rosszul, pontatlanul adjuk elő. Ha családokozhatatlanság fölényével vitakozunk s az ügyesebben vitakozó ellenfél sarokba szorít hiányos tudásunk miatt, a társaság felületes és tájékozatlan tagjai tudatlanságunk fiaskóját könnyen az egyház vereségének minősítik. A felelősség Isten ígéje és a lelkek iránt azt követeli, hogy senkit semmi módon ne ejtsünk tévedésbe az egyház tanítása felől. Nehogy azokat, akiket közelebb akartunk hozni Krisztushoz, hibás fellépésünkkel és tudásbeli hiányosságainkkal még inkább eltávolítsuk.

Külföldi olvasó. — Az ön által feltett kérdés olyan, hogy csak levélben válaszolhatunk rá. Általában kérünk mindenkit, aki érdeklődésével hozzánk fordul, közölje címét.